

Speelveld voor het ethiekonderwijs

Speelveld voor het ethiekonderwijs:

een onderzoek naar stevige gronden voor het ethiekonderwijs
aan de Nederlandse HBO-V

Datum: 1 Juni 2010

Afstudeeronderzoek 4^e jaar verpleegkunde studenten van de
Christelijke Hogeschool Ede:

- Felipe van Braak
- Harm van Noort

Opdrachtgever en begeleider:

Bart Cusveller, Lector 'Verpleegkundige Beroepsethiek'

Voorwoord

In dit verslag van onze meesterproef wordt het onderzoek beschreven naar het antwoord op de vraag: ‘Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs zijn om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek worden gesteld?’ Dit onderzoek is gedaan in opdracht van Bart Cusveller, Lector van het Lectoraat ‘Verpleegkundige Beroepsethiek’ aan de Christelijke Hogeschool Ede. Tijdens het onderzoek heeft Bart ons steeds begeleid, waarvoor wij hem dank verschuldigd zijn.

Verder zullen nu de mensen bedankt worden die op een grote of kleinere wijze hebben bijgedragen aan dit onderzoek:

Mw. J. den Uil- Westerlaken, voor het inzien van haar onderzoek (unpublished version) wat gerelateerd was aan ons onderzoek;

Dhr. G Vierwind, voor het geven van feedback over de gebruikte vragenlijst;

Dhr. H. van Dartel, voor het meedenken bij de voorbereiding van de expertmeeting, en het willen voorzitten van deze expertmeeting. Uiteindelijk is de expertmeeting helaas niet doorgegaan;

Mw. R. Buijse, voor het verstrekken van advies als adviseur namens het LEVV;

Ethiekdocenten, docenten en opleidingsmanagers van verschillende hogescholen met een HBO-V opleiding, voor het meewerken aan de enquête:

- Mw. R. van Graas, InHolland Hogeschool Alkmaar en Amsterdam
- Mw. T. van Schuffelen, Hogeschool Zuyd Heerlen
- Dhr. J. van Omme, Avans Breda
- Mw. C. Jurgens, Hogeschool Leiden
- Dhr. K. de Lijster, Gereformeerde Hogeschool Zwolle
- Mw. R. Ebbers, Gereformeerde Hogeschool Zwolle
- Dhr. G. Beckeringh, Hogeschool Rotterdam
- Mw. H. Holtrigter, Saxion Enschede
- Dhr. T. Niessen, Fontys Eindhoven
- Mw. A. Hettinga, Windesheim Zwolle
- Dhr. J. Zwemer, Hogeschool Zeeland Vlissingen
- Dhr. S. van den Heuvel, Saxion Deventer
- Dhr. S. van der Meer, Hanze Hogeschool Groningen
- Dhr. B. Cusveller, Christelijke Hogeschool Ede.

Wij hopen met dit onderzoek bij te dragen aan de verbetering van het ethiekonderwijs op de HBO-V in Nederland. Zoals het voorblad illustreert met de lijnen van het voetbalveld en het grijze gebied, zijn binnen het ethiekonderwijs ook duidelijke lijnen en gebieden die grijs zijn. Wij hopen hiermee wat lijnen aangegeven te hebben. Aan een ieder die ons daarbij geholpen heeft: bedankt!

Felipe van Braak, Harm van Noort

Leeswijzer

Voor u ligt de afstudeerscriptie ‘Speelveld voor het ethiekonderwijs: een onderzoek naar stevige gronden voor het ethiekonderwijs aan de Nederlandse HBO-V’.
Omdat dit verslag een andere structuur heeft dan gebruikelijk dient deze leeswijzer om vooraf de structuur weer te geven.

Voorafgaand aan de scriptie vindt u een beleidsnotitie en een aanbiedingsbrief daarvoor. Deze documenten komen voort uit de afstudeerscriptie, en zullen worden aangeboden aan de opdrachtgever, Bart Cusveller. Deze zijn uiteindelijk bedoeld voor het LOOV.

Na deze beleidsnotitie volgt ‘de normale scriptie’. Die is ter onderbouwing van dit product, en kent een ‘normale’ structuur.

Aanbiedingsbrief aan het LOOV

Aan een beleidsmedewerker van het LOOV,

Geachte dhr./mw.,

Bij deze krijgt u een beleidsaanbeveling voor het ethiekonderwijs van de HBO Verpleegkunde opleiding. Aanleiding voor het opstellen van de aanbevelingen is het onderzoek wat afgelopen maanden gedaan is als afstudeerscriptie op de HBO-V aan het CHE. In dit onderzoek werd gezocht naar contouren die tot verbetering van het ethiekonderwijs zouden leiden. De aanleiding hiervoor was dat verschillende onderzoeken aantonen dat het ethiekonderwijs onder de maat is.

De resultaten van dit onderzoek laten zien waaraan het ethiekonderwijs op elke HBO-V opleiding moet voldoen. De contouren komen voort uit wet- en regelgeving, beroepsstandaarden, landelijk gemaakte afspraken en wetenschappelijke onderzoeken.

De ontwikkeling van dit gedeelte van het HBO onderwijs is nodig, en deze onderzoeksresultaten kunnen daarbij helpen. Onze vraag aan het LOOV is of het LOOV deze aanbevelingen kan implementeren in het ethiekonderwijs.

Met vriendelijke groet,

Felipe van Braak en Harm van Noort, 4^e jaar studenten HBO-V
Bart Cusveller, lector 'Verpleegkundige Beroepsethiek', opdrachtgever en begeleider

1. Inleiding

Aanleiding

Er zijn reeds diverse onderzoeken gedaan om aan te tonen dat het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen onder de maat is (Fazal, 2001; Munk, 2005; Taminiou, 2004; Hoekstra et al., 2009). Er zijn tot op heden geen vorderingen gemaakt om de aangekaarte gebreken te verhelpen. Dat gaf reden om onderzoek te doen naar welke contouren er vast liggen binnen wet- en regelgeving, beroepsstandaarden, landelijk besluiten en wetenschappelijke onderzoeken. Dit onderzoek wordt beschreven in onderzoeksrapport *Speelruimte voor het ethiekonderwijs; een onderzoek naar vaste gronden voor het ethiekonderwijs aan de HBO-V* (Van Braak, Van Noort, 2010).

Doelstelling

Het is zaak dat de contouren van ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen, gebaseerd op wet- en regelgeving en wetenschappelijk onderzoek, duidelijk worden omschreven, zodat de opleidingen hierin op een eenduidige wijze en evidence based aan kunnen voldoen. Dit document, in de vorm van een beleidsnotitie, bevat duidelijke contouren die het minimum aangeven voor het ethiekonderwijs. Hierdoor ontstaat de speelveld waar binnen opleidingen en docenten naar eigen inzicht kunnen handelen.

Hoofdvraag

De hoofdvraag van het onderzoek luidt: Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen zijn om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek worden gesteld?

2. Materialen en methode

Door Kallenberg et al. (2009) wordt het onderwijs verdeeld in 6 onderwijsfacetten:

- kwaliteit van docenten
- kwaliteit van faciliteiten
- leerdoelen
- leerstof
- toetsvormen
- werkvormen

Deze structuur is aangehouden gedurende het onderzoek. Er is gezocht in de vier soorten bepalingen:

- wet- en regelgeving
- landelijke gemaakte afspraken
- beroepsstandaarden
- wetenschappelijke onderzoeken

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden zouden drie soorten onderzoek worden uitgevoerd: literatuurstudie, survey onderzoek, en een expertmeeting voor de ethiekdocenten.

Voor de literatuurstudie is gebruik gemaakt van de Big 6TM methode zoals die beschreven is door Verhoeven (2007). Dit wordt verder uitgewerkt in het onderzoeksverslag, *Speelruimte voor het ethiekonderwijs; een onderzoek naar vaste gronden voor het ethiekonderwijs aan de Nederlandse HBO-V*.

In het survey onderzoek zijn de ethiekdocenten van de HBO Verpleegkunde opleidingen door middel van een vragenlijst benaderd met de vraag of zij bekend waren met wat er in de diverse bepalingen vast ligt over elk onderwijsfacet. Hiervoor is een digitale vragenlijst verstuurd via www.hbospiegel.nl. Voor het analyseren is gebruik gemaakt van het programma SPSS.

De expertmeeting voor de ethiekdocenten is niet doorgegaan vanwege 5 aanmeldingen van de 19 hogescholen met een HBO Verpleegkunde opleiding. Hierdoor konden de resultaten van de literatuurstudie en het survey onderzoek niet getoetst worden en de resultaten zouden niet worden gedragen door de ethiekdocenten.

3. Resultaten

De belangrijkste resultaten uit het onderzoek worden hier weergegeven. Voor een volledige overzicht zie bijlage 1. Vervolgens wordt de betrouwbaarheid ervan vast gelegd.

3.1 Metingen

Achtereenvolgens worden de resultaten van de literatuurstudie en de resultaten van de survey onder ethiekdocenten weergegeven.

Literatuurstudie

De literatuurstudie is gedaan aan de hand van de zes onderwijs facetten van Kallenberg.

Docenten

In de Nederlandse wet- en regelgeving, ondersteund door wetenschappelijk onderzoek, staat dat docenten die ethiek onderwijzen vakinhoudelijke kennis moeten hebben. Daarnaast moeten deze docenten de eigen competenties onderhouden en zich ontwikkelen in hun vak. Een bijdrage aan de ontwikkeling van dit vak zou zijn als docenten die ethiek doceren met elkaar samenwerken om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Dit gebeurt slechts sporadisch.

Ten slotte moeten de docenten communicatief en pedagogisch vaardig zijn.

Iedere instelling die ethiek onderwijst moet een ethiekdocent of een docent met de verantwoordelijkheid voor ethiek.

Faciliteiten

In de Nederlandse wet- en regelgeving staat dat de opleiding ervoor moet zorgen dat de studenten de vereiste competenties in redelijkheid kunnen halen. De faciliteiten zijn echter niet duidelijk gedefinieerd. Uit wetenschappelijk onderzoek kwam naar voren dat scholen moeten samenwerken met stageplekken als het gaat om ethische vorming van de studenten.

Leerdoelen

In de Nederlandse wet- en regelgeving en de richtlijnen van de Europese Unie staat dat beroepsethiek onderdeel is van het theoretische onderwijsprogramma. Verder zegt de Nederlandse wet dat de opleiding de inhoud van het onderwijsprogramma moet toespitsen op de vereiste eindkwalificaties.

De HBO-V opleidingen hebben samen afspraken gemaakt waarin onder meer competenties op ethisch gebied zijn vastgesteld. Deze komen in min of meer dezelfde vormen terug in de verpleegkundige beroepsstandaarden en wetenschappelijk onderzoek. Aan de volgende kerncompetenties moet voldaan worden aan het einde van de opleiding:

- Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
- Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
- Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
- Participeren in ethische commissies
- Ethische vragen herkennen
- Ethische vragen benoemen
- Ethische vragen hanteren.

Leerstof

Er werd in wetenschappelijke onderzoeken op drie punten gevonden welke leerstof er gehanteerd dient te worden binnen het ethiekonderwijs.

De beroepscode (zowel nationaal als internationaal) kunnen uitstekend functioneren als opstap en leidraad.

Het is essentieel dat aangeboden leerstof overeen moet komen met de huidige praktijk. Ten slotte kwam naar voren dat 'ethische keuze modellen' eraan bijdragen om studenten te helpen met het maken van keuzes binnen ethische dilemma's.

Toetsvormen

In de Nederlandse wet- en regelgeving staat dat in een toets kennis, inzicht en vaardigheden aan de orde komen. Daarnaast moeten de onderwezen leerstof erin voorkomen en moeten de leerdoelen worden getoetst.

Uit wetenschappelijk onderzoek komt naar voren dat toetsen en de daarmee te behalen studiepunten belangrijk zijn. Studenten geven meer aandacht aan onderwerpen als er toetsing aanvast zit.

Door een combinatie van toetsen (essay, geschreven examen, presenteren van een casus) zouden de wettelijk vereiste aspecten kunnen worden getoetst.

Werkvormen

In de Nederlandse wet- en regelgeving staat dat de werkvormen moeten passen bij de opleidingsdoelstellingen, het didactisch concept.

Vanuit wetenschappelijk onderzoek komt een duidelijk beeld naar voren van voornamelijk praktische ethiekonderwijs in een kleine setting. Op deze manier zijn werkvormen als een discussie, en een casusstudie bruikbaar. Reflecteren op de verschillende standpunten die naar voren kwamen in zo'n werkvorm is eveneens efficiënt. Tevens wordt aangegeven dat ethiek prima integratief kan worden gegeven met andere onderwerpen.

Een kritische voetnoot is wel dat de inhoud van casussen en discussies relevant moet zijn met de praktijk, omdat ze anders geen zin hebben en eerder nog een averechts effect zullen hebben op de ethische ontwikkeling van studenten. Ook moet de algemene theorie die nou eenmaal het makkelijkst kan worden gegeven door les met een meer theoretisch karakter zeker niet uit het oog verloren worden.

Als laatste is het belangrijk dat studenten de aangeleerde stof ook in de praktijk van de complexe gezondheidszorg kunnen toepassen. Door middel van praktische werkvormen waar studenten veel moeten oefenen (ook plenaire) worden studenten zekerder van hun vaardigheden.

Vragenlijst onder docenten

De respondenten die de vragenlijst hebben ingevuld zijn niet goed op de hoogte van de besluiten waarop het door hun aangeboden onderwijs dient te berusten.

Het dient wel te worden gezegd dat in een aantal gevallen (door dat sommige hogescholen geen ethiekdocent hebben) andere medewerkers van een instelling de vragenlijst hebben ingevuld.

Een volledige presentatie van de resultaten staat in bijlage 2.

3.2 Discussie

De betrouwbaarheid en geldigheid van dit onderzoek wordt hieronder nader omschreven.

Betrouwbaarheid en geldigheid

Er is gedurende het onderzoek transparant te werk gegaan. In de discussie, te lezen in de afstudeerscriptie wordt beschreven waarom bepaalde manieren van onderzoek zijn gedaan, en hoe deze gedaan zijn. Zo zijn er duidelijk een aantal inclusiecriteria en zoektermen uitgezocht om alleen de relevant en actuele literatuur te raadplegen.

Naast actuele literatuur zijn de Nederlandse wet- en regelgeving die in het onderwijs ten alle tijde geldig is, de landelijk gemaakte afspraken omtrent ethiekonderwijs en de verpleegkundige beroepsstandaarden geraadpleegd.

Om alle aspecten van HBO onderwijs mee te nemen is er gekozen voor een theoretische onderbouwing vanuit een onafhankelijke bron (Kallenberg et al., 2009).

Er was een expertmeeting gepland met alle ethiekdocenten om de resultaten van de zoektocht in de literatuur nader aan het licht te houden. Helaas ging dit niet door. Hierdoor zijn de onderzoeksresultaten niet door iemand anders nagegaan, en heeft niemand anders er over beoordeeld dan de onderzoekers zelf. Dit verlaagt de betrouwbaarheid van het onderzoek.

Andere Rapporten

Er zijn ten behoeve van dit onderzoek zowel internationale als nationale wetenschappelijke artikelen onderzocht. Wat in dit document is meegenomen komt voort uit overeenstemming van meerdere artikelen.

Daarnaast is betrouwbaarheid van de Nederlandse wetgeving duidelijk, daar moet aan voldaan worden.

4. Conclusie

Om het overzicht te bewaren zal eerst de onderzoeksvraag worden herhaald:

Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen zijn om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek stellen?

Bij het antwoord te geven op deze vraag zal er een splitsing worden gemaakt naar de zes onderwijs facetten volgens Kallenberg et al. (2009).

Docent

Een docent moet bevoegd en bekwaam zijn in het vakgebied. Daarnaast moet een docent vak kennis hebben, didactisch bekwaam en communicatief vaardig zijn. Wetten en richtlijnen van overheidsinstanties zowel als wetenschappelijke onderzoeken zijn het duidelijk eens over deze eisen aan een docent. Dit staat als een paal boven water. Docenten zouden moeten samenwerken om het onderwijs, en zichzelf, te verbeteren. Hier is echter geen wettelijk eis voor, alleen sterke wetenschappelijke gronden.

Het bovenstaande suggereert sterk dat het tenminste nodig is dat elke HBO-V opleiding een docent heeft die verantwoordelijk is voor, en bekwaam is in het geven van ethiekonderwijs.

Faciliteiten

Over de faciliteiten is concreet niks te zeggen, daar ligt te weinig over vast. De kwaliteiten van de faciliteiten zijn echter van groot belang in het definiëren van contouren van het ethiekonderwijs. Goed onderwijs hangt samen met kwalitatief goede faciliteiten (Kallenberg et al., 2009). Meer onderzoek is vereist om duidelijk te krijgen wat voor faciliteiten nodig en gewenst zijn voor goed en efficiënt ethiekonderwijs.

Leerdoelen

Vanuit een wettelijk oogpunt is alleen het geven van 'beroepsethiek' vereist. De HBO Verpleegkunde opleidingen hebben zelf echter een zevental kerncompetenties aangaande ethiek geformuleerd:

- Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
- Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
- Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
- Participeren in ethische commissies
- Ethische vragen herkennen
- Ethische vragen benoemen
- Ethische vragen hanteren.

Omdat de HBO Verpleegkunde opleidingen deze competenties hebben afgesproken, dienen ze studenten af te leveren die aan deze competenties te voldoen.

Leerstof

Naast het gebruik van een beroepscode is het van belang dat de leerstof dient om het halen van de leerdoelen te vergemakkelijken. Uit onderzoeksoogpunt is het aan te raden dat er beslissingsmodellen worden aangeboden aan de studenten. Welke beroepscode, beslismodellen en overige leerstof gegeven moet worden dient te worden bepaald door de docenten zelf.

Toetsvormen

Wettelijk gezien moet alle aangeboden leerstof alsmede de opgestelde leerdoelen terugkomen in de toetsing. Vanuit wetenschappelijk oogpunt is dit zeer eveneens zeer aan te raden. Studenten zijn bij het leren met name gerichte op onderdelen waarvoor examen (en dus studiepunten) gelden.

Er is hierom een gegronde reden om toetsing van ethiek verplicht te stellen voor elke HBO-V opleiding.

Werkvormen

Ethiekonderwijs dient zoveel mogelijk praktisch van aard en relevant aan het werkveld te zijn. Casusstudies, discussie en reflectie zijn alleen van nut als de gebruikte voorbeelden relevant zijn aan het verpleegkundige werkveld van vandaag. Het liefst komen ze rechtstreeks van de werkvloer.

Integratief onderwijs, zoals dat in Nederland veelal wordt gebruikt in PGO is eveneens efficiënt, daar studenten de te leren stof meteen toepassen in praktische situaties.

Dit ligt er vast over ethiekonderwijs. De respondenten kwamen met een minimaal aantal gronden waarop ethiek onderwijs gebaseerd zou moeten worden. Er zal een inhaalslag gemaakt moeten worden, waarvoor een aantal aanbevelingen aan het LOOV zijn geformuleerd die hier aan kunnen bijdragen.

5. Aanbevelingen

Volgend uit de conclusie zijn er een aantal aanbevelingen opgesteld voor de landelijke HBO Verpleegkunde opleidingen.

1. Elke HBO Verpleegkunde opleiding dient een bekwame ethiekdocent of een docent die verantwoordelijkheid draag over ethiek te hebben. Deze docent is verantwoordelijk voor het ethiekonderwijs binnen de instelling.
2. Het Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde dient verder te worden uitgebreid door de onderstaande zeven competenties daarin te laten verschijnen. Zo krijgt de inhoud van het ethiekonderwijs een zwaardere lading, en worden er competente verpleegkundigen afgeleverd aan het werkveld. De competenties zijn:
 1. Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
 2. Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
 3. Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
 4. Participeren in ethische commissies
 5. Ethische vragen herkennen
 6. Ethische vragen benoemen
 7. Ethische vragen hanteren.
3. Het Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde dient te worden aangepast zodat er aantoonbaar een aantal uur verplicht ethiekonderwijs wordt gegeven.
4. De ethiekdocenten worden gemotiveerd om samen de schouders onder het ethiekonderwijs te zetten. Er zou een landelijk platform moeten komen waar de ethiekdocenten (van de zorgopleidingen) bijeenkomen.
5. Ethiek onderwijs dient een praktisch karakter te hebben, waarbij het ontwikkelen van de ethische vaardigheden van de student centraal staan.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Leeswijzer	4
Aanbiedingsbrief aan het LOOV	5
Beleidsnotitie	6
Inhoudsopgave	14
1. Inleiding.....	16
1.1 Aanleiding	16
1.2 Probleemstelling	16
1.3 Doelstelling	16
1.4 Vraagstelling	16
1.5 Werkwijze	17
2. Theoretisch Kader	18
2.1 Onderwijs	18
2.1.1 Zes Facetten volgens T. Kallenberg et al. (2009)	18
2.2 Basis voor onderwijs	19
2.2.1 Vier gronden voor onderwijs	19
2.3 Begripsverheldering.....	19
3. Data verzamelingmethode	21
3.1 Operationalisering	21
3.2 Literatuurstudie	21
3.3 Survey onderzoek	21
3.4 Expertmeeting	21
4. Literatuurstudie	23
4.1 Kwaliteit van docent.....	23
4.2 Kwaliteit van Faciliteiten	24
4.3 Leerdoelen	24
4.4 Leerstof.....	26
4.5 Toetsvormen	26
4.6 Werkvormen.....	27
5. Vragenlijst.....	28
5.1 Ontwerp vragenlijst.....	28
5.2 Resultaat vragenlijst.....	28
5.3 Conclusie	36
6. Expertmeeting	38
6.1 Annulering Expertmeeting	38
6.2 Survey afmeldingen	38
6.3 Methode	38
6.4 Populatie	39
6.5 Resultaten.....	39
6.6 Conclusie	39
7. Discussie	41
8. Conclusie	43
9. Aanbevelingen	45
10. Literatuurlijst.....	46
Boeken en Artikelen.....	46
Wetenschappelijke Onderzoeken.....	47

Internetsites	48
Bijlagen	50
Inhoud	50
Bijlage 1 - Onderzoeksplan	51
Bijlage 2 - Dataverzamelmethode	56
Bijlage 3 - Vragenlijst	64
Bijlage 4 - Onderzoeksproces	69
Bijlage 5 - Selectie wetenschappelijke onderzoeken.....	96
Bijlage 6 - Overzicht hogescholen	100

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Dagelijks komt ethiek terug op alle terreinen waar de HBO verpleegkundige werkzaam is. Verpleegkunde en ethiek zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden (Hunink et al., 2001). Gedegen onderwijs op gebied van ethiek is daarom noodzakelijk. Tekortkomingen op het gebied van morele competenties kunnen leiden tot een scala van problemen (Georges et al., 2002).

Diverse onderzoeken die gedaan zijn in de afgelopen tien jaar, tonen aan dat ethiekonderwijs op de negentien HBO-V opleidingen van Nederland te kort schiet (Fazal, 2001). Er is geen helderheid betreffende het vak ethiek, en de doelstelling van het ethiekonderwijs is niet goed afgebakend (Munk, 2005). De verwachtingen die in de beroepscompetenties aan de verpleegkundige worden gesteld op ethisch gebied worden niet behaald (Taminiau et al., 2004).

In 2009 hebben drie studenten van de Christelijk Hogeschool Ede onderzocht hoe het ethiekonderwijs in Nederland door HBO-V ethiekdocenten gewenst is (Hoektra et al., 2009). Er werd onder meer aanbevolen dat contact tussen de ethiekdocenten van verschillende hogescholen bevorderd moet worden. Daarnaast is het van belang om duidelijkheid te creëren over de plaats en vorm van beroepsethiek in de HBO-V opleiding. De meningen van de ethiekdocenten waren verdeeld over de vraag of er een uniforme visie over ethiekonderwijs gehandhaafd moet worden.

Dit komt overeen met de aanbeveling van Fazal (2001) die op een landelijk niveau pleit voor de uitbreiding van de Algemene Maatregel van Bestuur aangaande de opleiding verpleegkunde (Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde) zodat deze meer aandacht bevat voor de rol en vorm van beroepsethiek binnen de opleiding.

1.2 Probleemstelling

Er zijn reeds diverse onderzoeken gedaan die aantonen dat het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen onder de maat is. Echter, er zijn tot op heden geen vorderingen gemaakt om de aangekaarte gebreken te verhelpen. Het probleem is dat onduidelijk is of niet bekend is wat er vast ligt over ethiekonderwijs.

1.3 Doelstelling

Medio juni 2010 is er een beschrijving, in de vorm van een beleidsnotitie en een artikel, waarin concrete voorstellen worden gedaan over de contouren van ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen in Nederland. De beleidsnotitie bevat duidelijke contouren die het minimum beschrijft voor het ethiekonderwijs. Hierdoor ontstaat de speelruimte waarin ethiekdocenten naar eigen inzicht kunnen handelen. De beleidsnotitie wordt aangeboden aan het LOOV, en het artikel wordt aangeboden aan een vaktijdschrift.

1.4 Vraagstelling

De vraagstelling is opgedeeld in een hoofdvraag en een aantal deelvragen.

De hoofdvraag luidt: Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen zijn, dat wil zeggen om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek worden gesteld?

De deelvragen luiden:

1. Welke competenties worden er op ethisch gebied vereist van de verpleegkundige door landelijke besluiten?

2. Welke competenties worden er volgens onderzoek op ethisch gebied vereist van de verpleegkundige door het verpleegkundig beroep?
3. Wat is volgens actuele literatuur de beste manier om ethiek te onderwijzen binnen de HBO-V?
4. Welke bronnen kennen de ethiekdocenten om de contouren van beroepsethiek binnen de opleiding te bepalen?

1.5 Werkwijze

Om de hoofdvraag en de bijpassende deelvragen op een juiste manier te beantwoorden zal er gebruik worden gemaakt van een aantal data verzamelingmethoden. In het volgende hoofdstuk zal de methode worden toegelicht. Dan zullen de resultaten van het onderzoek worden vermeld. In de conclusie wordt een passend antwoord geformuleerd op de gestelde hoofdvraag.

2. Theoretisch Kader

Om de structuur van het onderzoeksverslag te verduidelijken is er gekozen voor het volgende theoretische kader. Het onderwijs wordt door middel van dit kader verdeeld in zes facetten. De bronnen waarop onderwijs gebaseerd wordt zijn tevens onderverdeeld in 4 categorieën.

Dit zal een richtlijn geven voor het onderzoek en de formulering van resultaten en aanbevelingen.

2.1 Onderwijs

Bij het zoeken naar structuur en processen van onderwijs kwam het boek *Leren (en) Doceren in het hoger onderwijs* (Kallenberg, A.J., van der Grijpsaarde, L., & ter Braak, A., 2009) naar voren. In dit boek wordt aan de hand van 6 onderwijsfacetten de docent geholpen om zijn onderwijs vorm te geven.

Er is voor de structuur van T. Kallenberg et al. (2009) gekozen omdat hierin het onderwijs duidelijk uiteen wordt gezet.

2.1.1 Zes Facetten volgens T. Kallenberg et al. (2009)

In het boek 'Leren (en) doceren in het hoger onderwijs' (T. Kallenberg et al., 2009) wordt een indeling van het onderwijs gemaakt. Het onderwijs wordt gevormd door:

1. Kwaliteit van docenten
2. Kwaliteit van faciliteiten
3. Leerdoelen
4. Leerstof
5. Toetsvormen
6. Werkvormen

Kwaliteit van docenten

Hierbij gaat het over de onderwijskundige en didactische kwaliteiten van een docent. Dit kunnen onder andere didactische vaardigheden, onderwijsstijl, vakkenis, samenwerking met collega's en creativiteit zijn.

Kwaliteit van faciliteiten

Hierbij gaat het over de kwaliteit van de voorwaarden en condities, waaronder ethiekonderwijs aan de HBO-V gegeven moet worden.

Leerdoelen

Hierbij gaat het over de leerdoelen die binnen het ethiekonderwijs aan de HBO-V gehanteerd worden.

Leerstof

Hierbij gaat het over de leerstof die binnen het ethiekonderwijs aan de HBO-V gegeven moet worden.

Toetsvormen

Hierbij gaat het over de onderwijskundige toetsvormen die gebruikt kunnen worden om het aangeleerde te toetsen. Het gaat om toetsvormen die gebruikt kunnen worden binnen het ethiekonderwijs, aan de HBO-V.

Werkvormen

Hierbij gaat het over de onderwijskundige werkvormen die gebruikt kunnen worden om de leerstof en leerdoelen aan te leren. Het gaat om onderwijsvormen die gebruikt kunnen worden binnen het ethiekonderwijs, aan de HBO-V.

2.2 Basis voor onderwijs

Op basis van verkennend literatuur (T. Kallenberg et al., 2009 & Werkgroep DOZ 1998 & Verloop et al., 2003) onderzoek kwamen er meerdere gronden naar voren waarop het onderwijs dient te berusten. Voor dit onderzoek is besloten om uit deze drie boeken de gronden te selecteren die onontkoombaar zijn. Er bleven een viertal stevige gronden over die zullen worden beschreven.

2.2.1 Vier gronden voor onderwijs

Wet- en Regelgeving

Onderwijs wordt van een zodanig maatschappelijk belang gezien dat de overheid niet passief wil aanschouwen wat er binnen het onderwijsbestel gepresteerd wordt maar nadrukkelijk invloed wilt uitoefenen op hetgeen daar gebeurt. (Verloop et al., 2003). Door middel van wet- en regelgeving geeft de overheid sturing aan het onderwijs. Het onderwijs moet hier ten alle tijden aan voldoen.

Landelijke besluiten

Uit een samenwerking tussen de verschillende hogescholen en de HBO-Raad komt het document 'Met het oog op de toekomst' voort. Daarnaast heeft Commissie Kwalificatie Structuur in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen het document 'Gekwalificeerd voor de toekomst' opgesteld. Als de HBO Verpleegkunde opleidingen gezamenlijk een afspraak maken en deze vast leggen, dienen ze zich er ook aan te houden.

Beroepsstandaarden

Beroepsgroepen zelf hebben ook standaarden zoals beroepsprofielen en beroepscodes. Hiermee wordt duidelijk gemaakt wat er van een professional in de verpleegkunde verwacht wordt. Een deel van het ethiekonderwijs kan wellicht terug worden geleid naar de beroepsstandaarden.

Wetenschappelijk onderzoek

Ook binnen het onderwijs wordt er onderzocht wat effectieve onderwijsmethoden zijn en hoe een curriculum het beste vormgegeven kan worden. Het is van belang om onderwijs ook op één of meerdere wetenschappelijke bronnen te baseren. Daarmee kan 'evidence based practise' onderwijs aangeboden worden.

2.3 Begripsverheldering

Voordat de methodiek nader wordt omschreven is het van belang om een aantal begrippen te verhelderen.

In dit onderzoek wordt er onder 'verpleegkunde opleiding' enkel de HBO-variant (hoger beroepsonderwijs) bedoeld. Er worden dan ook, tenzij nadrukkelijk vermeld, geen uitspraken gedaan over de middelbare beroepsonderwijs (MBO) of het wetenschappelijk onderwijs (WO).

Met het begrip beroepscompetenties wordt verwezen naar specifieke competenties die omschrijven wat de HBO verpleegkundige aan kennis en deskundigheid nodig heeft om te kunnen functioneren in de praktijk. Deze worden nader omschreven in het boek "Met het oog op de toekomst" (A. Pool, C. Pool-Tromp, F. Veltman-Van Vugt, S. Vogel, 2001).

In dit onderzoek wordt het begrip ethiek als volgt gedefinieerd:

‘Ethiek is het nadenken over menselijk gedrag in de zin van wat goed en slecht is.’ (Kompanje, E.J.O., de Jong, E.J.C., & van Duijn, D., 1996)
De term beroepsethiek zal worden gebruikt om aan te duiden hoe een verpleegkundig professional dient te handelen in haar beroep. Het verpleegkundig vak heeft namelijk voor ogen iets *goed* te doen voor andere mensen die in nood verkeren. (Cusveller, 2002).

3. Data verzamelingmethode

Ten behoeve van het onderzoek is wordt er op 3 manieren data verzameld. De methodes worden in dit hoofdstuk kort omschreven. In bijlage 2 worden de methodes gedetailleerd uitgewerkt en wordt tevens de validiteit en betrouwbaarheid van dit onderzoek beschreven.

3.1 Operationalisering

Na het vaststellen van het theoretische kader (hoofdstuk 2) is gekozen om de structuur van onderwijs naar T. Kallenberg et al. (2009) aan te houden. Om antwoord te krijgen op de deelvragen zal literatuuronderzoek gedaan worden. Verder zal er onder de ethiekdocenten een enquête verstuurd worden. Tot slot zullen de resultaten van het onderzoek gepresenteerd worden op een te organiseren expertmeeting voor de ethiekdocenten.

3.2 Literatuurstudie

Om methodisch onderzoek te doen is gezocht naar een manier om literatuurstudie te doen. Verhoeven (2007) noemt in haar boek de Big 6TM methode, ontwikkeld door Berkowitz & Eisenberg (1992) en Canning (2002). Hierin wordt eerst bepaald wat de zoekvraag is. Vervolgens wordt de zoekstrategie en de zoekplaats bepaald. De gevonden informatie wordt beoordeeld en geselecteerd op relevantie. Daarna wordt deze informatie zó georganiseerd dat de onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden. Tot slot wordt geëvalueerd of er voldoende informatie gevonden is.

De data die gebruikt zullen worden, komen voort uit:

- Wet- en regelgeving
- Beroepsstandaarden
- Landelijke besluiten
- Wetenschappelijke onderzoeken

In bijlage 2 wordt beschreven hoe dit onderzoek methodisch is uitgevoerd en op wat voor manieren er binnen deze bronnen gezocht is.

3.3 Survey onderzoek

Onderdeel van het onderzoek is een survey onder Nederlandse ethiekdocenten. Doel hiervan is: (1) te weten komen of er nog andere bronnen zijn om ethiekonderwijs op te baseren en (2) een beeld te vormen hoe goed de Nederlandse ethiekdocent op de hoogte is van gronden waarop ethiekonderwijs gebaseerd op moeten worden.

De onderzoekspopulatie bestaat uit de ethiekdocenten van alle negentien HBO-V opleidingen in Nederland.

Het ontwerp van de vragenlijst is beschreven in bijlage 2. De vragenlijst zelf staat in bijlage 3.

3.4 Expertmeeting

Er zal medio mei een expertmeeting georganiseerd worden. Deze heeft als doel dat de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd kunnen worden aan de docenten. Tevens zal deze bijeenkomst ook de aanbeveling raken, waarin staat dat er meer onderling contact is gewenst tussen ethiekdocenten, die genoemd is in het onderzoek van Hoekstra et al. (2009). De expertmeeting geeft hier een mooie gelegenheid voor.

Tijdens de expertmeeting zullen eerst de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd worden aan de aanwezige docenten. Daarna zullen onder leiding van een voorzitter de

aanwezig in gesprek gaan over de gepresenteerde informatie. Van dit gesprek zullen notulen gemaakt worden. Deze notulen zullen worden geanalyseerd, en de hieruit volgende conclusies zullen worden meegenomen in de conclusie van dit onderzoek.

4. Literatuurstudie

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van de resultaten van de literatuurstudie, waarin is onderzocht wat er vast ligt over de verschillende onderwijsfacetten voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding. Er is gezocht in de wet- en regelgeving, landelijke besluiten, beroepsstandaarden, en wetenschappelijke onderzoeken. In dit hoofdstuk worden aan de hand van de zes facetten van T. Kallenberg et al. (2009) alleen de resultaten gemeld, in bijlage 4 wordt nader ingegaan op hoe dit onderzoek methodisch is uitgevoerd.

4.1 Kwaliteit van docent

Volgens de Wet op de beroepen in het onderwijs (Wet BIO) moet een docent bevoegd en bekwaam zijn. Volgens de criteria van de Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) omvat deze bekwaamheid van de docent de vakinhoudelijke, onderwijskundige en organisatorische vlakken.

De Wet op de erkende onderwijsinstellingen (WEO) stelt dat de docent een verklaring van bekwaamheid bezit, ten aanzien van het vak dat hij gaat onderwijzen.

De Wet BIO eist in een Algemeen Maatregel van Bestuur (AMVB) de volgende competenties van een docent:

- Inter-persoonlijke competentie
- Pedagogische competentie
- Vakinhoudelijke didactische competentie
- Organisatorische competentie
- Competent in samenwerken in een team
- Competent in samenwerken met de omgeving
- Competent in reflectie en ontwikkeling

Voor de ethiekdocenten in het HBO onderwijs in Nederland bestaan geen beroepsstandaarden.

Het IOWO (adviesbureau voor hoger onderwijs aan de Radboud Universiteit Nijmegen) en het Onderwijscentrum VU hebben beide een competentieprofiel opgesteld voor de HBO docent. Uit deze profielen blijkt dat de docent het onderwijs moet ontwikkelen en verbeteren. Dit is op het gebied van leerdoelen, leerstof, werkvormen en toetsing. De docent die ethiek doceert aan HBO Verpleegkunde studenten moet zich onderhouden en ontwikkelen in zijn eigen professionaliteit, kennis en ervaring ten aanzien van het verpleegkundige beroepsethiekonderwijs.

Ten aanzien van deze competentieprofielen is niet afgesproken dat deze bindend zijn voor elke HBO-docent in Nederland. Op de Vrije Universiteit Amsterdam en het Radboud Universiteit Nijmegen worden docenten wel volgens deze profielen opgeleid.

Uit wetenschappelijk onderzoek wordt door drie verschillende onderzoeken ondersteund dat een docent vakkennis moet hebben over ethiek (O. Numminen et al., 2002 & L. Dinç et al., 2002 & N. Brown, 2004). Daarnaast moet een docent dit op een begrijpelijke manier kunnen uitleggen. Ook moet de docent beschikken over goede communicatieve vaardigheden, de praktijk met de theorie kunnen combineren, en zorg dragen voor een veilige sfeer in de lessen. (E. Carnell, 2007 & J.D. Arras, 2006).

Hoewel niet breed gedragen staat wel vast dat het voor ethiekdocenten (in Nederland) van belang is om samen te komen en met elkaar in gesprek te blijven, om niet alleen eigen competenties te verbeteren maar ook het vakgebied (M. RosenKoetter et al., 2010). Ook zou de kwaliteit en waardering voor de docent verbeteren. Dit zou bijvoorbeeld kunnen

door middel van een landelijk platform voor HBO docenten. (Hoekstra et al., 2009 & Van Alst et al., 2009)

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- De docenten die ethiek onderwijzen, vakinhoudelijke kennis moeten hebben van het vak 'verpleegkundige beroepsethiek'
- Deze ethiekdocenten moeten zich onderhouden en ontwikkelen in hun vak, 'verpleegkundige beroepsethiek'
- De docenten communicatief en pedagogisch vaardig moeten zijn.

Daarnaast wordt in onderzochten bronnen aanbevolen dat:

- Er een beroepsprofiel opgesteld wordt voor de HBO Verpleegkunde docent
- Docenten die ethiek doceren op elkaar moeten afstemmen op welke wijze de kwaliteit van het onderwijs verbeterd wordt.

4.2 Kwaliteit van Faciliteiten

De Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) eist dat de opleiding ervoor moet zorgen dat de studenten de vereiste competenties in redelijkheid kunnen halen. In de criteria van de NVAO worden de faciliteiten vormgegeven als studiebegeleiding en informatievoorzieningen.

Er zijn 3 wetenschappelijke onderzoeken gevonden die expliciet wat melden over faciliteiten van ethiekonderwijs. Hiervan was 1 een empirisch onderzoek (H.A. Park et al., 2003) en 2 waren een meninggevend artikel (C. Gastmans et al., 2007 & M. Woods, 2005). Hierin is de gedeelde conclusie dat scholen, op wat voor manier dan ook, goed moeten samenwerken met de stageplekken. Er moet op elkaar worden afgestemd om de studenten op een juiste manier over ethische onderwerpen te leren nadenken.

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- De opleidingsinstelling zorg draagt dat de studenten de vereiste competenties ten aanzien van ethiek met redelijkheid kunnen behalen.

Deze faciliteiten zijn niet gedefinieerd. Vanuit onderzoeken blijkt dat samenwerking tussen school en stage-instellingen belangrijk is.

4.3 Leerdoelen

Volgens het *Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde* wordt geëist dat beroepsethiek onderdeel is van het theoretische onderwijsprogramma. Dit wordt ook geëist door het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie (Richtlijn van 2005/36 EG). De NVAO heeft als criterium dat de opleiding de inhoud van het onderwijsprogramma moet toepassen op de vereiste eindkwalificaties.

De landelijke besluiten ten aanzien van de verpleegkundecompetenties, *Gekwalificeerd voor de toekomst* (Commissie Kwalificatie Structuur, 1996) en *Met het oog op de toekomst* (A. Pool et al., 2001), geven competenties op ethisch gebied waaraan gewerkt moet worden tijdens de opleiding, en aan het eind behaald zouden moeten zijn. Dit zijn de volgende kerncompetenties:

De student kan:

- Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
- Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken

- Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
- Participeren in ethische commissies.
- Ethische vragen herkennen
- Ethische vragen benoemen
- Ethische vragen hanteren.

In de beroepsstandaarden *Nationale beroepscode* (Nu '91, V&VN, 2007) en *Beroepsprofiel van de verpleegkundige* (E. Leistra et al., 1999) worden een aantal competenties genoemd die op ethisch gebied van de verpleegkundige worden verwacht. De volgende competenties komen voort uit deze beroepsstandaarden.

- De verpleegkundige kan verantwoording op ethisch gebied nemen en dragen voor de keuzes die ze maakt in haar eigen handelen en de wijze waarop ze de beschikbare middelen inzet
- De verpleegkundige kan handelen volgens normen die genoemd worden in punten 1.1, 1.3, 1.4, 2.2 en 2.5 van de Nationale beroepscode (2007)
- De verpleegkundige kan de zorgvrager begeleiden bij ethische zaken
- De verpleegkundige signaleert knelpunten en draagt bij aan het verhelpen van de knelpunten door hierin initiatief te tonen
- Bij het verbeteren van de situatie bij ethische kwesties weet de verpleegkundige gebruik te maken van wetgeving, verpleegkundige beroepscodes, en organisatorische regels.

Vanuit wetenschappelijk onderzoek oogpunt kan worden gezegd dat er voor ethiekonderwijs een viertal leerdoelen gehanteerd zouden moeten worden.

Volgens een tweetal artikelen moeten studenten kritisch kunnen nadenken over ethische situaties (C. Klugman et al., 2006, M. Woods, 2005). Studenten kunnen daardoor ethische dilemma's herkennen en benoemen (J. Woogara, 2005 & G. Doane e.a., 2004 & H.A. Park et al. 2003).

Om studenten te helpen tot een beslissing te komen binnen complexe dilemma's zouden ze 'beslissingmodellen' moeten leren gebruiken (H.A. Park et al., 2003 & M. Cameron et al., 2001).

In de mening van 2 deskundigen moet er vervolgens als doel gesteld worden dat studenten de kennis en vaardigheden op een contextuele manier leren. Dat wil zeggen dat ze de geleerde competenties ook daadwerkelijk kunnen toepassen in de complexe praktijk (C. Gastmans et al., 2007 & M. Woods, 2005).

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- De competenties waaraan de student bij afstuderen moet voldoen de volgende zijn:
 - Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
 - Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
 - Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
 - Participeren in ethische commissies
 - Ethische vragen herkennen
 - Ethische vragen benoemen
 - Ethische vragen hanteren.

Deze competenties staan beschreven in de landelijke besluiten, en worden ondersteund door de beroepsstandaarden en wetenschappelijk onderzoek.

4.4 Leerstof

In de wet- en regelgeving wordt niets verplicht gesteld omtrent de te onderwijzen leerstof ten aanzien van ethiek op de HBO Verpleegkunde opleiding. Ook landelijke besluiten en beroepsstandaarden zeggen hier niets over.

Vanuit onderzoekspunt kan voor ethiekonderwijs worden gezegd dat gehanteerde leerstof binnen de ethiekonderwijs begint bij de beroepscode (O. Numminen et al., 2009 & Dinç et al., 2002 & O. Numminen et al., 2002). Zowel nationale als internationale codes bieden een belangrijk uitgangspunt en kunnen voor studenten functioneren als een opstap en een leidraad.

Daarnaast zouden de beginselen van ethiek als leerstof moeten worden aangeboden net als relevante voorbeelden uit het werkveld. Het is essentieel dat aangeboden leerstof overeenkomt met de huidige praktijk (O. Numminen et al. 2009 & M. Woods, 2005 & S. Parsons et al., 2001).

Er kwamen een vijftal beslissingsmodellen naar voren die studenten hielpen met het nemen van een beslissing in een ethisch dilemma (H.A. Park et al., 2003 & M. Cameron et al., 2001). Dat waren als volgt:

1. Action guides of Beauchamp and Childress
2. Caring and justice ethical decision-making model
3. Frankena's mixed deontological theory of obligation
4. Thiroux's universal ethical principles
5. Value, Be, Do: guidelines for resolving ethical conflict.

Er worden verder geen boeken of bronnen genoemd waaruit men de leerstof zou moeten verkrijgen.

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- De leerstof van ethiek zou moeten bestaan uit tenminste de beginselen van ethiek en de beroepscode(s) van de verpleegkundige
- Leerstof aan moet sluiten op de praktijk
- Er beslismodellen worden aangeleerd.

4.5 Toetsvormen

Volgens de WHW moet in een toets kennis, inzicht en vaardigheden aan de orde komen. Ook moet in de toetsing de onderwezen leerstof terug komen, volgens de WEO. De NVAO stelt dat de leerdoelen getoetst moeten worden.

De landelijke besluiten en beroepsstandaarden zeggen niets over de vorming van toetsvormen.

Volgens wetenschappelijk onderzoek kan er gesteld worden dat het moeilijk is om een geschikte toetsvorm te vinden die zowel vaardigheden als kennis als inzicht van studenten toetst (J. Goldie et al., 2002). Echter, volgens een onderzoek wat gedaan is in Turkije wordt dit met succes gedaan door middel van het afnemen van een combinatie van een essay, het presenteren van een casus en een geschreven examen (L. Dinç et al., 2002). In Engeland kwam daarentegen naar voren dat de vorm niet zoveel uitmaakt. Studenten leren examengericht en zullen altijd beter leren voor vakken met een examen (lees studiepunten) dan voor vakken zonder examen (J. Goldie et al., 2002).

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- De toetsen ten aanzien van ethiek de 3 aspecten kennis, inzicht en vaardigheden moet bevatten
- De toetsen moeten gaan over de in 4.1.3 gestelde competenties/leerdoelen
- Er studiepunten aan ethiekonderwijs verbonden moeten worden.

Als vorm van de toets zouden een essaytoets, casustoets, en geschreven examen bruikbaar zijn.

4.6 Werkvormen

Wettelijk worden er geen eisen gesteld aan het gebruik van bepaalde soorten werkvormen. De NVAO stelt dat de werkvormen moeten passen bij de opleidingsdoelstellingen, het didactisch concept.

De landelijke besluiten en beroepsstandaarden zeggen niets over de vorming van werkvormen.

Vanuit wetenschappelijk onderzoek komt een duidelijk beeld naar voren van voornamelijk praktische ethiekonderwijs in een klassikale vorm. (K. Hoffman et al., 2010 & O. Numminen et al., 2009 & L.C. Callister et al., 2009 & G. Kyle, 2008 & L.N. Wood et al., 2007 & P.G. Ashcraft, 2006 & S.J. Hughes, 2005 & L. Dinç et al., 2002 Goldie et al., 2002 & S. Parsons et al., 2001 & Goldie et al., 2001).

Op deze manier zijn werkvormen als een discussie, en een casusstudie bruikbaar. Reflecteren op de verschillende standpunten die naar voren kwamen in zo'n werkvorm is eveneens efficiënt. (L.C. Callister et al., 2009 & G. Kyle, 2008 & I. Doron et al., 2007 & L. Dinç, 2002).

Tevens wordt aangegeven dat ethiek prima integratief kan worden gegeven met andere onderwerpen. Een drietal conclusies van onderzoeken stelt dat het zwaartepunt van ethiek aan het einde van de opleiding moet komen te liggen (K. Hoffman et al., 2010 & O. Numminen et al., 2009 & L. Dinc et al. 2002).

Een kritische voetnoot is wel dat de inhoud van casussen en discussies relevant moet zijn met de praktijk, omdat ze anders geen zin hebben en eerder nog een averechts effect zullen hebben op de ontwikkeling van studenten (L.C. Callister et al., 2009, O. Numminen et al., 2009). Daarnaast moet de basale theorie nog wel worden behandeld en daarom zullen sommige lessen een theoretische inhoud moeten hebben.

Als laatste is het belangrijk dat studenten de aangeleerde stof ook in de praktijk van de complexe gezondheidszorg kunnen toepassen. Door middel van praktische werkvormen waar studenten veel moeten oefenen (ook plenair) worden studenten zekerder van hun vaardigheden. (M. Woods, 2005 & C. Gastmans, 2002)

Samenvattend

Concreet betekent dit voor het ethiekonderwijs op de HBO Verpleegkunde opleiding dat:

- Werkvormen zoveel mogelijk praktisch van aard moeten zijn om vaardigheden aan te leren
 - Efficiënte werkvormen hiervoor zijn: Discussie, casus studie, reflectie
- De inhoud van de werkvormen overeen moet komen met de praktijk.

5. Vragenlijst

In dit hoofdstuk worden de resultaten beschreven van een survey onderzoek onder Nederlandse ethiekdocenten. Het doel hiervan is door middel van de ethiekdocenten te weten komen of er nog andere bronnen zijn om ethiekonderwijs op te baseren.

5.1 Ontwerp vragenlijst

Er waren een tweetal zaken nodig voor het survey onderzoek. Ten eerste moest er een vragenlijst opgesteld worden. Vervolgens moest er een lijst komen met actuele gegevens van mogelijke respondenten. Dit zijn de ethiekdocenten van de Nederlandse HBO-V opleidingen.

Vragenlijst

Centraal in het ontwerp van deze vragenlijst stond de hoofdvraag van dit onderzoek: ‘wat de contouren van het ethiekonderwijs moesten zijn om te voldoen aan ...’.

Om structuur te geven aan de vragen is er ook voor de vragenlijst gebruik gemaakt van de zes facetten van T. Kallenberg et al. (2009) en de vier gronden voor het onderwijs. Deze facetten en gronden worden verder uitgelegd in het theoretische kader (hoofdstuk 2).

Voor een nadere uitleg omtrent de methodiek achter het ontwerpen en versturen van de vragenlijsten wordt u verwezen naar bijlage 2. De vragenlijst die verstuurd is, is te vinden in bijlage 3.

Respondenten

In bijlage 6 bevindt zich een overzicht van de hogescholen met een HBO Verpleegkunde opleiding. Deze scholen zijn benaderd met de vraag wie op die hogeschool de ethieklessen verzorgt. Al snel werd duidelijk dat niet elke HBO Verpleegkunde opleiding een ethiekdocent had.

Van 5 hogescholen (Hogeschool in Holland, HAN, Haagse Hogeschool, Hogeschool Leiden en NHL Leeuwarden) was er geen ethiekdocent of docent met ethiekverantwoordelijkheden. Hiervan gaf 1 hogeschool (HAN) dit via de secretaresse aan.

Van 1 hogeschool was de ethiekdocent met zwangerschapsverlof en was er een tijdelijke vervanger.

In totaal bestond de respondentengroep uit 22 personen van 19 instellingen. Hiervan waren er 11 ethiekdocent, 1 Voorzitter Curriculumcommissie, 1 programmamanager, 1 propedeusejaar coördinator, 4 secretaresses, 3 teamleiders, 1 docent met onderwijstaken ten aanzien van ethiek.

Nadat van elke HBO-V een contactpersoon bekend was, is de enquête verstuurd per e-mail naar de docenten, tegelijkertijd met een uitnodiging voor de expertmeeting. Erna is dezelfde email weer verstuurd, als herinnering.

Tot slot is nog telefonisch contact gezocht om de respons te verhogen op de enquête.

Voor deze e-mailconversaties is gebruik gemaakt van het e-mailadres hboethiekonderzoek@gmail.com. De enquête is digitaal verspreid door middel van www.HBOspiegel.nl.

5.2 Resultaat vragenlijst

Inleiding

De vragenlijst is beantwoord door 14 van de 22 respondenten. De vragenlijst heeft daarmee een respons van 64%.

Na eerste analyse blijkt dat er 5 vragenlijsten (36%) niet helemaal waren ingevuld. De respondenten zijn na een aantal vragen gestopt. Een daarvan gaf aan na 20 minuten eraan te hebben gezeten er genoeg van te hebben. De overige respondenten hebben geen reden gegeven om te stoppen met de enquête. Respondenten die afhaken worden aangegeven in de kolom 'missing'. Dit getal loopt naar mate de enquête vordert verder op.

Om een juist overzicht te geven wordt aan het begin van elk onderdeel aangegeven hoeveel respondenten de vragen beantwoord hebben. Uiteindelijk zijn er 9 vragenlijsten volledig ingevuld (41%).

De resultaten zijn onderverdeeld in kwantitatieve scores en kwalitatieve opmerkingen. De scores zijn tot stand gekomen door de analyse met SPSS.

De resultaat worden verder besproken aan de hand van de 6 onderwijsfacetten van T. Kallenberg et al. (2009).

Respondenten

Van 12 hogescholen heeft er 1 respondent gereageerd.

Dit zijn de volgende hogescholen: Avans Hogeschool Breda, Christelijke Hogeschool Ede, Fontys Eindhoven, Hanze Hogeschool, InHolland Hogeschool Alkmaar en Amsterdam, Hogeschool Leiden, Hogeschool Rotterdam, Hogeschool Zeeland, Hogeschool Zuyd, Saxion Deventer, Saxion Enschede en Windesheim Zwolle. Van de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle hebben 2 respondenten gereageerd.

Hiervan waren er 9 ethiekdocenten (64%), 1 docent met ethiekverantwoordelijken (7%), 1 Voorzitter Curriculumcommissie(7%), 1 propedeuse coördinator(7%), 1 teammanager (7%), en 1 secretaresse (7%).

Containervragen

Zoals is uitgelegd is de vragenlijst in zes onderdelen verdeeld. Aan het begin van elk onderdeel werd de respondent een containervraag voorgelegd. Hierin werd gevraagd of de docent aangaande het betreffende onderwijsfacet wist wat er in diverse bepalingen vast ligt over ethiekonderwijs. Antwoorde de respondent 'Ja' dan werden er 4 volgende vragen voorgelegd om nader op het onderwerp in te gaan. Antwoorde de docent 'Nee' dan werd de containervraag over het volgende onderwijsfacet voorgelegd.

De resultaten van alle containervragen worden weergegeven in onderstaand tabel (tabel 4.2).

Tabel 4.2 - Antwoorden op de containervragen

Onderwijsfacetten	Ja	%	Nee	%	Missing	%	Totaal Aantal
Bekend met Kwaliteit van Docent	7	50	7	50	0	0	14
Bekend met Kwaliteit van Faciliteit	3	21,4	9	64,3	2	14,3	14
Bekend met Leerdoelen	7	50	5	35,7	2	14,3	14
Bekend met Leerstof	5	35,7	6	42,9	3	21,4	14
Bekend met Toetsvormen	3	21,4	7	50	4	28,6	14
Bekend met Werkvormen	3	21,4	7	50	4	28,6	14

Onder missing worden de respondenten verstaan die stoppen met de enquête.

Kwaliteit van Docenten

Deze vragen gaan over de kwaliteit van de docent die ethiek geeft aan de HBO-V.

Tijdens het maken van deze vragen is er een respondent afgehaakt. Als de respondenten 'ja' hadden geantwoord moest er een onderbouwing komen door middel van een bron in de literatuur. In de kolom 'opmerkingen' staat hoeveel respondenten dat daadwerkelijk hebben gedaan.

Score

De helft (50%) van de respondenten (n=14) gaf aan dat ze bekend waren met de bepalingen waarin iets vastligt over de kwaliteit van ethiekdocenten. In onderstaand tabel (tabel 4.3) is genoteerd hoe die respondenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Tabel 4.3 - Kwaliteit van Docenten

Onderwijsfacetten	Ja	%	Nee	%	Opmerkingen	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	3	43	4	57	1	33	0
Bekend met Landelijke besluiten	2	29	4	57	1	50	1
Bekend met Beroepsstandaarden	3	43	3	43	0	0	1
Bekend met Wetenschappelijk Onderzoek	3	43	3	43	0	0	1

Deze tabel gaat over 7 respondenten (helft van de respondenten).

Deze tabel gaat alleen over de respondenten die bij de containervraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom de kwaliteit van (ethiek)docenten. In totaal waren dit er zeven, de overige zeven hebben deze vragen dus niet kunnen beantwoorden. De respondenten werd niet alleen gevraagd om de vraag met 'Ja' of 'Nee' te beantwoorden, maar ook om hun antwoord te onderbouwen met mogelijk opmerkingen over bronnen in de literatuur. Hoewel 11 keer 'Ja' werd gezegd zijn er maar twee opmerkingen gegeven. Negen keer (80%) kon een respondent dus het antwoord niet onderbouwen. De genoemde bronnen waren allebei van dezelfde docent.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden twee resultaten gegeven:

- De WHW (Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek)
- Dat de landelijke HBO-Vs met elkaar afspraken hadden gemaakt

De WHW is behandeld in hoofdstuk 4.1.

De docent noemde niet welke landelijke besluiten hij bedoelde, en waar ze te vinden zijn. In hoofdstuk 4.1 worden de gemaakte landelijke besluiten besproken.

Samenvattend

Voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van docenten' wordt als geldende wet de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) genoemd. Er kan gesteld worden dat ongeveer de helft (n=7) van de docenten zegt wat te weten over de 4 gronden waarop de kwaliteit van een ethiekdocent zou moeten worden vastgesteld.

Kwaliteit van Faciliteiten

Deze vragen gaan over de kwaliteit van de faciliteiten voor ethiekonderwijs aan de HBO-V.

Scores

Een kwart (25%) van de respondenten (n=12) gaf aan dat ze bekend waren met de bepalingen waarin iets vastligt over de kwaliteit van faciliteiten voor ethiekonderwijs. In de volgende tabel (tabel 4.4) is genoteerd hoe die respondenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Tabel 4.4 - Kwaliteit van Faciliteiten

Onderwijsfacetten	Ja	%	Nee	%	Opmerkingen	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Landelijke besluiten	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Beroepsstandaarden	2	67	1	33	1	50	0
Bekend met Wetenschappelijk Onderzoek	1	33	2	67	1	100	0

Deze tabel gaat over 3 respondenten (25% van de respondenten).

Deze tabel gaat alleen over de docenten die bij de containervraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom de kwaliteit van de faciliteiten van ethiekonderwijs. In totaal waren dit er drie, de overige 9 hebben de vragen dus niet kunnen beantwoorden. De bronnen die gegeven werden zijn allemaal van dezelfde respondent. Hoewel er nog een keer ja werd gezegd door een tweede respondent is daar geen bron bij vermeld.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden drie resultaten gegeven:

- WHW (Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek)
- NVAO
- Lo-hbo-v

De WHW en de NVAO (Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie) is behandeld in hoofdstuk 4.1.

Met 'lo-hbo-v' zal landelijk overleg HBO-V bedoeld worden, ook hierop is in hoofdstuk 4.1 dieper op ingegaan.

Samenvattend

Voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van faciliteiten' worden als geldende wet- en regelgeving de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) en de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) genoemd.

Er kan gesteld worden dat een derde (n=3) van de respondenten zegt wat te weten over wat er in verschillende wetten, landelijke besluiten en wetenschappelijk onderzoeken vast ligt over de kwaliteit van faciliteiten. Tweederde (n=3) van de respondenten zegt wat te weten over de beroepsstandaarden over dit onderwijsfacet.

Leerdoelen

Deze vragen gaan over de leerdoelen die gebruikt zouden moeten worden binnen het ethiekonderwijs op de HBO-V.

Tijdens het maken van deze vragen is er een respondent afgehaakt.

Scores

Iets meer dan de helft (58%) van de respondenten (n=12) gaf aan dat ze bekend waren met

Tabel 4.5 - Leerdoelen

Onderwijsfacetten	Ja	%	Nee	%	Opmerking	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	3	43	3	43	1	33	1
Bekend met Landelijke besluiten	4	57	2	28	3	75	1
Bekend met Beroepsstandaarden	2	28	4	57	2	100	1
Bekend met Wetenschappelijke Onderzoek	1	14	5	71	1	100	1

Deze tabel gaat over 7 ethiekdocenten (58% van de respondenten).

de bepalingen waarin iets vastligt over de leerdoelen binnen het ethiekonderwijs. In bovenstaande tabel (tabel 4.5) is genoteerd hoe de docenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Deze tabel gaat alleen over de docenten die bij containervraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom de leerdoelen die gebruikt zouden moeten worden binnen het ethiekonderwijs. In totaal waren dit er zeven. Tijdens het maken van deze vragen is 1 docent afgehaakt, zodat er nog 6 mensen overbleven die de vragen beantwoord hebben. 5 docenten gaven aan niet te weten wat er vast ligt over leerdoelen binnen het ethiekonderwijs.

Er werd in totaal 10 keer 'Ja' gezegd en er kwam 7 keer een opmerking. 3 keer (30%) gaf de respondent geen aanvulling op het antwoord waar dat wel had moeten.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden zeven resultaten gegeven:

- Wet vermeldt niets
- In landelijke besluiten wordt niets vermeld
- Met het oog op de toekomst is een landelijke besluit
- Kerncompetenties HBO-V-er zijn gemeld in de landelijke besluiten
- In beroepsstandaarden staat niets vermeldt
- In beroepsstandaarden staat niet vermeldt maar er zou wel een basis zijn in met name de beroepscode maar deze is niet rechtstreeks tot leerdoel te vertalen.
- In wetenschappelijke onderzoeken staat niets vermeld

4 keer werd aangegeven dat respondenten zeker wisten dat er in de besluiten niets vermeld stond.

Er werd een keer gemeld dat er leerdoelen staan in 'Met het oog op de toekomst', dit document werd nader besproken in hoofdstuk 4.1.

Er werd een keer gemeld dat er in de kerncompetenties leerdoelen staan. Deze werden eveneens besproken in hoofdstuk 4.1.

Er werd door 1 respondent aangegeven dat de beroepscode wellicht een basis waren om bronnen uit te halen voor ethiekonderwijs.

Samenvattend

Voor het onderwijsfacet 'leerdoelen' wordt als landelijk besluit 'Met het oog op de toekomst' genoemd.

Bijna de helft van de respondenten (n=7) zegt wat te weten over de wetten als basis voor een leerdoel. Echter er is maar 1 opmerking. Hierin wordt vermeld dat er niks in de wet staat over leerdoelen voor ethiekonderwijs.

Bijna twee derde van de respondenten (n=7) zegt wat te weten over landelijke besluiten als leerdoel.

Leerstof

Deze vragen gaan over de leerstof die aangeboden zou moeten worden binnen het ethiekonderwijs op de HBO-V.

Tijdens het maken van deze vragen is er een respondent afgehaakt.

Scores

Bijna de helft (45%) van de respondenten (n=11) gaf aan dat ze bekend waren met de bepalingen waarin iets vastligt over de leerstof voor het ethiekonderwijs. In onderstaand tabel (tabel 4.6) is genoteerd hoe de docenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Tabel 4.6 - Leerstof

	Ja	%	Nee	%	Bron	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	1	20	3	60	1	100	1
Bekend met Landelijke besluiten	3	60	1	20	2	67	1
Bekend met Beroepsstandaarden	4	80	0	0	3	75	1
Bekend met Wetenschappelijke Onderzoek	1	20	3	60	1	100	1

Deze tabel gaat over 5 ethiekdocenten (45% van de respondenten).

Deze tabel gaat alleen over de respondenten die bij de containervraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom de leerstof die gehanteerd zou moeten worden binnen het ethiekonderwijs. In totaal waren dit er vijf, waarvan 1 er tijdens deze vragen is afgehaakt. Zes docenten gaven aan geen kennis te hebben over leerstof binnen het ethiekonderwijs.

De respondenten zijn niet alleen gevraagd om de vraag met Ja of Nee te beantwoorden, maar ook om hun antwoord te onderbouwen met mogelijk bronnen. Dit werd 7 keer (78%) gedaan, 2 keer werd er geen opmerking gegeven waar dat wel had moeten.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden zeven resultaten gegeven:

- In de wet heel weinig, hooguit over voorbehouden handelingen
- Competenties zijn landelijk vastgelegd
- Met het oog op de toekomst
- In beroepsstandaarden ligt niets vast over welke leerstof moet worden onderwezen
- In beroepsstandaard wordt vermeld dat vpk haar kennis en vaardigheden op peil moet houden
- BIG registratie, Met het oog op de toekomst
- In wetenschappelijk onderzoek wordt niets vermeld

Samenvattend

Voor het onderwijsfacet 'leerstof' wordt als landelijk besluit 'Met het oog op de toekomst' genoemd. Ook wordt de BIG registratie genoemd.

Bij de vraag over wet- en regelgeving gaf 1 respondent (n=4) een onderbouwing van zijn bevestigende antwoord. Bij de vraag over landelijke besluiten hadden twee respondenten een opmerking als onderbouwing voor het antwoord, 1 docent gaf geen onderbouwing. 4 respondenten gaven aan dat ze wisten wat er in de beroepsstandaarden te vinden was aangaande leerstof voor ethiekonderwijs. 75% (n=4) gaf een onderbouwing door middel van een opmerking. 1 respondenten gaf geen opmerking waar dat wel had moeten. Bij de vraag over wetenschappelijk onderzoek wist 1 docent te melden dat er binnen onderzoek niks bekend was over de leerstof.

Toetsvormen

Deze vragen gaan over de toetsvormen die gehanteerd moeten worden binnen het ethiekonderwijs op de HBO-V.

Scores

Een derde (30%) van de respondenten (n=10) gaf aan dat ze bekend waren met de bepalingen waarin iets vastligt over de toetsvormen die het beste gebruikt kunnen worden binnen het ethiekonderwijs. In onderstaand tabel (tabel 4.7) is genoteerd hoe de docenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Tabel 4.7 - Toetsvormen

	Ja	%	Nee	%	Bron	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Landelijke besluiten	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Beroepsstandaarden	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Wetenschappelijke Onderzoek	1	33	2	67	0	0	0

Deze tabel gaat over 3 ethiekdocenten (30% van de respondenten).

Deze tabel gaat alleen over de respondenten die bij de eerste vraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom toetsvormen die gehanteerd zouden moeten worden binnen ethiekonderwijs aan de HBO-V. In totaal waren dit er 3 (n=10). Er waren 7 respondenten die aangaven geen kennis te hebben over toetsvormen binnen het ethiekonderwijs.

De respondent die aangaf bekend te zijn met wat er in de bronnen vast ligt gaf elke keer een opmerking. Een andere respondent gaf bij de laatste vraag 'Ja' als antwoord. Hierbij werd echter geen opmerking gegeven.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden drie resultaten gegeven:

- Er ligt niets vast in de wet
- Er ligt niets vast in landelijke besluiten, wel zijn bepaalde vormen voor de hand liggend.
- Er ligt niets vast in de beroepsstandaarden.

Samenvattend

De docenten noemen geen bepalingen waarin iets vast zou liggen over toetsvormen.

Er was 1 respondent (n=3) die aangaf te weten dat er niets in de wetgeving, de landelijke besluiten en de beroepsstandaarden vast lag over toetsing. Dit bleek uit de opmerking die gegeven werden.

Er was 1 respondent die zei dat er wat vast lag in wetenschappelijk onderzoek, echter er werd geen onderbouwende opmerking geboden.

Werkvormen

Deze vragen gaan over de werkvormen die gehanteerd moeten worden binnen het ethiekonderwijs op de HBO-V.

Scores

Een derde (30%) van de respondenten (n=10) gaf aan dat ze bekend waren met de bepalingen waarin iets vastligt over de werkvormen die het beste gebruikt kunnen worden binnen het ethiekonderwijs. In volgend tabel (tabel 4.8) is genoteerd hoe de docenten scoorden op de vragen die vielen onder dit onderdeel.

Tabel 4.8 - Werkvormen

	Ja	%	Nee	%	Bron	%	Missing
Bekend met Wet- en Regelgeving	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Landelijke besluiten	1	33	2	67	1	100	0
Bekend met Beroepsstandaarden	2	67	1	33	1	50	0
Bekend met Wetenschappelijke Onderzoek	1	33	2	67	0	0	0

Deze tabel gaat over 3 ethiekdocenten (21% van de respondenten).

Deze tabel gaat alleen over de respondenten die bij de containervraag aangaven kennis te hebben over de besluiten rondom werkvormen die gehanteerd zouden moeten worden binnen ethiekonderwijs aan de HBO-V. In totaal waren dit er 3. Er waren 7 respondenten die aangaven geen kennis te hebben over werkvormen binnen het ethiekonderwijs.

Opmerkingen

Bij de opmerkingen werden drie resultaten gegeven:

- Er ligt niets vast in de wet.
- Er ligt niets vast in landelijke besluiten.
- Er ligt niets vast in de beroepsstandaarden.

Samenvattend

De docenten noemen geen bepalingen waarin iets vast zou liggen over toetsvormen. De respondent die bij de eerste drie vragen 'Ja' had geantwoord gaf telkens een opmerking om het antwoord mee te onderbouwen. Volgens deze respondent was er niks in wetgeving, landelijke besluiten of beroepsstandaarden vastgelegd over werkvormen. Een andere respondent gaf bij de laatste twee vragen 'Ja' als antwoord, maar had hier beide keren geen onderbouwing voor.

Eigen opmerkingen

Om de vragenlijst af te sluiten kregen de respondenten de mogelijkheid om eigen gronden aan te geven waarop ethiek gebaseerd zou moeten worden.

Scores

Bijna de helft (44%) van de respondenten (n=9) gaf een eigen opmerking. In onderstaand tabel (tabel 4.9) worden deze getallen nader belicht.

Tabel 4.9 - Andere Gronden

	Ja	%	Nee	%	Bron	%	Missing
Andere gronden voor ethiekonderwijs	4	44	5	56	4	100	0

Deze tabel gaat over 9 ethiekdocenten (57% van de respondenten).

Opmerkingen

Ten eerste werd "de Filosofen" genoemd. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat de filosofie aandacht moet krijgen binnen het ethiekonderwijs.

Een tweede respondent noemde de beroepscode en beroepsstandaarden. Deze zouden kunnen functioneren als bronnen voor 'leerstof'.

Een derde respondent gaf aan dat hoewel de vraag onduidelijk was hij met name dacht aan 'ethische theorievorming, levensbeschouwelijke en filosofische inzichten en historische ontwikkelingen'. Dit zijn met name concepten die vallen onder de leerstof.

Een vierde respondent gaf aan zeker wat toe te voegen te hebben. Citaat: "Ik zoek deze gronden met name in de historische ontwikkeling van het beroep, in de ontwikkeling van de (m.n. Westerse) beschaving, in de joods-christelijke tradities die ten grondslag ligt aan onze beschaving, en in actuele reflectie op (ontwikkelingen in de) zorg en de daaraan ten grondslag liggende overtuigingen t.a.v. mens en wereld. Een geheel andere grond, die ik helaas amper aanboor, is de feitelijke verpleegkundige praktijk: welke vragen spreken daaruit? Via literatuur neem ik dit mee, maar zelden 'rechtstreeks'". Naar voren komt zijn achtergronden die worden gebruikt om het onderwijs vorm te geven.

Samenvattend

De respondenten hadden allen andere gronden om ethiekonderwijs op te baseren. Er waren geen overeenkomsten in deze resultaten. Alle docenten noemden het voornamelijk over leerstof voor het ethiekonderwijs.

5.3 Conclusie

Om de conclusie te structureren zal deze aan de hand van deze zes facetten van T. Kallenberg et al. (2009) (nader uitgelegd in hoofdstuk 2 - theoretisch kader) worden weergegeven. Voorafgaand worden een aantal algemene uitspraken gedaan, geldend voor de gehele vragenlijst.

Algemeen

De vragenlijst is beantwoord door 14 van de 22 respondenten. De vragenlijst heeft daarmee een respons van 64%. Een aantal respondenten zijn tijdens de vragenlijst gestopt met het beantwoorden, uiteindelijk zijn er 9 vragenlijsten volledig ingevuld (41%). In totaliteit wordt er 30 maal een opmerking gegeven bij de 'Ja' antwoorden. Dat is 63% van de 'ja' antwoorden. Hierbij zijn de containervragen niet mee gerekend gezien hier geen opmerking gegeven kon worden.

Docenten

Voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van docenten' wordt als geldende wet de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) genoemd.

Faciliteiten

Voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van faciliteiten' worden als geldende wet- en regelgeving de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) en de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) genoemd.

Leerdoelen

Voor het onderwijsfacet 'leerdoelen' wordt als landelijk besluit 'Met het oog op de toekomst' genoemd. Ook wordt de BIG registratie genoemd.

Leerstof

Voor het onderwijsfacet 'leerstof' wordt als landelijk besluit 'Met het oog op de toekomst' genoemd. Ook wordt de BIG registratie genoemd.

Toetsvormen

De docenten noemen geen bepalingen waarin iets vast zou liggen over toetsvormen.

Werkvormen

De docenten noemen geen bepalingen waarin iets vast zou liggen over toetsvormen.

6. Expertmeeting

In dit hoofdstuk wordt de expertmeeting beschreven. Deze vorm van onderzoek had een tweeledig doel. Ten eerste was de mogelijkheid om de gevonden resultaten van de literatuurstudie en survey onderzoek voor te leggen aan de aanwezige ethiekdocenten. Zo konden ze worden getoetst en zou er sprake zijn van ‘triangulatie’. Dit zou de betrouwbaarheid van dit onderzoek vergroten.

Daarnaast was het een mogelijkheid om navolging te geven aan de opgestelde aanbevelingen van vorig jaar om vaker met de ethiekdocenten bij elkaar te komen (Hoekstra et al., 2009).

6.1 Annulering Expertmeeting

28 april 2010 hadden waren er 5 aanmeldingen voor de expertmeeting, waarvan 3 ethiekdocenten, 1 teamleider, en Bart Cusveller als opdrachtgever. Er hadden zich 8 docenten afgemeld. Van de overige 5 hogescholen is niets vernomen. Het lage aantal aanmeldingen (vijf) is reden geweest om de expertmeeting te annuleren. Bij dit aantal deelnemers zou de te delen informatie aan een te kleine groep worden gepresenteerd. Gemaakte afspraken zouden een te klein draagvlak hebben en eventuele uitspraken die gemaakt zouden worden op de expertmeeting zijn niet generaliseerbaar zijn voor alle hogescholen.

Om de redenen van de afmeldingen en non-respons te achterhalen, is er korte survey gedaan.

6.2 Survey afmeldingen

Aanleiding

Er was een klein aantal aanmeldingen voor de expert meeting. Deze meeting was gepland op 18 mei 2010 en stond in het kader van deze afstudeerscriptie. De reden van afmelding was in de meeste gevallen onduidelijk.

Doelstelling

Door middel van een survey onderzoek wordt duidelijkheid gecreëerd omtrent de redenen voor afmelding voor de expertmeeting van de ethiekdocenten.

Vraagstelling

Wat zijn de redenen geweest voor ethiekdocenten om niet naar de expertmeeting te komen?

6.3 Methode

Er is gebruikt gemaakt van een enkele multiple choice vraag (zie figuur 5.2). Hierin zijn een aantal redenen voorgesteld waarom een respondent zich zou kunnen afmelden. Respondenten konden meerdere antwoorden geven. De resultaten werden geanalyseerd op frequentie van een reden door middel van SPSS.

Om de resultaten generaliseerbaar en valide te maken heeft elke respondent dezelfde vraag voorgelegd gekregen. Deze vraag werd door middel van de e-mail verspreid onder de onderzoekspopulatie.

Figuur 5.2 - Multiple choice vraag

Wat is voor u de reden geweest om niet deel te nemen aan de expertmeeting? (meerder antwoorden mogelijk)

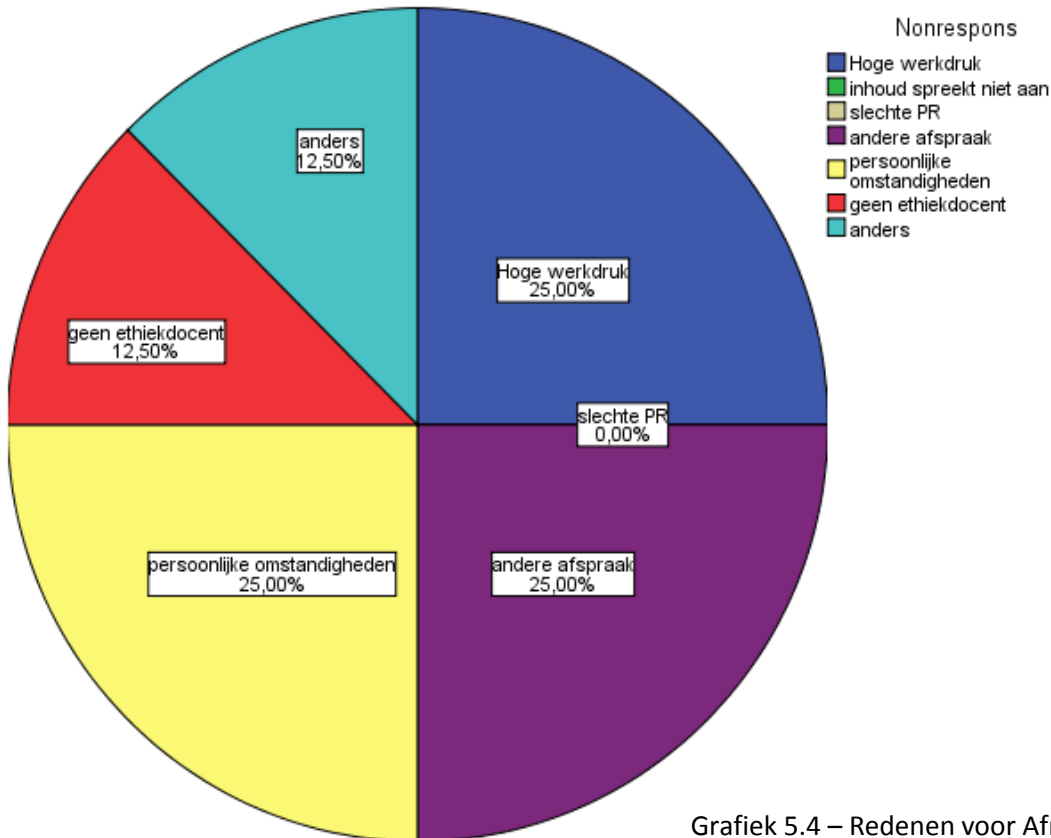
- A. Te hoge werk druk op mijn hogeschool
- B. Inhoud van de expertmeeting sprak mij niet aan
- C. Slechte PR
- D. Had al andere afspraken staan
- E. Persoonlijke omstandigheden
- F. Hogeschool heeft geen ethiekdocent
- G. Anders:

6.4 Populatie

Alle docenten die zich niet hadden aangemeld voor de expertmeeting zijn benaderd. Dit waren in totaal 17 respondenten.

6.5 Resultaten

Acht respondenten (47%, n=17) hebben gereageerd op deze survey. De gegeven redenen zijn verwerkt in onderstaand grafiek (grafiek 5.4).

Grafiek 5.4 – Redenen voor Afmelding

Onder het kopje anders viel een respondent die aangaf vorig jaar niks aan de expertmeeting gehad te hebben en door deze ervaring dit jaar niet te komen.

6.6 Conclusie

Een kwart van de docenten kon niet aanwezig zijn door persoonlijk omstandigheden, een kwart gaf prioriteit aan een eerder geplande afspraak, en een kwart kon niet komen door een te hoge werkdruk op de hogeschool.

12,5% van de respondenten gaf aan de inhoud niet de moeite waard te vinden. 12,5% gaf aan geen ethiekdocent te hebben.

Het heeft voor het grootste deel niet aan de PR of communicatie gelegen. Dat gaf niemand als reden aan om niet te komen. Bij een enkeling was de inhoud reden om niet te komen, dit was echter maar 1 persoon.

Het grootste gedeelte (75%) had verplichtingen elders, of kampte met persoonlijke omstandigheden die het bezoeken van de expertmeeting niet mogelijk maakte.

Voor een volgende keer is het, met deze gegevens, raadzaam om zo vroeg mogelijk een datum te prikken en kenbaar te maken aan de ethiekdocenten. Dit zal ervoor zorgen dat er wellicht wel een plekje is in de drukke agenda's van de betrokkenen bij ethiekonderwijs.

7. Discussie

Er worden hier een aantal dingen genoemd die van invloed waren op het verloop van dit onderzoek of keuzes die gemaakt zijn die het onderzoek op een bepaalde manier hebben vorm gegeven.

Triangulatie

Aan het begin zijn er 3 manieren van onderzoeken opgezet om door middel van triangulatie de betrouwbaarheid van het onderzoek te doen toe nemen. Naast een literatuurstudie werd er een survey onderzoek gedaan en zou er een expertmeeting worden gehouden. Omdat de expertmeeting is weggefallen viel daarmee ook de triangulatie weg, ten nadele van de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Tevens betekent het dat de resultaten uit dit onderzoek (nog) niet breed gedragen worden onder de Nederlandse ethiekdocenten.

Talen

Een hindernis waarmee rekening gehouden moest worden waren de verschillen in taal van verschillende onderzoeken. Veel wetenschappelijke onderzoeken zijn in het Engels gepubliceerd. Het is soms lastig gebleken om de zoektermen goed in de een of andere taal te vertalen. Wellicht dat dit een reden kan zijn voor het minimale aantal zoekresultaten bij de zoektermen omtrent toetsing. Er is vanwege onvoldoende taalkennis niet gezocht naar onderzoeken in andere talen dan het Engels en Nederlands.

Overeenstemmend

Opvallend was hoe overeenstemmend de conclusie van veel wetenschappelijke onderzoeken waren. Hoewel ze uit allerlei verschillende landen (zowel westerse culturen als daarbuiten) kwamen was er over het algemeen een consensus over de manier waarop ethiek onderwezen zou moeten worden.

Misschien had een nog bredere zoekmethode andere resultaten opgeleverd. Met name als de inclusie criteria voor het jaartal naar vroeger was bij gesteld waren er wellicht andere onderzoeken naar voren gekomen. Veranderingen en ontwikkelingen zijn echter inherent aan het onderwijs, en daarom is gekozen om uitsluitend materiaal uit de afgelopen tien jaar toe te voegen aan de inclusie criteria.

Vervolgonderzoek

Het kan aangeraden worden om nogmaals met de Nederlandse ethiekdocenten rondom de tafel te komen. Ook dit onderzoek heeft uitgewezen dat het van groot belang is om dat docenten met elkaar afstemmen hoe de kwaliteit van het onderwijs op de HBO Verpleegkunde opleidingen binnen Nederland kan verbeteren.

Om persoonlijk contact met de ethiekdocenten te bevorderen zou het voor een volgende afstudeerscriptie van het lectoraat wellicht belangrijk zijn om de docenten persoonlijk te benaderen. Dit kan bijvoorbeeld door een interview met hen af te nemen over hun visie over de opgestelde contouren van het ethiekonderwijs.

Om een duidelijker beeld te krijgen van efficiënt ethiekonderwijs is het nuttig om een longitudinaal onderzoek te doen. Hierbij zouden studenten op een aantal vastgestelde tijden (bijvoorbeeld bij aanvang van de opleiding, na jaar 1, na jaar 4 en na een aantal jaar werkervaring) ondervraagd moeten worden. Het doel van dit onderzoek zou zijn om duidelijk te krijgen waar studenten tijdens de opleiding het meeste aan hebben, en of dit overeenkomt met de mening die ze hier over hebben na een aantal jaar praktijkervaring.

Ten aanzien van de faciliteiten rond ethiekonderwijs is er een enkel empirisch onderzoek gevonden. Hierom is het aan te bevelen om aanvullend onderzoek te doen. Hiermee kan een beter beeld gevormd worden over de faciliteiten voor ethiekonderwijs.

Verantwoordelijkheid nemen

De resultaten van dit onderzoek legt als het ware de lijnen van het speelveld van ethiekonderwijs neer. Een volgende stap zou inhouden om de spelers binnen het speelveld bekend te maken met deze lijnen. Liefst zou iedere speler het met de gestelde lijnen eens zijn en het belang ervan gaan inzien. Dan zal het ethiekonderwijs aan kwaliteit winnen. Dit is echter de verantwoordelijkheid van de HBO Verpleegkunde opleidingen en docenten zelf.

Wat een belemmering zou kunnen zijn is dat er een verschil bestaat in visie op het onderwijs en onderwijsbeleid tussen HBO Verpleegkunde opleidingen en docenten. Hierdoor zouden opleidingen en docenten het niet met elkaar eens kunnen worden in welke mate deze onderzoekresultaten toegepast moeten worden het in ethiekonderwijs.

8. Conclusie

Om het overzicht te bewaren zal eerste de onderzoeksvraag worden herhaald:
Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen zijn om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek stellen?

Om het antwoord te geven op deze vraag zal er een splitsing worden gemaakt naar de zes onderwijs facetten volgens T. Kallenberg et al. (2009).

Kwaliteit van Docent

Er komt uit 2 gronden, wetten en wetenschap, naar voren dat een docent bevoegd en bekwaam moet zijn in het vakgebied. Ook moet een docent didactisch bekwaam zijn en communicatief vaardig. Het blijven ontwikkelen van het curriculum moet tevens op de agenda van de docent staan.

Wetten en richtlijnen van overheidsinstanties zowel als wetenschappelijke onderzoeken zijn het duidelijk eens over deze eisen aan een docent. Dit staat als een paal boven water.

Minder breed gedragen maar in het licht van voorgaand onderzoek (Hoekstra et al., 2009; Van Alst et al., 2009) is het van toegevoegde waarde dat docenten samenkomen en samenwerken om het onderwijs te verbeteren. Hier is echter geen wettelijk eis voor.

Met al het bovenstaande in het achterhoofd is het tenminste nodig dat elke HBO-V opleiding een docent moet hebben die verantwoordelijk is voor, en bekwaam is in het geven van ethiekonderwijs.

Kwaliteit van Faciliteiten

Wettelijk gezien moet het binnen alle redelijkheid haalbaar zijn voor studenten om te voldoen aan de opleidingseisen. Vanuit wetenschappelijk onderzoek is er te weinig cumulatief bewijs om tot een sterke concluderende formulering te komen.

Wel wordt er beweerd dat scholen beter met stage plekken dienen samen te werken. Er is echter meer onderzoek gewenst naar de faciliteiten voor ethiekonderwijs.

Leerdoelen

Vanuit een wettelijk oogpunt is alleen het geven van “beroepsethiek” vereist. De HBO Verpleegkunde opleidingen zelf hebben echter een zevental kerncompetenties aangaande ethiek geformuleerd:

- Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
- Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
- Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
- Participeren in ethische commissies
- Ethische vragen herkennen
- Ethische vragen benoemen
- Ethische vragen hanteren.

Deze competenties worden onderbouwd door strekkingen uit de beroepsstandaarden en de algemene conclusie uit wetenschappelijke onderzoeken. Omdat de HBO Verpleegkunde opleidingen deze afspraken zijn aangegaan dienen ze zich eraan te houden.

Leerstof

Alleen vanuit wetenschappelijk onderzoek valt er wat te zeggen over leerstof die aangeboden moet worden. Uit meerdere (4) empirische onderzoeken en meerdere (2)

meningen van deskundigen komt naar voren dat de beroepscode de basis zijn voor de leerstof en studenten in elk geval hier bekend mee moeten zijn. Beroepscode kunnen functioneren als een leidraad en hierop kan verder gebouwd worden. Ook moet zouden 'ethisch keuze modellen' aangeboden moeten worden binnen het ethiekonderwijs.

Doordat het om 4 aparte empirische onderzoeken gaat met daarnaast 2 meningen van deskundigen kan er zeker enige waarde aan deze conclusie gegeven worden.

Toetsing

Wettelijk gezien moet alle aangeboden leerstof alsmede de opgestelde leerdoelen terugkomen in de toetsing. Vanuit onderzoek oogpunt is dit zeer eveneens zeer aan te raden. Studenten zijn bij het leren met name gericht op onderdelen waarvoor examens (en dus studiepunten) gelden.

Er is daarom een gegronde reden om toetsing van ethiek verplicht te stellen voor elke HBO-V opleiding.

Werkvormen

De wet, de landelijke besluiten en de beroepstandaarden vermelden niks over werkvormen die gebruikt dienen te worden binnen ethiekonderwijs.

Uit wetenschappelijk onderzoek komen echter wel resultaten naar voren. Algemeen concluderend kan gezegd worden dat ethiekonderwijs anno 2010 zoveel mogelijk praktisch van aard en relevant aan het werkveld moet zijn. Casusstudies, discussie en reflectie zijn alleen van nut als de gebruikte voorbeelden relevant zijn aan het verpleegkundige werkveld van vandaag. Het liefst komen ze rechtstreeks van de werkvloer.

Integratief onderwijs, zoals dat in Nederland veelal wordt gebruikt in PGO systemen is eveneens efficiënt, daar studenten de te leren stof meteen toepassen in praktische situaties.

Vragenlijsten

De respondenten kwamen geen van allen met gronden waarop het ethiekonderwijs gebaseerd zou kunnen worden die nog niet gevonden waren door middel van de literatuurstudie.

Integendeel, de respondenten wisten geen bepalingen te noemen die de kwaliteit van de HBO docent waarborgen. Een enkeling had kennis omtrent bepalingen rondom de kwaliteit van faciliteiten, toetsvormen en werkvormen. Een minderheid (nog geen kwart) had kennis omtrent de besluiten rondom leerstof en leerdoelen.

Daarbij kwam naar voren dat 5 hogescholen geen ethiekdocent of docent met ethiekverantwoordelijkheden hadden.

Expertmeeting

Als er volgend jaar weer een expert meeting gepland zou worden is het belangrijk om op tijd de docenten in te lichten en uit te nodigen. De HBO docenten hebben een hoge werkdruk en veel andere afspraken. Hoe eerder de uitnodiging, hoe meer kans dat de docenten nog tijd vrij kunnen maken om te komen.

Dat de expertmeeting dit jaar niet is doorgegaan licht dan ook vooral aan het feit dat de docenten te laat op de hoogte werden gesteld. De inhoud was voor een enkele docent reden om niet te komen.

Op vijf van de zes facetten van onderwijs (T. Kallenberg et al., 2009) zijn gegronde redenen gevonden om een of meerder dingen voor het ethiekonderwijs vast te leggen. Deze zullen door middel van een beleidsnotitie aan het LOOV worden voorgelegd.

9. Aanbevelingen

Volgend uit de conclusie zijn er een aantal aanbevelingen opgesteld voor de landelijke HBO Verpleegkunde opleidingen. Onder meer wordt er aanbevolen om de Algemene Maatregel van Bestuur aangaande de opleiding verpleegkunde (Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde) uit te breiden.

1. Elke HBO Verpleegkunde opleiding dient een bekwame ethiekdocent of een docent die verantwoordelijkheid draag over ethiek te hebben. Deze docent is verantwoordelijk voor het ethiekonderwijs binnen de instelling.
2. Het Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde dient verder te worden uitgebreid door de onderstaande zeven competenties daarin te laten verschijnen. Zo krijgt de inhoud van het ethiekonderwijs een zwaardere lading, en worden er competente verpleegkundigen afgeleverd aan het werkveld. De competenties zijn:
 1. Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen
 2. Een bijdrage leveren aan vorming van een standpunt inzake ethische vraagstukken
 3. Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's
 4. Participeren in ethische commissies
 5. Ethische vragen herkennen
 6. Ethische vragen benoemen
 7. Ethische vragen hanteren.
3. Het Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde dient te worden aangepast zodat er aantoonbaar een aantal uur verplicht ethiekonderwijs wordt gegeven.
4. De ethiekdocenten worden gemotiveerd om samen de schouders onder het ethiekonderwijs te zetten. Er zou een landelijk platform moeten komen waar de ethiekdocenten (van de zorgopleidingen) bijeenkomen.
5. Ethiek onderwijs dient een praktisch karakter te hebben, waarbij het ontwikkelen van de ethische vaardigheden van de student centraal staan.

10. Literatuurlijst

Hier worden de bronnen genoemd die zijn gebruikt ten behoeve van dit onderzoek

Boeken en Artikelen

Dit zijn de bronnen die gebruikt zijn voor de aanleiding, de structuur, het theoretisch kader en de algemene achtergrond van deze afstudeerscriptie.

- De Bie, D. (red). (2008). *Didactisch Vademecum*. Samenwerkende Uitgevers VOF
- De Bie, D. (1999). *Onderwijs als opdracht*. Bohn Stafleu van Loghum
- Cusveller, B. (2002). *Volwaardige verpleging*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn
- Kallenberg, A.J., van der Grijpsaarde, L., & ter Braak, A. (2009). *Leren (en) doceren in het hoger onderwijs*. Uitgeverij LEMMA, Den Haag
- Kompanje, E.J.O., de Jong, E.J.C., & van Duijn, D. (1996). *Ethiek en recht toegepast*. ThiemeMeulenhoff bv, Utrecht
- Pool, A. (red). (1996). *Met het oog op de toekomst. Beroepscompetenties van HBO verpleegkundige*, Utrecht: NIZW
- Smeijsters, H. & Sporken S. (2004). *Van taak tot competentie. 'Leren-Leren' voor het beroepsonderwijs*. Bohn Stafleu van Loghum, Houten
- Verhoeven, N., (2007). *Wat is Onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Boom Onderwijs, Amsterdam
- Commissie Kwalificatie Structuur, (1996). *Gekwalificeerd voor de toekomst. Eindrapport commissie kwalificatiestructuur*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Zoetermeer/Rijswijk.
- Fazal, A. (2001) *Ethiek en Gezondheidsrecht in het onderwijs. Een onderzoek naar het onderwijs van ethiek en gezondheidsrecht in de initiële artsenopleiding en de voltijdse HBO verpleegkunde opleiding*. Universiteit Twente, Enschede
- Georges J.J., Grypdonck M., (2002) *Moral problems experienced by nurses when caring for terminally ill people: a literature review*. Nursing Ethics 2002: 9(2).
- Hoekstra, A., Schutijser, B., Snackey, M., & Cusveller, B., *Ethiekonderwijs een toekomst op losse schroeven? Meesterproef over het huidige en gewenste ethiekonderwijs op de HBO opleidingen tot verpleegkundige in Nederland*. Christelijke Hogeschool Ede, Ede.
- Munk, M.S., (2005) *Ethiek in zorgopleidingen en zorginstellingen. Rapport van achtergrondstudie in het kader van het Centrum voor Ethiek en Gezondheid*. Zoetermeer.
- Taminiau F, Den Boer P. (2004) *De positie van de HBO verpleegkundige binnen de algemene ziekenhuizen*. Sectorfondsen Zorg en Welzijn

- Verloop, N., Lowyck, J., (2003). *Onderwijskunde*. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten.

Wetenschappelijke Onderzoeken

Dit zijn de bronnen die gebruikt voor de literatuurstudie van deze afstudeerscriptie.

- Arras J.D. (2006) It's a simple game. *Chronicle of Higher Education* Vol. 52 issue 29.
- Aschcraft P.G., (2006) A Comparison of Student Understanding of Seasons Using Inquiry and Didactic Teaching Methods. *Department of Physics, Clarion University of Pennsylvania*.
- Brown N., (2004) What makes a good educator? Assessment & Evaluation in Higher education Vol. 29 No. 5.
- Callister L.C., Luthy K.E., Thompson P., Memmott R.J., (2009) Ethical Reasoning in Baccalaureate nursing students. *Nursing Ethics* 16 (4).
- Carnell E., (2007) Conceptions of effective teaching in higher education: extending the boundaries. *Teaching In Higher education* Vol. 12, No. 1 p 25-40.
- Cameron M., Schaffer M., & Park H.A., (2001) Nursings Students' Experience of Ethical Problems and Use of Ethical Decision-Making models. *Nursing Ethics* 8(5).
- Dinc L., Gorgulu, R. S., (2007) Ethics in Turkish nursing education programs. *Nursing Ethics* 14 (6).
- Dinc L., R.S. Gorgulu (2002) Teaching ethics in nursing. *Nursing Ethics* 9 (3).
- Doane G., Pauly B., Brown H., McPherson G., (2004) Exploring the heart of ethical nursing practice: implications for ethics education. *Nursing Ethics* 11 (3).
- Doron I., (2007) Court of Ethics: Teaching Ethics and Ageing by means of Role-Playing. *Educational Gerontology* vol. 33 p 737-758.
- Gastmans C., (2002) A fundamental ethical approach to nursing: Some proposals for ethics education. *Nursing Ethics* 9(5).
- Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2002) The impact of three years' ethics teaching, in an integrated medical curriculum, on students' proposed behaviour on meeting ethical dilemmas. *Medical Education* 36 p489-497
- Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2001) Impact of a new course on students' potential behavior on encountering ethical dilemmas. *Medical Education* 35 p 295-302.
- Hughes S.J. (2005) Student attendance during college-based lectures: a pilot study. *Nursing Standard* Vol 19 no 47 p 41- 49.
- Hoffman K. & Sanders S., (2010) Ethics Education in Social Work: comparing outcomes of graduate social work students. *Journal of Social Work Education* Vol 46 No. 1.

- Klugman C. & Stump B., (2006) The effect of ethics training upon individual choice. *Journal of further and higher education* vol. 30, No. 2, p 181-192.
- Kyle G. (2008) Using anonymized reflection to teach ethics: a pilot study. *Nursing Ethics* 15 (1).
- Kyle G. (2008) Using anonymized reflection to teach ethics: a pilot study. *Nursing Ethics* 15 (1).
- Leppa C., & Terry L., (2004) Reflective practice in *nursing ethics education: international collaboration*. *Journal of Advanced Nursing*, 48(2), 195-202.
- Numminen O., van der Arend A., & Leino Kilpo H., (2009) Nurse educators' and nursing students' perspectives on teaching codes of ethics. *Nursing Ethics* 16 (1).
- Numminen O., Leino-Kilpi H., van der Arend A., Katajisto J., (2002) Nursing students and teaching codes of ethics: an empirical research study.
- MSC. van Vuuren Rozendaal A., (2009) Een casus voor een heel leerjaar. *Onderwijs en Gezondheidszorg* Nummer 1
- Park H.A., Cameron M.E., Han S.S., Ahn S.H., Oh H.S., Kim K.U., (2003) Korean Nursing Students' Ethical Problems and Ethical Decision Making South Korea. *Nursing Ethics* 10 (6).
- Parsons S., Barker P.J., Armstrong A.E., (2001) The teaching of health care ethics to students of nursing in the U.K.: a pilot study. *Nursing Ethics* 8 (1).
- Rosenkoetter M., Milstead J., (2010) A code of ethics for nurse educators: Revised. *Nursing Ethics* 17 (1).
- Vanlaere L., Gastmans C., (2007) Ethics in Nursing education: Learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics* 14 (6).
- Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).
- Wood L.N., Harding A., (2007) Can you show you are a good lecturer? *International journal of mathematical education in Science and Technology* Vol. 38 No. 7 p 939-947.
- Woogara J., (2005) International Centre for Nursing Ethics summer school: Teaching ethics to healthcare students. *Nursing Ethics* 12 (1)

Internetsites

Deze internetsites zijn geraadpleegd ten behoeve van het literatuuronderzoek.

- Stichting AB. Geraadpleegd op 15 april 2010. www.st-ab.nl
- Vereniging Lerarenopleiders Nederland *Beroepsstandaard*. Geraadpleegd op 12 mei 2010. www.velon.nl/beroepsstandaard/beroepsstandaard_instituutsopleiders

- De Onderwijsraad. Geraadpleegd op 12 mei 2010. www.onderwijsraad.nl
- Website Lerarenregister PO - VO - BVE - BO. Geraadpleegd op 12 mei 2010. <http://www.lerarentestregister.nl/pagina20a.html>
- GTC Scotland, *Code of Practice on Teacher Competence*; Geraadpleegd op 18 mei 2010. http://www.gtcs.org.uk/Publications/StandardsandRegulations/Code_of_Practice_on_Teacher_Competence.aspx
- Teachers Registration Board Of South Australia, *Code of Ethics for the Teaching Profession in South Australia*; Geraadpleegd op 18 mei 2010.
- <http://www.trb.sa.edu.au/pdf/Code%20of%20Ethics%20A4.pdf>
- Centre for Learning Sciences and Technologies, *Beschrijving van beroepen in het veld Leren en Technologie > Blogs> Docent*; Geraadpleegd op 18 mei 2010. http://portal.ou.nl/web/lt-community/job-profiles/-/blogs/docent;jsessionid=0762D540FC059AD33DFFE12E7C3E65B1?_33_redirect=%2Fweb%2Fcommunity%2Fjob-profiles%3Fp_p_id%3D33%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1%26_33_struts_action%3D%252Fblogs%252Fview
- J. van Alst, R. de Jong, en H. Van Keulen (mei 2009). *Docentprofessionaliteit in het Nederlandse hoger onderwijs, naar een professionele infrastructuur als meerwaarde voor studiesucces*. Geraadpleegd op 18 mei 2010. <http://www.iowo.nl/icto/kunweb/VSNURapportDocentprofessionaliteit.pdf>
- Gereformeerd Scholengemeenschap Randstad, *Beroepscode onderwijspersoneel GSR*. Geraadpleegd op 18 mei 2010. www.gsr.nl/Media/download/3516/Beroepscode%20GSR.pdf
- Vereniging van Docenten Levensbeschouwing en Godsdienst. *Beroepscode docenten Levensbeschouwing en Godsdienst*. Geraadpleegd op 18 mei 2010. www.vdlginform.nl/images/11/92.pdf
- IOWO. *Competenties en rollen van de basisgekwalificeerde HBO-docent (2008)*. Geraadpleegd op 18 mei 2010. http://www.iowo.nl/icto/kunweb/IOWO_CompprofielBKO-DocentHBOhoofdpijnen.pdf
- Onderwijscentrum VU. *Competentieprofiel*. Geraadpleegd op 18 mei 2010. <http://www.onderwijscentrum.vu.nl/nl/opleidingen/basisopleiding-hbo-docent/het-competentieprofiel/index.asp>
- NVAO. *Nederlands Vlaams Accreditatie Organisatie*. Geraadpleegd op 10 mei 2010. www.nvao.nl

Bijlagen

Inhoud

- Bijlage 1 - Onderzoeksplan
- Bijlage 2 - Dataverzamelmethode
- Bijlage 3 - Vragenlijst
- Bijlage 4 - Onderzoeksproces
- Bijlage 5 - Selectie wetenschappelijke artikelen
- Bijlage 6 - Overzicht Hogescholen

Bijlage 1 - Onderzoeksplan

1. Onderzoeksopzet

1.1 Aanleiding

Dagelijks komt ethiek terug op alle terreinen waar de HBO verpleegkundige werkzaam is. Verpleegkunde en ethiek zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden (Hunink et al., 2001). Gedegen onderwijs op gebied van ethiek is daarom noodzakelijk. Tekortkomingen op het gebied van morele competenties kunnen leiden tot een scala van problemen (Georges, 2002).

Echter diverse onderzoeken die gedaan zijn in de afgelopen tien jaar, tonen aan dat ethiekonderwijs op de negentien HBO-V opleidingen van Nederland vooralsnog te kort schiet (Fazal, 2001). Er is geen helderheid betreffende het vak ethiek, en de doelstelling van het ethiekonderwijs is niet goed afgebakend (Munk, 2005 p.52). De verwachtingen die in de beroepscompetenties aan de verpleegkundige worden gesteld op ethisch gebied worden niet behaald (Taminiau 2004).

In 2009 hebben drie studenten van de Christelijk Hogeschool Ede onderzocht hoe het ethiekonderwijs in Nederland door HBO-V ethiekdocenten gewenst is (Hoektra et al., 2009). Er werd onder meer aanbevolen dat contact tussen de ethiekdocenten van verschillende hogescholen bevorderd moet worden. Daarnaast is het van belang om duidelijkheid te creëren over de plaats en vorm van beroepsethiek in de HBO-V opleiding. Echter de meningen van de ethiekdocenten waren verdeeld over de vraag of er een uniforme visie over ethiekonderwijs gehandhaafd moet worden. Dit komt overeen met de aanbeveling van Fazal (2001) die op een landelijk niveau pleit voor de uitbreiding van de Algemene Maatregel van Bestuur aangaande de opleiding verpleegkunde (Besluit Opleidingseisen Verpleegkunde genaamd) zodat deze meer aandacht bevat voor de rol en vorm van beroepsethiek binnen de opleiding.

1.2 Probleemstelling

Er zijn reeds diverse onderzoeken gedaan om aan te tonen dat het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen onder de maat is. Echter, er zijn tot op heden geen vorderingen gemaakt om de aangekaarte gebreken te verhelpen. Het is zaak dat de contouren van ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen, gebaseerd op wet- en regelgeving alsmede wetenschappelijk onderzoek, duidelijk worden omschreven, zodat de opleidingen hierin op een eenduidige wijze aan kunnen voldoen.

1.3 Doelstelling

Medio Juni 2010 is er een beschrijving, in de vorm van een beleidsnotitie en een artikel, waarin concrete voorstellen worden gedaan over de contouren van ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen in Nederland. De beleidsnotitie bevat duidelijke contouren die het minimum beschrijft voor het ethiekonderwijs. Hierdoor ontstaat de speelruimte waarin ethiekdocenten naar eigen inzicht kunnen handelen. De beleidsnotitie wordt aangeboden aan het LOOV, en het artikel wordt aangeboden aan een vaktijdschrift.

1.4 Vraagstelling

De vraagstelling is opgedeeld in een hoofdvraag en een aantal deelvragen.

De hoofdvraag luidt: Wat moeten de contouren van het ethiekonderwijs binnen de HBO-V opleidingen zijn om minimaal te voldoen aan (1) de gemaakte landelijke besluiten, aangaande HBO-onderwijs en/of de verpleegkundige professie, en (2) de eisen die volgens onderzoek aan het beroep van de verpleegkundige op gebied van ethiek worden gesteld?

De deelvragen luiden:

1. Welke competenties worden er op ethisch gebied vereist van de verpleegkundige door wet- en regelgeving en landelijke besluiten?
2. Welke competenties worden er volgens onderzoek op ethisch gebied vereist van de verpleegkundige door het verpleegkundig beroep?
3. Wat is volgens actuele literatuur de beste manier om ethiek te onderwijzen binnen de HBO-V?
4. Welke bronnen kennen de ethiekdocenten om de contouren van beroepsethiek binnen de opleiding te bepalen?

2 Onderzoeksontwerp

2.1 Inleiding

Het onderzoeksontwerp heeft als voornaamste doel vooraf structuur aan het onderzoek te geven (Verhoeven, 2007). Het onderwerp wordt afgebakend en de te gebruiken methodiek wordt omschreven en verantwoord. Afsluitend is het ontwerp voorzien van een tijdspad, die planning die zal worden aangehouden voor dit onderzoek.

In onderstaande paragrafen wordt de voor dit onderzoek beoogde methodiek nader omschreven.

2.2 Afbakening en begripsverheldering

Voordat de methodiek nader wordt omschreven is het van belang om een aantal begrippen te verhelderen.

In dit onderzoek wordt er onder ‘verpleegkunde opleiding’ enkel de hoger beroepsonderwijs (HBO) variant bedoeld. Er worden dan ook, tenzij nadrukkelijk vermeld, geen uitspraken gedaan over de middelbare beroepsonderwijs (MBO) verpleegkunde opleiding of het wetenschappelijk onderwijs (WO).

Met het begrip beroepscompetenties wordt verwezen naar specifieke competenties die omschrijven wat de HBO verpleegkundige aan kennis en deskundigheid nodig heeft om te kunnen functioneren in de praktijk. Deze worden nader omschreven in het boek van Aart Pool, “Met het oog op de toekomst”.

In dit onderzoek wordt het begrip ethiek als volgt gedefinieerd:

‘Ethiek is het nadenken over menselijk gedrag in de zin wat van wat goed en slecht is.’ (E.J.O Kompanje, 1996)

De term beroepsethiek zal worden gebruikt om aan te duiden hoe een verpleegkundig professional dient te handelen in haar beroep. Het verpleegkundig vak heeft namelijk voor ogen iets *goed* te doen voor andere mensen die in nood verkeren. (Cusveller, 2002).

Voor verdere begripsverheldering van in het verslag gebruikte afkortingen en beroepsjargon wordt u verwezen naar de begrippenlijst in de bijlage.

2.3 Dataverzameling methodiek

Om de hoofdvragen en de bijpassende deelvragen op een juiste manier te beantwoorden zal er gebruik worden gemaakt van een aantal data verzamelingmethoden. Deze zullen in onderstaande paragrafen nader worden toegelicht.

Om antwoord te krijgen op de eerste deelvraag zal literatuuronderzoek gedaan worden. Deze vorm zal op macroniveau gedaan worden in secundaire en tertiaire bronnen. Zowel informatie uit de wet- en regelgeving van Nederland als landelijke beleidsstukken over ethiek in de gezondheidszorg zullen de basis vormen voor een sluitend antwoord op deze vraag.

Om antwoord te krijgen op de tweede deelvraag zal eveneens literatuuronderzoek gedaan worden.

Met deze vorm van onderzoek zal getracht worden om een beeld te krijgen van wat de verpleegkundige anno 2010 volgens de praktijk nodig heeft aan ethiekgerelateerde kennis en vaardigheden. Het beroepsprofiel en de beroepscompetenties (zoals beschreven in 'Met het oog op de toekomst' door A. Pool et al., 2001) vormen in eerste instantie het uitgangspunt voor het antwoorden van deze vraag. Door middel van aanvullend onderzoek, in primaire bronnen, naar actuele onderzoeken uit de praktijk zal invulling worden gegeven aan de competenties die vanuit het werkveld gevraagd worden van de verpleegkunde.

Hoewel het wenselijk zou zijn om een survey te doen onder professionals binnen de zorg zijn er tijdens dit onderzoek helaas te weinig middelen om dit te realiseren.

De derde deelvraag zal worden beantwoord door middel van literatuuronderzoek. Deze vorm van onderzoek dient als middel om meerdere internationale bronnen te raadplegen en zo met resultaten uit het verleden tot een grondig evidence-based conclusie te komen.

Het antwoord op de vierde deelvraag zal op zowel een kwantitatieve als op een kwalitatieve manier worden onderzocht. Ten eerste wordt er onder ethiekdocenten van de verpleegkunde opleidingen in Nederland een enquête verstuurd. Door middel van deze enquête wordt in kaart gebracht of wet- en regelgeving, onderzoeken, professionele standaarden en (...) bij de docenten bekend zijn. Als dit het geval is, dan wordt gevraagd met welke bronnen dit zijn.

Ten tweede worden de resultaten en voorlopige conclusies van de enquêtes en het literatuuronderzoek tijdens een te organiseren expertmeeting (in mei 2010) aan de ethiekdocenten van 19 HBO-V opleidingen in Nederland voorgelegd. Doordat er verdiepend wordt ingegaan op eerdere resultaten wordt hier gesproken over kwalitatief onderzoek. Verdieping vindt plaats doordat er over de gepresenteerde stukken met alle betrokkenen zal worden gediscussieerd.

De expertmeeting dient als middel om de invloed van de ethiekdocenten op het uiteindelijke antwoord op de vierde deelvraag en de hoofdvraag van dit onderzoek te vergroten.

Tevens dient de expertmeeting als mogelijkheid voor de ethiekdocenten om nogmaals bijeen te komen en het contact onderling te vergroten.

Om uiteindelijk de hoofdvraag te beantwoorden zullen de resultaten uit de vier deelvragen gebundeld worden. Deze informatie uiteindelijk zal worden verwoord in een beleidsnotitie. Deze beleidsnotitie zal worden geschreven volgens de algemene geldende normen zoals beschreven in bijvoorbeeld 'Beleidsnota's die doorwerken' (Hoppe, 2004).

2.4 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit de ethiekdocenten van alle negentien HBO-V opleidingen in Nederland. Op basis van eerder onderzoek (Hoekstra et al., 2009) is naar voren gekomen dat niet alle HBO-V opleidingen een eigen ethiek docent hebben. Wellicht dat de bij de opleidingen zonder 'vaste' ethiekdocent een persoon die verantwoordelijk is voor de ethieklessen de vragenlijst kan beantwoorden.

Een lijst met de ethiekdocenten en ethiekverantwoordelijken van alle 19 HBO-V opleidingen kan worden gevonden in de bijlagen.

2.5 Meet instrumenten onderzoek

De gehele onderzoekspopulatie zal door middel van een toegestuurde digitale enquête de kans krijgen om mee te doen aan het survey onderzoek. Deze digitale vragenlijst zal vooraf opgestelde vragen bevatten waarop respondenten antwoord kunnen geven door gebruik te

maken van verschillende schalen. De uitkomsten zullen worden verwerkt door middel van het SPSS programma waarna ze door middel van statistische methoden kunnen worden geanalyseerd. (Verhoeven 2009).

Om de respons te verhogen zal na drie weken een herinnering worden gestuurd naar het deel van de onderzoekspopulatie dat nog niet gereageerd heeft.

Eind mei zal een expertmeeting als kwalitatief meet instrument dienen. Op deze bijeenkomst zullen ethiekexperts van alle negentien HBO-V instellingen samenkomen om verdiepende te praten over de resultaten van de hierboven genoemde enquête en het concept beleidsvoorstel gepresenteerd door Harm van Noort en Felipe van Braak. De discussie zal worden geleid door een gespreksleider, die zal waarborgen dat de discussies op een ordelijke manier verlopen.

2.6 Verantwoording

De verantwoording van de gekozen onderzoeksmethodiek (dataverzameling methodiek) zal plaats vinden door te formuleren waardoor rekening gehouden wordt met de betrouwbaarheid, validiteit en bruikbaarheid, en wat deze begrippen daadwerkelijk verhoogd.

Betrouwbaarheid

Voorgaande het onderzoek is nagegaan wat de betrouwbaarheid van het onderzoek kan verhogen.

Allereerst zal er een enquête gehouden worden die verspreid wordt onder de gehele populatie, namelijk alle ethiekdocenten van de HBO-V opleidingen in Nederland. Dit zorgt dat de conclusies die hieruit getrokken kunnen worden, gegeneraliseerd mogen worden. Om de *toevallige fouten* uit het onderzoek te filteren, zal naast een enquête ook een expertmeeting georganiseerd worden. Mochten er namelijk onjuiste resultaten gepresenteerd worden, zullen de ethiekdocenten dit aangeven.

Wat tevens de betrouwbaarheid bevordert is dat er tijdens dit onderzoek sprake is van triangulatie. Naast bovengenoemde onderzoeksmethodes, enquête en expertmeeting, wordt er ook gebruik gemaakt van literatuuronderzoek.

Om ook *peer examination* toe te passen, wordt feedback gevraagd over het onderzoek aan *Lector Bart Cusveller*, opdrachtgever en begeleider, en aan de voorzitter van de expertmeeting.

Tot slot zorgt het bijhouden van een onderzoekslogboek dat de betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd. Hier zijn dan o.a. gemaakte keuzes, gemaakte fouten en leermomenten in opgenomen.

Validiteit

Om de validiteit van het te houden onderzoek met de daaruit voortkomende onderzoeksresultaten te bepalen, wordt onderscheid gemaakt in *interne validiteit* en *externe validiteit*.

De *interne validiteit* wordt in dit onderzoek verhoogd door een concept conclusie voor te leggen aan degene die met het onderwijs te maken hebben, de ethiekdocenten. Om de validiteit van de enquête te waarborgen zal deze in een pilot worden voorgelegd aan een proefpersoon.

De *externe validiteit* van het onderzoek wordt verhoogd doordat de gehele populatie geënquêteerd zal worden. De resultaten zijn te generaliseren naar de hele populatie. Dit wordt populatievaliditeit genoemd (Verhoeven, 2007).

Bruikbaarheid

Of dit onderzoek, en daarmee de resultaten bruikbaar zijn, wordt bepaald door het LOOV. De resultaten vormen een aanbeveling, die zoals genoemd onder *validiteit* volgens wetenschappelijk literatuuronderzoek samengesteld zal worden. Door de aanbeveling zo concreet en toepasbaar mogelijk te schrijven, wordt de bruikbaarheid voor het LOOV verhoogd. Door de concept conclusie aan de ethiekdocenten voor te leggen en ter discussie te stellen, wordt het onderschreven door de ethiekdocenten. Dit zorgt voor een groot draagvlak en wordt het gesteund door degene die er mee te maken hebben, de ethiekdocenten.

2.7 Tijdsplan

Maand	Week	Wat
Februari	7	Onderzoeksofzet af
	8/9	Planning organisatie Expertmeeting af
	9	Enquête opsturen (na goedkeuring van dhr. Cusveller)
Maart	10-14	Literatuuronderzoek en resultaten enquête verwerken in SPSS
	13	Tweede mail over herinnering enquête
April	15-17	Literatuuronderzoek afronden en enquête analyseren en conclusie trekken.
Mei	19	Dinsdag 11 mei Expertmeeting?
	18/19	Na EM definitieve aanbevelingen definiëren.
Eind mei	20	Verslaglegging in de vorm van beleidsnotitie en wetenschappelijk artikel
	21	Vrijdag van deze week uiterlijke sluitingsdatum voor inleveren van stukken bij begeleider

3. Literatuur

't Hart, H. et al.; *Onderzoeksmethoden Zevende*, geheel herziene druk, 2005; Boom onderwijs, Amsterdam

Verhoeven, N.; *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*; Tweede druk, 2007; Boom onderwijs, Amsterdam

Pool, A. et al.; *Met het oog op de toekomst, Beroepscompetenties van hbo-verpleegkundigen*; Vijfde druk, 2001; NIZW Uitgeverij, Utrecht

Bijlage 2 - Dataverzamelmethode

1. Operationalisering

Na het vaststellen van het theoretische kader (hoofdstuk 2) is gekozen om de structuur van onderwijs naar T. Kallenberg et al. (2009) aan te houden. Deze onderwijsstructurering wordt genoemd in hoofdstuk 2. Om antwoord te krijgen op de deelvragen zal literatuuronderzoek gedaan worden. Verder zal er onder de ethiekdocenten een enquête verstuurd worden. Tot slot zullen de resultaten van het onderzoek gepresenteerd worden op een te organiseren expertmeeting voor de ethiekdocenten.

2. Literatuurstudie

Om methodisch onderzoek te doen is gezocht naar een manier om literatuurstudie te doen. Verhoeven (2007) noemt in haar boek de Big 6TM methode, ontwikkeld door Berkowitz & Eisenberg (1992) en Canning (2002). Hierin wordt eerst bepaald wat de zoekvraag is. Vervolgens wordt de zoekstrategie en de zoekplaats bepaald. De gevonden informatie wordt beoordeeld en geselecteerd op relevantie. Daarna wordt deze informatie zó georganiseerd dat de onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden. Tot slot wordt geëvalueerd of er voldoende informatie gevonden is.

2.1 Wet en Regelgeving

Inclusie criteria

- Van toepassing op de onderwijsfacetten volgens T. Kallenberg et al. (2009) (docenten, faciliteiten, leerdoelen, leerstof, toetsing, werkvormen)
- Van toepassing op de verpleegkundige beroepsprofessie, gezondheidszorg en ethiek
- Geldig in 2010
- Nederlandse wet- en regelgeving
- Europese wet- en regelgeving
- HBO-onderwijs

Zoekgebied

De website www.st-ab.nl is een initiatief van Stichting AB, 'bedoeld om op het gebied van met name socialezekerheidsrecht gratis rechtshulp te bieden door rechtzoekenden middels de geboden informatie in staat te stellen zelf het toepasselijk recht te vinden'. Deze website voorziet de rechtzoekende in de wet- en regelgeving op alle gebieden van recht. Via de zoekmachine Google wordt deze website doorzocht. De wetten en regelgeving die zullen worden gebruikt tijdens dit onderzoek zullen van deze website afkomen.

Zoekstrategie

Allereerst zal de website worden doorzocht op onderstaande zoektermen. De gevonden wetten en besluiten zullen ook worden doorzocht op deze zoektermen.

Zoektermen

- Docenten
- Faciliteiten
- Leerstof
- Leerdoelen

- Toetsvormen (toetsing)
- Werkvormen
- Verpleegkunde
- Ethiek (beroepsethiek, ethische)
- HBO-onderwijs

Selectie

Bij deze stap zullen artikelen uit wetten en besluiten worden geselecteerd, die relevant zijn voor het ethiekonderwijs, aan de hand van de inclusiecriteria. Overige artikelen zullen buiten beschouwing gelaten worden.

Organisatie

De relevante artikelen worden gebruikt om antwoord te geven op de vraag, er zullen conclusies aan verbonden worden.

Evaluatie

Door middel van deze zoekmethode zijn er 13 bronnen gevonden. Hier wordt bij de resultaten verder op ingegaan en zal beoordeeld worden of er voldoende informatie is.

2.2 Landelijke besluiten

Inclusie criteria

- Van toepassing op de onderwijsfacetten volgens Kallenberg (docenten, faciliteiten, leerdoelen, leerstof, toetsing, werkvormen)
- Van toepassing op de verpleegkundige beroepsprofessie, gezondheidszorg en ethiek
- HBO-onderwijs

Zoekgebied

We doorzoeken de volgende landelijke besluiten:

- Gekwalificeerd voor de toekomst (Commissie Kwalificatiestructuur, juni 1996)
- Met het oog op de toekomst (A. Pool et al., 2001)

Deze documenten hebben toepassing op de HBO-Verpleegkunde en daarmee op het ethiekonderwijs. Er zijn ook landelijke besluiten met en door het LPBO (Landelijk Platform Beroepen in het Onderwijs), die gelden echter voornamelijk voor docenten. Deze voldoen echter niet aan de inclusiecriteria.

Zoekstrategie

Deze documenten zullen worden doorgelezen. Wat binnen de inclusiecriteria valt, zal worden genoemd in dit onderzoek.

Organisatie

De relevante gedeelten van de genoemde documenten zullen worden genoemd in uitwerking van de resultaten.

Evaluatie

Door middel van deze zoekmethode zijn beide bronnen relevant gebleken en verwerkt bij de resultaten.

2.3 Beroepsstandaarden

Inclusie criteria

- Van toepassing op de onderwijsfacetten volgens T. Kallenberg et al. (2009) (docenten, faciliteiten, leerdoelen, leerstof, toetsing, werkvormen)
- Van toepassing op de verpleegkundige beroepsprofessie, gezondheidszorg en ethiek
- HBO-onderwijs

Zoekgebied

De beroepsstandaarden voor de verpleegkundige zijn vastgelegd in zogenoemde beroepscode en beroepsprofielen. Er zijn 4 beroepscode voor de Nederlandse verpleegkundige waar ze zich op kan beroepen:

- Code van de International Council of Nurses (ICN) (1973)
- Nationale Beroepscode (NU '91, V&VN, 2007)
- ABVA/KABO/CFO (1992)
- Christelijke beroepscode voor verpleegkundigen (1995)

Er is voor gekozen om alleen de beroepscode 'Nationale Beroepscode' (NU '91, V&VN, 2007) te gebruiken aangezien deze het meest gangbaar is, en de andere hier veelal van afgeleid zijn.

Als beroepsprofiel is het 'Beroepsprofiel van de verpleegkundige' van E. Leistra, S. Liefhebber, M. Geomini, H. Hens (1999) gebruikt voor dit onderzoek.

Voor het onderwijsfacet (T. Kallenberg et al., 2009) 'docenten' zal op de zoekmachine Google gezocht worden naar beroepsstandaarden.

Zoekstrategie

Deze documenten zullen worden doorgelezen. Wat binnen de inclusiecriteria valt, zal worden genoemd in dit onderzoek. Voor het zoeken naar beroepsstandaarden voor docenten zal afhankelijk van het aantal resultaten alleen de eerste pagina met zoekresultaten worden beoordeeld op relevantie aan de hand van de inclusiecriteria.

Zoektermen

Voor de docentendoelgroep zal gezocht worden op de volgende zoektermen:

- Beroepsstandaard(en) docent(en)
- Beroepsprofiel docent(en)
- Beroepscode docent(en)
- Competentieprofiel docent(en)

Organisatie

De relevante informatie zal genoemd worden onder de verschillende onderwijsfacetten van T. Kallenberg et al. (2009). Ten aanzien van het zoeken naar de beroepsstandaarden voor docenten zal dit bij het onderwijsfacet 'docenten' genoemd worden.

Evaluatie

Door middel van deze zoekmethode zijn de genoemde bronnen relevant gebleken. Ten aanzien van het zoeken naar de beroepsstandaarden voor docenten zijn er 8 bronnen gevonden. Hier wordt bij de resultaten verder op ingegaan en zal beoordeeld worden of er voldoende informatie is.

2.4 Wetenschappelijke Artikelen

De literatuurstudie van wetenschappelijke artikelen is gericht op resultaten uit bestaande onderzoeken die raakvlak hebben met de vraagstelling voor dit onderzoek. Verkennend literatuuronderzoek laat zien dat resultaten over effectief ethiekonderwijs aan de verpleegkunde beperkt zijn. Daarom is ook gekeken naar resultaten van effectief onderwijs van andere vakken.

Inclusie criteria

- Actueel (vanaf 2000)
- De artikelen zijn Nederlands of Engelstalig
- Van toepassing op de onderwijsfacetten volgens T. Kallenberg et al. (2009) (docenten, faciliteiten, leerdoelen, leerstof, toetsing, werkvormen)
- De artikelen hebben betrekking tot effectief onderwijs aan studenten van het hoger onderwijs

Artikelen die niet voldoen aan inclusie criteria worden niet als relevant gezien.

Zoekstrategie

Er zijn een aantal sleuteltermen (key terms) gebruikt (zie tabel 3.3.4) die te maken hebben met de probleemstelling en de hoofdvraag. De sleuteltermen zijn zowel gebruikt in het Engels als in het Nederlands. De woorden binnen deze termen zijn gecombineerd met de zoekterm 'AND'.

Tabel 3.3.4 - Sleutelwoorden

	Nederlands	English	
	Verpleegkunde ethiekonderwijs	Nursing ethics education	
	Ethiekonderwijs	Ethics education	
	Verpleegkunde ethiek lesgeven	Teaching nursing ethics	
	Ethiek studenten	Ethics students	
	Effectief ethiekonderwijs	Effective ethics education	
	Verpleegkunde Ethiek curriculum	Nursing Ethics curriculum	
	Ethiek didactiek	Ethics didactics	
	Ethiek docent hoger onderwijs	Ethics teacher higher education	
	Effectieve docenten hoger onderwijs	Effectiveness teacher higher education	
	Ethiek faciliteiten	Ethics facilities	
	Ethiek leerdoelen	Ethics teaching goals	
	Ethiek leerstof	Ethics lesson content	
In naar	Effectieven onderwijsvormen hoger onderwijs	Effective teaching methods higher education	Zoekplaats de zoektocht literatuur aangaande de
	Effectieven toetsvormen hoger onderwijs	Effective testing methods higher education	

onderzoekshoofdvraag is in de volgende (online)databases gezocht.

- Academic Search Elite
- Library, Information Science & Technology Abstracts
- GreenFILE
- HBO - Voorsprong

Selectie

Op basis van onderzoekssamenvattingen en abstracts is gekeken in hoeverre de artikelen overeenkwamen met de inclusie criteria. Als deze overeenkwamen werden ze als relevant gezien en verder geanalyseerd om in de resultaten verwerkt te worden.

Organisatie

De resultaten zijn georganiseerd volgens de zes facetten van onderwijs zoals T. Kallenberg et al. (2009) deze beschrijft. Deze zes facetten worden in hoofdstuk 2, het theoretisch kader, verder toegelicht.

Evaluatie

Er zijn met deze zoekparameters 30 relevante artikelen gevonden.

3 Survey onderzoek

Onderdeel van het onderzoek is een survey onder Nederlandse ethiekdocenten. Doel hiervan is: (1) te weten komen of er nog andere bronnen zijn om ethiekonderwijs op te baseren en (2) een beeld te vormen hoe goed de Nederlandse ethiekdocent op de hoogte is van gronden waarop ethiekonderwijs gebaseerd op moeten worden.

3.1 Vragenlijst

De gehele onderzoekspopulatie zal door middel van een toegestuurde digitale vragenlijst de kans krijgen om mee te doen aan het survey onderzoek. Deze digitale vragenlijst zal vooraf opgestelde vragen bevatten waarop respondenten Ja en Nee antwoorden kunnen geven.

De opbouw van de vragenlijst is gedaan aan de hand van de zes onderwijsfacetten (T. Kallenberg et al., 2009) en de vier gronden waarop onderwijs gebaseerd zou moeten worden. Deze zijn nader uitgelegd in het theoretisch kader (paragraaf 2.2). De vragenlijst bevat zes onderdelen, naar de hier boven genoemde zes onderwijsfacetten. Elk onderdeel wordt ingeleid door een containervraag die met 'Ja' of 'Nee' kan worden beantwoord. Geeft een respondent 'Ja' als antwoord op de containervraag dan worden er achtereenvolgens vier vragen aangaande het betreffende onderwijsfacet voorgelegd. Dit zijn eveneens 'Ja' en 'Nee' vragen, waarmee dieper op het facet in wordt gegaan. Bij 'Ja' als antwoord wordt de docent gevraagd, door middel van een openvraag, dit te onderbouwen met een 'bron'. Geeft een respondent 'Nee' als antwoord op een containervraag dan wordt het volgende onderdeel met de daarbij horende containervraag voorgelegd.

De uitkomsten zullen worden verwerkt door middel van het SPSS programma waarna ze kunnen worden geanalyseerd. (Verhoeven 2009).

Om de respons te verhogen zal na drie weken een herinnering worden gestuurd naar het deel van de onderzoekspopulatie dat nog niet gereageerd heeft.

3.2 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit de ethiekdocenten van alle negentien HBO-V opleidingen in Nederland.

Op basis van eerder onderzoek (Hoekstra et al., 2009) is naar voren gekomen dat niet alle HBO-V opleidingen een eigen ethiekdocent hebben. Bij deze opleidingen is gezocht naar een docent met de verantwoordelijkheid voor ethiekonderwijs.

Een lijst met alle 19 HBO-V opleidingen in Nederland kan worden gevonden in de bijlagen. De contactpersonen zullen om hun privacy te waarborgen niet bij naam worden genoemd.

4 Expertmeeting

Er zal medio mei een expertmeeting georganiseerd worden. Deze heeft als doel dat de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd kunnen worden aan de docenten. Tevens zal deze bijeenkomst ook de aanbeveling raken, waarin staat dat er meer onderling contact is gewenst tussen ethiekdocenten, die genoemd is in het onderzoek van Hoekstra et al. (2009). De expertmeeting geeft hier een mooie gelegenheid voor.

Tijdens de expertmeeting zullen eerst de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd worden aan de aanwezige docenten. Daarna zullen onder leiding van een voorzitter de aanwezigen in gesprek gaan over de gepresenteerde informatie. Van dit gesprek zullen notulen gemaakt worden. Deze notulen zullen worden geanalyseerd, en de hieruit volgende conclusies zullen worden meegenomen in de conclusie van dit onderzoek.

5 Verantwoording

5.1 Validiteit en Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid

Voorafgaand aan het onderzoek is nagegaan wat de betrouwbaarheid van het onderzoek kan verhogen.

Allereerst zal er een enquête gehouden worden die verspreid wordt onder de gehele populatie, namelijk alle ethiekdocenten van de HBO-V opleidingen in Nederland. Dit zorgt dat de conclusies die hieruit getrokken kunnen worden, gegeneraliseerd mogen worden. Alle respondenten krijgen de zelfde vragenlijst toegestuurd op dezelfde dag. De vragen zijn op een dusdanige manier geformuleerd dat ze voor één uitleg vatbaar zijn.

Om de toevallige fouten uit het onderzoek te filteren, zal naast een enquête ook een expertmeeting georganiseerd worden. Mochten er namelijk onjuiste resultaten gepresenteerd worden, zullen de ethiekdocenten dit aangeven.

Wat tevens de betrouwbaarheid bevordert is dat er tijdens dit onderzoek sprake is van triangulatie. Naast de onderzoeksmethodes enquête en expertmeeting wordt er ook gebruik gemaakt van literatuuronderzoek.

Om ook *peer examination* toe te passen, wordt feedback gevraagd over het onderzoek aan Lector Bart Cusveller, opdrachtgever en begeleider, en aan de voorzitter van de expertmeeting.

Tot slot zorgt het bijhouden van een onderzoekslogboek dat de betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd. Hier zijn dan o.a. gemaakte keuzes, gemaakte fouten en leermomenten in opgenomen.

Validiteit

Om de validiteit van het te houden onderzoek met de daaruit voortkomende onderzoeksresultaten te bepalen, wordt onderscheid gemaakt in interne validiteit en externe validiteit.

De interne validiteit wordt in dit onderzoek verhoogd door een concept conclusie voor te leggen aan degene die met het onderwijs te maken hebben, de ethiekdocenten. Om de validiteit van de enquête te waarborgen zal deze in een pilot worden voorgelegd aan een proefpersoon.

De externe validiteit van het onderzoek wordt verhoogd doordat de gehele populatie geënquêteerd zal worden. De resultaten zijn te generaliseren naar de hele populatie. Dit wordt populatievaliditeit genoemd (Verhoeven, 2007).

Bruikbaarheid

Of dit onderzoek, en daarmee de resultaten bruikbaar zijn, wordt bepaald door het LOOV. De resultaten vormen een aanbeveling, die zoals genoemd onder *validiteit* volgens evidence-based literatuuronderzoek samengesteld zal worden. Door de aanbeveling zo concreet en toepasbaar mogelijk te schrijven, wordt de bruikbaarheid voor het LOOV verhoogd. Door het concept 'conclusie' aan de ethiekdocenten voor te leggen en ter discussie te stellen, wordt het onderschreven door de ethiekdocenten. Dit zorgt voor een groot draagvlak en wordt het gesteund door degene die er mee te maken hebben, de ethiekdocenten.

Bijlage 3 - Vragenlijst

Vragenlijst

De Contouren van het ethiekonderwijs van de HBO-V

Beste Docent,

Deze vragenlijst maakt deel uit van het afstudeeronderzoek “contouren van het ethiekonderwijs aan de HBO-V”. Dit onderzoek wordt gedaan door 2 studenten van de verpleegkunde opleiding aan de Christelijke Hogeschool Ede.

De vragenlijst bevat 6 korte onderdelen waaruit hoger beroepsonderwijs bestaat. Deze zijn gebaseerd op het model dat T. Kallenberg et al. (2009) gebruikt in het boek “Leren (en) doceren in het hoger onderwijs”. Elke onderdeel zal kort worden ingeleid.

Afsluitend zijn er enkele algemene vragen.

Wij willen u vragen waar mogelijk de bron te noemen voor uw antwoord.

Onderstaand een voorbeeldvraag om dit te verduidelijken.

Voorbeeldvraag: Bent u bekend met wat er in de wet/-regelgeving vast ligt over de rechten en plichten van de verpleegkundige?

- Ja namelijk: Onder andere: de wet BIG regelt dat een bevoegde verpleegkundige voorbehouden handelingen mag uitvoeren.
- Nee

Wij willen u vragen om de onderstaande vragen naar het best van uw vermogen in te vullen.

Bij voorbaat dank!

Harm van Noort, Felipe van Braak
Bart Cusveller, Lector ‘verpleegkundige beroepsethiek’

Kwaliteit van Docenten

De volgende vragen gaan over de onderwijskundige en didactische kwaliteiten van de ethiekdocenten aan de HBO-V. Denkt u aan didactische vaardigheden, onderwijsstijl, vakkennis, samenwerking met collega’s en creativiteit.

1. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de kwaliteiten van ethiek docenten?

- Ja <Ga door naar vraag 2>
- Nee <Ga door naar vraag 5>

Vraag 2: Bent u bekend met wat er in de wet- en regelgeving vast ligt over de kwaliteit van docenten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 3: Bent u bekend met wat er in landelijk gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de kwaliteit van docenten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 4: Bent u bekend met wat er in onderwijskundige beroepsstandaarden vast ligt over de kwaliteit van docenten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 5: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijke onderzoeken geconcludeerd wordt over de kwaliteit van docenten?

Ja namelijk: _____

Nee

Kwaliteit van Faciliteiten

De volgende vragen gaan over de kwaliteit van de voorwaarden en condities, (faciliteiten genoemd) waaronder ethiekonderwijs aan de HBO-V gegeven moet worden.

6. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de kwaliteit van faciliteiten?

- Ja <Ga door naar vraag 7>
- Nee <Ga door naar vraag 11>

Vraag 7: Bent u bekend met wat er in de wet- en regelgeving vast ligt over de kwaliteit van de faciliteiten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 8: Bent u bekend met wat er in landelijk gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de kwaliteit van de faciliteiten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 9 : Bent u bekend met wat er in de beroepsstandaarden vast ligt over de kwaliteit van de faciliteiten?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 10: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijke onderzoeken geconcludeerd wordt over de kwaliteit van de faciliteiten?

Ja namelijk: _____

Nee

Leerdoelen

De volgende vragen gaan over de leerdoelen die binnen het ethiekonderwijs aan de HBO-V gehanteerd moeten worden.

11. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de leerdoelen?

- Ja <Ga door naar vraag 12>
- Nee <Ga door naar vraag 16>

Vraag 12: Bent u bekend met wat er in de wet- en regelgeving vast ligt over de leerdoelen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 13: Bent u bekend met wat er in landelijk gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de leerdoelen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 14: Bent u bekend met wat er in de beroepsstandaarden vast ligt over de leerdoelen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 15: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijk onderzoek geconcludeerd wordt over de leerdoelen?

Ja namelijk: _____

Nee

Leerstof

De volgende 4 vragen gaan over de leerstof die binnen het ethiekonderwijs aan de HBO-V gegeven moet worden.

16. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de leerstof?

- Ja <Ga door naar vraag 17>
- Nee <Ga door naar vraag 21>

Vraag 17: Bent u bekend met wat er in de wet/-regelgeving vast ligt over de leerstof?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 18: Bent u bekend met wat er in de landelijke gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de leerstof?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 19 : Bent u bekend met wat er in de verpleegkundige beroepsstandaarden vast ligt over de leerstof?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 20: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijke onderzoeken geconcludeerd wordt over de leerstof?

Ja namelijk: _____

Nee

Toetsvormen

De volgende 4 vragen gaan over de verschillende toetsvormen die gebruikt kunnen worden om aangeleerde kennis of vaardigheden te toetsen. Het gaat om toetsvormen die gebruikt worden binnen het ethiekonderwijs, aan de HBO-V.

21. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de toetsvormen?

- Ja <Ga door naar vraag 22>
- Nee <Ga door naar vraag 26>

Vraag 22: Bent u bekend met wat er in de wet- en regelgeving vast ligt over de toetsvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 23: Bent u bekend met wat er in landelijke gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de toetsvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 24: Bent u bekend met wat er in de verpleegkundige beroepsstandaarden vast ligt over de toetsvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 25: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijk onderzoek geconcludeerd wordt over de toetsvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Werkvormen

De volgende 4 vragen gaan over de verschillende onderwijskundige werkvormen die gebruikt kunnen worden om aangeleerde kennis of vaardigheden te toetsen. Het gaat om onderwijsvormen die gebruikt worden binnen het ethiekonderwijs, aan de HBO-V.

26. Bent u bekend met wat er in diverse bepalingen vast ligt over de werkvormen?

- Ja <Ga door naar vraag 27>
- Nee <Ga door naar vraag 31>

Vraag 27: Bent u bekend met wat er in de wet- en regelgeving vast ligt over de werkvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 28: Bent u bekend met wat er in landelijke gemaakte afspraken en besluiten, aangaande HBO onderwijs en/of de verpleegkundige professie, vast ligt over de toetsvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 29: Bent u bekend met wat er in de verpleegkundige beroepsstandaarden vast ligt over de werkvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Vraag 30: Bent u bekend met wat er in wetenschappelijk onderzoek geconcludeerd wordt over de werkvormen?

Ja namelijk: _____

Nee

Algemeen

Vraag 31

Tenslotte, zijn er gronden waarop ethiekonderwijs gebaseerd zou kunnen worden die u nog niet heeft kunnen noemen?

- Ja, namelijk _____
- Nee

Vraag 32: Wilt u een schriftelijke presentatie van de eindresultaten?

- Ja
- Nee

Vraag 33: Wat is uw Hogeschool?

<M.C. Hogescholen>

Vraag 34

Wat is uw functie binnen uw HBO-Verpleegkunde opleiding?

- Ethiekdocent
 - Docent (met ethiekverantwoordelijkheden)
 - Teamleider
 - Opleidingsmanager
 - Anders, Namelijk-
-

Vraag 35

Wilt u een schriftelijke presentatie van de eindresultaten?

- Ja
- Nee

Bijlage 4 - Onderzoeksproces

Kwaliteit van docent

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de kwaliteit van docenten op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'docenten' zijn de volgende wetten als resultaten gevonden:

- Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB)
- Wet op de beroepen in het onderwijs (Wet BIO)
- Wet op de erkende onderwijsinstellingen (WEO)
- Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek

Deze zijn dan weer doorzocht op de zoektermen zoals beschreven zijn in bijlage 2. Hiervan zijn relevante artikelen gebruikt voor dit onderzoek.

WEB

De WEB (Wet Educatie en Beroepsonderwijs) geeft in artikel 1.2.1 aan dat deze wet niet geldt voor het hoger onderwijs: beroepsonderwijs bevat niet het hoger onderwijs. Deze wet en aanverwante regelingen zullen daarom verder in dit onderzoek niet gebruikt worden.

Wet BIO

De wet BIO (Wet op de beroepen in het onderwijs) richt zich op de kwaliteit van het onderwijs, en dus op de leraren. De leraren moeten bekwaam zijn, dit zijn ze als ze voldoen aan competenties. Deze competenties moeten ontwikkeld worden door de beroepsgroep zelf, het SBL (Stichting Beroepskwaliteit Leraren) heeft hierin de regie genomen en heeft de competenties benoemd. Dat zijn de volgende competenties:

- Inter-persoonlijke competentie
- Pedagogische competentie
- Vakinhoudelijke didactische competentie
- Organisatorische competentie
- Competent in samenwerken in een team
- Competent in samenwerken met de omgeving
- Competent in reflectie en ontwikkeling

Het gaat er in de wet BIO echter niet alleen om dat de docent op dit moment aan de eisen voldoet, hij moet er zijn verdere carrière tevens aan willen blijven werken.

In de wet BIO wordt van de leraar geëist dat hij bevoegd, bekwaam en benoembaar is. Bekwaam is hij als hij aan bovenstaande competenties voldoet. Dit toont hij door een akte van bekwaamheid te hebben. Deze zal uitgegeven zijn door het opleidingsinstituut waar de leraar zijn opleiding genoot.

Bevoegd is een leraar als hij in bezit is van een getuigschrift hoger onderwijs, waaruit blijkt dat hij voldoet aan de wettelijke bekwaamheidseisen. Benoembaar is de docent als hij in bezit is van een verklaring van goed gedrag en uitsluitinggrond door de rechter.

WEO

De Wet op de erkende onderwijsinstellingen (WEO) stelt regels aan de docenten. Een docent moet volgens artikel 7 in bezit zijn van een bewijs of verklaring van bekwaamheid. Deze verklaring voldoet aan de eis zoals die is gesteld voor het desbetreffende vak voor het onderwijs dat bekostigd uit 's Rijks kas is. Deze bekostiging vindt plaats op grond van een onderwijswet. Indien het onderwijs niet bekostigd is door 's Rijks kas op grond van een onderwijswet, dan gaat het om een aanvaard bewijs of aanvaarde verklaring van bekwaamheid door Onze Minister.

WHW

In de WHW (Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek) wordt niets vereist van docenten die het onderwijs verzorgen in het hoger beroepsonderwijs.

NVAO

De aanleiding van het noemen van de NVAO-criteria wordt beschreven in paragraaf 4.1.5. Het NVAO-criterium 3.3 eist dat de opleiding personeel heeft dat gekwalificeerd is voor de inhoudelijke, onderwijskundige en organisatorische realisatie van het opleidingsprogramma.

Conclusie

Volgens de Wet BIO moet er een docent bevoegd en bekwaam zijn. Deze bekwaamheid van de docent geldt op de vlakken vakinhoudelijk, onderwijskundig, en organisatorisch (NVAO). De WEO stelt dat de docent een verklaring van bekwaamheid bezit, ten aanzien van het vak dat hij gaat onderwijzen.

De Wet BIO eist in een AMvB de volgende competenties van een docent:

- Inter-persoonlijke competentie
- Pedagogische competentie
- Vakinhoudelijke didactische competentie
- Organisatorische competentie
- Competent in samenwerken in een team
- Competent in samenwerken met de omgeving
- Competent in reflectie en ontwikkeling

Hierin wordt ook weer de vakinhoudelijke competentie genoemd. Volgens deze genoemde wetgeving moet de docent die ethiek aan de HBO-Verpleegkunde doceert, bekwaam zijn in dit vak.

Landelijke besluiten

In de onderzochte landelijke besluiten stond geen relevante informatie voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van docenten'.

Beroepsstandaarden

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de beroepsstandaarden over de kwaliteit van docenten op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken op de zoekterm combinatie 'beroepsstandaard docent(en)' geeft de zoekmachine Google 2.020 resultaten. Hiervan is alleen de eerste pagina doorzocht zoals werd gezegd in bijlage 2, en is er het volgende relevante resultaat gevonden:

- Website Lerarenregister PO - VO - BVE - BO. Geraadpleegd op 12 mei 2010.
<http://www.lerarentestregister.nl/pagina20a.html>

Bij het toevoegen van de zoekterm 'HBO' zijn er nog 877 resultaten, en is het volgende relevante gevonden:

- Vereniging Lerarenopleiders Nederland. *Beroepsstandaard*. Geraadpleegd op 12 mei 2010. www.velon.nl/beroepsstandaard/beroepsstandaard_instituutsopleiders
- De Onderwijsraad. Geraadpleegd op 12 mei 2010. www.onderwijsraad.nl

De website Lerarenregister is een initiatief van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren en ander onderwijspersoneel (SBL) en de leraren. Op deze website wordt de kwaliteit voor leraren gewaarborgd door de aanwezigheid van registers en beroepsstandaarden. Hoewel de laatste wijziging van op deze website op 27-11-2009, staat er wel bruikbare informatie op. Dat zal hieronder worden genoemd. Beroepsstandaarden omschrijven wat goede docenten moeten kennen en kunnen en doen. Ze hebben als functie om te inspireren tot continue ontwikkeling en om daarbij een richting aan te geven. Ze zijn niet bedoeld als afvinklijst of als meetlat waarmee docenten de maat moet worden genomen. Beroepsstandaarden bieden daarnaast een kwaliteitsnorm naar buiten toe. Op deze website wordt onderscheid gemaakt in generieke en vakspecifieke standaarden. De kern van de generieke beroepsstandaard is al door het veld geformuleerd in de vorm van competenties die zeven gebieden van leraarsbekwaamheid bestrijken. Deze bekwaamheidseisen zijn vastgelegd in de Wet BIO.

Competentiegebied 3 van de generieke beroepsstandaard is een globale formulering van de vakspecifieke competentie. In de vakspecifieke beroepsstandaarden wordt dit verder uitgewerkt in competenties met betrekking tot

- Vakkennis
- Leerprocessen
- Toetsing en feedback
- Contexten en omgevingsfactoren

De initiatieven om vakinhoudelijke beroepsstandaarden te ontwikkelen zijn er met name in het Voorgezet Onderwijs (VO). Leraren en docenten verzamelen zich tot verenigingen die dan vakspecifieke beroepsstandaarden formuleren en registers starten om collega's te verzamelen die deze standaarden nastreven. Voorbeelden van verenigingen zijn: KNAG, NVLM, VLS, I&I, BDD, VCN en VGN. Op deze website wordt ook genoemd dat internationaal de beroepsstandaarden en registers voor docenten ook op gang komen. In Schotland bestaat er sinds 1965 de *General Teaching Council for Scotland*. Zij voorzien in registers en beroepsstandaarden als '*Code of Practice on Teacher Competence*'. In Zuid-Australië heeft de 'Teacher Registration Board of South Australia' het register voor docenten, en voorziet in beroepsstandaarden als '*Code of Ethics for the Teaching Profession in South Australia*'.

Op de website van www.velon.nl worden eisen gesteld aan het beroep van lerarenopleiders. Hier staan verder geen relevante nieuwe gegevens bij voor ethiekdocenten.

Op de website van de onderwijsraad wordt gesteld dat leraren verantwoordelijk zijn voor beroepsprofielen en beroepsstandaarden.

Beroepsprofiel

Bij het zoeken op de zoekterm combinatie 'beroepsprofiel docent(en)' geeft de zoekmachine Google 38.400 zoekresultaten. Op de eerste pagina is er geen relevant resultaat gevonden. Met de toevoeging van de zoekterm 'HBO' vindt Google nog 28.600 resultaten, waarvan op de eerste pagina 1 bruikbaar resultaat is gevonden:

- Centre for Learning Sciences and Technologies. *Beschrijving van beroepen in het veld Leren en Technologie > Blogs> Docent*; Geraadpleegd op 18 mei 2010.
http://portal.ou.nl/web/lt-community/job-profiles/-/blogs/docent;jsessionid=0762D540FC059AD33DFFE12E7C3E65B1?_33_redirect=%2Fweb%2Flt-community%2Fjob-profiles%3Fp_p_id%3D33%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1%26_33_struts_action%3D%252Fblogs%252Fview

Op deze website wordt gesteld dat een docent in het HBO onderwijs formeel geen onderwijsbevoegdheid nodig heeft. De hogescholen (via de HBO Raad) zijn wel met elkaar overeengekomen dat de docenten een Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) moeten bezitten. De woorden ‘Basiskwalificatie Onderwijs’ verwijzen door naar het volgende digitale document:

- J. van Alst, R. de Jong, en H. Van Keulen (mei 2009). *Docentprofessionaliteit in het Nederlandse hoger onderwijs, naar een professionele infrastructuur als meerwaarde voor studiesucces*. Geraadpleegd op 18 mei 2010.
<http://www.iowo.nl/icto/kunweb/VSNURapportDocentprofessionaliteit.pdf>

In dit rapport worden contouren geschetst voor de professionele infrastructuur voor docenten in het hoger onderwijs. De aanbevelingen die hieruit naar voren kwamen zijn:

- Instellingen die onderwijs erkennen als kerntaak en docenten waarderen en faciliteren met tijd en status en onderwijsbeleid en personeelsbeleid in samenhang ontwikkelen.
- Een platform van, voor en door docenten.
- Zogeheten subject centers per HOOP-gebied, waarin innovatie van- en praktijkonderzoek naar hoger onderwijs in de eigen wetenschapsdiscipline centraal staan. Docenten zelf vormen de drijvende kracht achter deze subject centers.
- Een gremium dat wetenschappelijk (beleids)onderzoek naar hoger onderwijs stimuleert, financiert en regisseert.
- Een netwerk van onderwijskundige adviseurs, dat aansluit op de behoeften van de docenten hoger onderwijs.

In een HOOP-gebied worden studierichtingen samengenomen zoals vastgelegd in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CRO-HO).

Beroepscode

Bij het zoeken op de combinatie van de zoektermen ‘beroepscode’ en ‘docenten’ geeft Google 5.480 resultaten. Hierbij zijn op de eerste pagina de volgende relevante resultaten gevonden:

- Gereformeerd Scholengemeenschap Randstad. *Beroepscode onderwijspersoneel GSR*. Geraadpleegd op 18 mei 2010.
www.gsr.nl/Media/download/3516/Beroepscode%20GSR.pdf
- Vereniging van Docenten Levensbeschouwing en Godsdienst. *Beroepscode docenten Levensbeschouwing en Godsdienst*. Geraadpleegd op 18 mei 2010.
www.vdginform.nl/images/11/92.pdf

Als de term ‘HBO’ wordt toegevoegd, zijn dit er nog 2.410. De zoekresultaten op de eerste pagina geven bij dan geen relevante resultaten.

Op de website www.gsr.nl is de beroepscode te vinden van het onderwijspersoneel van de stichting Gereformeerde Scholengemeenschap Randstad. Dit is een christelijke beroepscode waarin beschreven wordt hoe het onderwijspersoneel zich dient te gedragen ten opzichte van leerlingen, ouders van de leerlingen en collega’s in verschillende

situaties. Op de website www.vdginfo.nl is de beroepscode gevonden voor docenten Levensbeschouwing en Godsdienst. Hierin wordt voornamelijk ingegaan op gedragsregels voor de docent.

Competentieprofiel

Bij het zoeken op de combinatie de zoektermen 'competentieprofiel' en 'docent(en)' komen 724.000 resultaten in Google naar voren waarvan op de eerste pagina het volgende relevante resultaat gevonden is:

- IOWO. Competenties en rollen van de basisgekwalificeerde HBO-docent. Geraadpleegd op 18 mei 2010.
http://www.iowo.nl/icto/kunweb/IOWO_CompprofielBKO-DocentHBOhoofdlijnen.pdf

Als dan de term 'HBO' wordt toegevoegd, blijven er 245.000 over en is hiervan op de eerste pagina dit het relevante resultaat:

- Onderwijscentrum VU. Competentieprofiel. Geraadpleegd op 18 mei 2010.
<http://www.onderwijscentrum.vu.nl/nl/opleidingen/basisopleiding-hbo-docent/het-competentieprofiel/index.asp>

IOWO is een onafhankelijk onderwijsadviesbureau gelieerd aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Daarnaast werken zij samen met vele opdrachtgevers binnen andere universiteiten, hogescholen en de BVE-sector.

IOWO ondersteunt docenten, leidinggevend en beleidsmakers in het hoger onderwijs bij het meegroeien met nieuwe ontwikkelingen en bij het realiseren van kwaliteitsverbetering. Het door het IOWO ontworpen competentieprofiel van de HBO-docent noemt in verschillende competenties ethiekrelevante docentactiviteiten.

Competentie 4

U richt doelgericht rijke leeromgevingen in en evalueert en verbetert die periodiek (onderwijs-ontwikkelaar).

Docentactiviteiten:

4.1 U formuleert en verbetert leerdoelen.

4.2 U ontwerpt en verbetert assessments.

4.3 U ontwikkelt en verbetert leertaken en studiehandleidingen.

4.4 U evalueert onderwijs, signaleert behoeften tot vernieuwing van het curriculum en levert bijdragen aan de ontwikkeling van (onderdelen van het) curriculum.

Competentie 6:

U onderhoudt en verantwoordt uw eigen professionaliteit ten behoeve van het onderwijs (lerend beroepsbeoefenaar).

Docentactiviteiten:

6.1 U onderhoudt en verantwoordt uw eigen professionaliteit en ten behoeve van het onderwijs.

Op de website www.onderwijscentrum.vu.nl wordt competentieprofiel genoemd voor de HBO-docent:

1 Didactische wendbaarheid

Om het leerproces optimaal te laten verlopen, schept de HBO-docent een krachtige leeromgeving met behulp van simulaties, praktijklessen, projectopdrachten, casuïstiek en dergelijke.

2 Agogische wendbaarheid

Om het leren van de student te stimuleren, biedt de docent begeleiding en ondersteuning.

Dit kan zich afspelen op inhoudelijk gebied of meer op persoonlijk niveau. Dergelijke begeleiding en ondersteuning kunnen zowel individueel als in groepsverband plaatsvinden.

3 Onderwijs ontwerpen

Om activerend, competentiegericht onderwijs mogelijk te maken, ontwerpt de HBO-docent zelfstandig curriculumonderdelen.

4 Samenwerken

Om de inspanningen van de docenten binnen de instelling optimaal op elkaar af te stemmen en contacten met belanghebbenden buiten de instelling te onderhouden, werkt de HBO-docent samen met collega's, de toetsingscommissie, de stagecoördinatoren, de instellingen en bedrijven waar studenten hun stageplaats hebben, de curriculumcommissie, enzovoort.

5 Functioneren in de hogeschool

Om als nieuwe HBO-docent in een hogeschool te kunnen functioneren, is zelfredzaamheid een voorwaarde. Dit betekent dat de docenten praktische problemen kunnen oplossen en dat zij toezien op hun eigen welbevinden.

6 Bewust docentschap

Om een voorbeeld te kunnen zijn voor studenten, ondersteunend voor collega's en waardevol voor de onderwijsorganisatie, zijn de HBO-docent bewust bezig met hun beroepsmatige ontwikkeling.

Conclusie

Voor de ethiekdocenten in het HBO-onderwijs in Nederland bestaan geen beroepsstandaarden. In de onderwijswereld is wel bekend waaraan een dergelijke beroepsstandaard aan moet voldoen. Er zijn beroepscodes voor docenten in het voortgezet onderwijs (VO) zoals voor docenten Levensbeschouwing en Godsdienst. In het buitenland blijken een aantal codes voor het onderwijs te zijn. In Schotland is er zelfs een code van ethiek voor de onderwijsprofessie.

Onderzoek (Van Alst et al., 2009) toont ook aan dat er noodzaak is bij een landelijk platform voor de HBO-docenten. Dit zou dan tot verbetering van kwaliteit en waardering van docenten zijn, ook zou hierdoor meer onderzoek op HBO-niveau georganiseerd kunnen worden.

Het IOWO en het Onderwijscentrum VU hebben beide een competentieprofiel opgesteld voor de HBO-docent. Uit deze profielen blijkt dat de docent het onderwijs moet ontwikkelen en verbeteren. Dit is op gebied van leerdoelen, leerstof, werkvormen en toetsing. Ook moet hij zorg dragen voor zijn beroepsmatige ontwikkeling. De docent die ethiek doceert aan HBO-Verpleegkunde studenten moet zich onderhouden en ontwikkelen in zijn eigen professionaliteit, kennis en ervaring ten aanzien van het verpleegkundige beroepsethiekonderwijs.

Wetenschappelijke onderzoeken

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 7 artikelen gevonden waarin iets relevant is over docenten binnen het ethiekonderwijs wordt gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 3 stromingen: 5 onderzoeken, 1 artikelen waarin een opinie van een deskundige wordt gegeven en 1 beroepscode.

Onderzoeken

1. Dinc L., Gorgulu, R. S., (2007) Ethics in Turkish nursing education programs. *Nursing Ethics* 14 (6).

2. Carnell E., (2007) Conceptions of effective teaching in higher education: extending the boundaries. *Teaching In Higher education* Vol. 12, No. 1 p 25-40.
3. Brown N., (2004) What makes a good educator? *Assessment & Evaluation in Higher education* Vol. 29 No. 5.
4. Dinc L., R.S. Gorgulu (2002) Teaching ethics in nursing. *Nursing Ethics* 9 (3).
5. Numminen O., Leino-Kilpi H., van der Arend A., Katajisto J., (2002) Nursing students and teaching codes of ethics: an empirical research study.

De resultaten uit deze 5 onderzoeken over ethiek docenten hebben veelal gemeenschappelijke uitkomsten.

Uit een kwantitatief onderzoek onder 214 Finse studenten (O.H. Numminen et al., 2002), een kwantitatief onderzoek uit Turkije onder 39 opleidingsmanagers (L. Dinc & R.S. Gorgulu, 2002) en uit een kwalitatief onderzoek onder 26 Engelse studenten (N. Brown, 2004) komt naar voren dat een docent minimaal vakkennis en vakexpertise moet hebben. Brown gaat verder en definieert een aantal factoren waaraan elke docent in het hoger onderwijs aan moet voldoen. Volgens de onderzochte studenten moet een docent naast vakkennis ook communicatieve vaardigheden bezitten (zowel in een groepssetting als in een op een situaties), moet een docent stof goed uit kunnen leggen, en een docent moet door studenten benaderbaar zijn. Dit wordt ondersteund door een kwantitatief onderzoek onder 8 docenten (E. Carnell, 2007) uit Engeland.

In Carnells onderzoek zeggen docenten ook dat een veilige leeromgeving waarin een dialoog tussen docent en student van waarde is bijdraagt aan het leerrendement van studenten.

Een andere gemeenschappelijk resultaat was dat het voor een docent in het hoger onderwijs van belang is om de link met de praktijk of het werkveld te houden (O.H. Numminen et al., 2002 en Brown, 2004).

Er werd in 1 onderzoek (E. Carnell, 2007) gezegd dat het samenwerken van docenten uit dezelfde vakken in het onderwijs tot een verbetering van de docenten kon leiden. Niemand kan beter meepraten over de problemen en successen dan een zelfde docent van een andere school kwamen de docenten die meededen in dat onderzoek met elkaar overeen. Dat dit een wens was van ethiekdocenten in Nederland kwam naar voren in het onderzoek over de wensen van ethiekonderwijs in Nederland (Hoekstra, Schutijser, Snackey & Cusveller, 2009).

Opinie

1. Arras J.D. (2006) It's a simple game. *Chronicle of Higher Education* Vol. 52 issue 29.

In dit artikel wordt op basis van voorgaand onderzoek door de auteur een mening gevormd over een docent in het ethiekonderwijs. Het is van belang om er bij stil te staan dat het gaat om meningen, weliswaar gebaseerd op eerder onderzoeken van individuen. In dit onderzoek wordt hier dan ook minder waarde aan gehecht.

Een docent moet goed contact maken met de klas. Dat stelt ethisch professor Arras in zijn onderzoek voorop (J.D. Arras, 2006). Daarnaast moet een docent passie voor zijn of haar vak hebben, en met 1 been in het werkveld en 1 been in de theorie staan.

Beroepscode

1. Rosenkoetter M., Milstead J., (2010) A code of ethics for nurse educators: Revised. *Nursing Ethics* 17 (1).

In dit artikel (M. RosenKoetter et al., 2010) wordt er een opzet gedaan tot een vernieuwde beroepscode voor verpleegkunde docenten in Amerika. Hoewel de beroepscode alleen geldig is in Amerika, zou deze voor elke verpleegkunde opleider kunnen gelden. Naast de voorschriften om studenten gelijk en goed te behandelen komen de auteurs met richtlijnen die relevant zijn voor dit onderzoek. Deze code is een toevoeging op de Amerikaanse beroepscode *ACA code of ethics for nursing* en de *code of ethics for nurses* van de ICN.

Citaat uit het artikel:

“The nurse educator:

(12) Engages in ongoing self-evaluation and limits professional practice and teaching responsibilities to area of competence.

(13) The nurse educator models commitment to lifelong professional learning for professional growth, currency and competence.” (M. RosenKoetter et al., 2010)

Kortom een docent moet doen aan zelf evaluatie, en moet zich daarnaast houden tot verantwoordelijkheden die binnen zijn of haar competenties liggen. Ook moet de docent een houding hebben van levenslang willen leren om zichzelf en professie te verbeteren.

Conclusie

Vanuit wetenschappelijke onderzoeken kort samengevat en breed ondersteund door deze zeven verschillende soorten artikelen moet een docent vakkennis hebben over ethiek, en dit op een begrijpbare manier kunnen uitleggen aan de klas. Daarnaast moet de docent beschikken over goede communicatieve vaardigheden, de praktijk met de theorie kunnen combineren, en zorg dragen voor een veilige sfeer in de lessen.

Hoewel niet breed gedragen staat wel vast dat het voor ethiekdocenten in Nederland van belang is om samen te komen en met elkaar in gesprek te blijven, om niet alleen eigen competenties te verbeteren maar ook het vakgebied.

Kwaliteit van Faciliteiten

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de kwaliteit van faciliteiten op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'faciliteiten' is de volgende wet als resultaat gevonden:

- Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek

Deze is dan weer doorzocht op de zoektermen zoals beschreven in bijlage 2. Hiervan zijn de bruikbare en relevante artikelen gebruikt.

WHW

In de WHW wordt geëist dat het instellingsbestuur de middelen van de instelling beheert. Ten aanzien van de studielast en studiepunten wordt in de WHW geëist dat elk onderwijseenheid wordt uitgedrukt in studiepunten (Artikel 7.4.1, WHW). De student moet de opleiding in redelijkheid kunnen behalen (Artikel 7.4.2, WHW).

In de WHW artikel 7.59.4a. lid 1 en 2 wordt vermeld dat in het studentenstatuut vermeld moet worden welke faciliteiten en voorzieningen betreffende de studiebegeleiding er van toepassing zijn op de opleiding. In artikel 7.6 wordt een eis gesteld aan een instelling die een opleiding voor een bepaald beroep aanbiedt. Deze eis houdt in dat wanneer een wet eisen stelt t.a.v. kennis inzicht en/of vaardigheden die de beroepsbeoefenaar moet bezitten, de opleiding de studenten de gelegenheid moet geven om aan deze vereisten te voldoen.

NVAO

De aanleiding van het noemen van de NVAO-criteria wordt beschreven in paragraaf 4.1.5. In NVAO-criterium wordt gesteld dat de studiebegeleiding en informatievoorziening aan studenten adequaat moet zijn om de studievoortgang te bevorderen (Artikel 4.2). Deze opleidingsvoorzieningen moeten aansluiten aan de behoefte van de student.

Conclusie

De Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) eist dat de opleiding ervoor moet zorgen dat de studenten de vereiste competenties in redelijkheid kunnen halen. In de criteria van de Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) worden deze faciliteiten vormgegeven als studiebegeleiding en informatievoorzieningen.

Landelijke besluiten

In de onderzochte landelijke besluiten stond geen relevante informatie voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van faciliteiten'.

Beroepsstandaarden

In de onderzochte beroepsstandaarden stond geen relevante informatie voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van faciliteiten'.

Wetenschappelijk Onderzoek

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 3 artikelen gevonden waarin iets relevants over faciliteiten van het ethiekonderwijs werd gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 2 algemene stromingen: 1 onderzoek en 2 artikelen waarin een opinie van een deskundige wordt gegeven

Onderzoeken

1. Park H.A., Cameron M.E., Han S.S., Ahn S.H., Oh H.S., Kim K.U., (2003) Korean Nursing Students' Ethical Problems and Ethical Decision Making South Korea. *Nursing Ethics* 10 (6).

Er is een onderzoek uit Zuid Korea (H.A. Park et al., 2003) waarin de relatie tussen school en de stage faciliteiten expliciet werd genoemd. Concreet werd er door 97 Bachelor studenten gezegd dat een goede samenwerking en communicatie tussen de school en de stageplek essentieel is om de verschillende opvattingen over goede (ethische) zorg niet te veel uiteen te laten lopen.

Opinie

1. Vanlaere L., Gastmans C., (2007) Ethics in Nursing education: Learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics* 14 (6).
2. Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).

In overeenstemming met het hierboven beschreven onderzoek zegt een artikel (Van Laere & Gastmans, 2007) ook dat het van essentieel belang is dat scholen en stageplekken met elkaar samenwerken, juist als het gaat om ethiekonderwijs. Ze bevelen aan dat de begeleider vanuit school de student moet helpen om juist in de stage situatie kritisch over ethische onderwerpen te leren nadenken.

Het andere artikel (M. Woods, 2005) volgt eveneens deze gedachtegang. Toespitsende op de gezaghebbende mensen binnen de gezondheidszorg wordt gesteld dat zij ruimte moeten bieden aan verpleegkundigen *en* studenten om de geleerde theorieën toe te kunnen passen in de praktijk. (M. Woods, 2005)

Conclusie

Er zijn 3 onderzoeksbronnen gevonden die expliciet wat melden over faciliteiten van ethiekonderwijs. Hierin is de gedeelde conclusie dat scholen op wat voor manier dan ook goed moeten samenwerken met de stageplekken. Er moet (meer) op elkaar worden afgestemd om de studenten op een juiste manier over ethische onderwerpen te leren nadenken. Zo mag het niet voor komen dat studenten op school een bepaalde visie leren op ethiek en op de stageplek een volledig andere visie wordt aangehouden. Hoewel de bronnen, waarvan maar 1 een empirisch onderzoek is, overeenstemmend zijn over het onderwerp faciliteiten moet worden gezegd dat er meer onderzoek gewenst is om een beter beeld te kunnen vormen.

Leerdoelen

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de leerdoelen voor ethiekonderwijs op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'leerdoelen, leerdoel, competenties' zijn de volgende wetten als resultaten gevonden:

- Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel
- Wet op de erkende onderwijsinstellingen (WEO)
- Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel

Deze zijn dan weer doorzocht op de zoektermen zoals beschreven in bijlage 2. Hiervan zijn de bruikbare en relevante artikelen gebruikt.

WHW

Bij het doorzoeken van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) werd onder de zoekterm 'verpleegkunde' het volgende gevonden.

In artikel 7.6 wordt een eis gesteld aan een instelling die een opleiding voor een bepaald beroep aanbiedt. Deze eis houdt in dat wanneer een wet eisen stelt t.a.v. kennis inzicht en/of vaardigheden die de beroepsbeoefenaar moet bezitten, de opleiding de studenten de gelegenheid moet geven om aan deze vereisten te voldoen. Ook moet hier een praktische voorbereiding op de beroepsuitoefening zijn. In het tweede lid wordt gesteld dat ten aanzien van verpleegkundigen vereisten zijn neergelegd in richtlijn nr. 2005/36/EG van het van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 7 september 2005 betreffende de erkenning van beroepskwalificaties (PbEU L 255).

Richtlijn 2005/36/EG van het Europees Parlement en Raad van de EU

In deze richtlijn staat in artikel 31.6.b dat de opleiding tot ziekenverpleger (verpleegkundige) garandeert dat de studenten voldoende kennis en bekwaamheid hebben in kennis van aard, de beroepsethiek en algemene beginselen betreffende gezondheid en verpleging.

In Bijlage V2, artikel 5.2.1 worden de onderdelen van het onderwijs van de opleiding tot verpleegkundige genoemd. Onder het theoretisch gedeelte wordt beroepsethiek genoemd als vereist onderdeel van de opleiding.

Besluit opleidingseisen verpleegkunde

In dit besluit wordt in artikel 3 bepaald hoe het onderwijs van de opleiding verpleegkundige uit tenminste 4600 uur bestaat, waarvan tenminste 1535 uren theoretisch onderwijs, en tenminste 2300 uren praktisch onderwijs. In artikel 4 wordt gesteld dat het theoretisch onderwijs verschillende onderdelen moet bevatten, waarvan beroepsethiek er een van is. In artikel 8 wordt gesteld dat de opleidingsinstelling dit dient uit te werken in het jaarlijkse opleidingsplan.

NVAO

De aanleiding van het noemen van de NVAO-criteria wordt beschreven in paragraaf 4.1.5. Het NVAO-criterium eist dat de opleiding ervoor zorgt dat de student de geformuleerde eindkwalificaties kan behalen doordat de inhoud van het programma er op toegepast is (Artikel 2.2).

Conclusie

Volgens het *Besluit opleidingseisen Verpleegkunde* wordt geëist dat beroepsethiek onderdeel is van het theoretische onderwijsprogramma. Dit wordt ook geëist in de richtlijn van 2005/36/EG van het van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie. De Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) heeft als criterium dat de opleiding de inhoud van het onderwijsprogramma moet toepassen op de vereiste eindkwalificaties.

Landelijke besluiten

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in landelijke besluiten over de leerdoelen voor ethiekonderwijs op de HBO-Verpleegkunde?

Onder 'landelijke besluiten' worden de volgende documenten verstaan:

- Gekwalificeerd voor de toekomst (Commissie Kwalificatiestructuur, juni 1996)
- Met het oog op de toekomst (A. Pool et al., 2001)

Gekwalificeerd voor de toekomst

In juni 1996 werd een rapport gepubliceerd dat in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen was samengesteld door de Commissie Kwalificatiestructuur. Dit rapport, 'Gekwalificeerd voor de toekomst' bevatte een nieuw opleidingsstelsel voor de verpleging en verzorging.

Hier worden in verschillende deelkwalificaties eindtermen gegeven aan de competenties waarover de HBO verpleegkundige moet beschikken. De deelkwalificaties die over beroepsethische vaardigheden gaan zullen hieronder worden genoemd.

De genoemde vaardigheden zijn onderverdeeld in verschillende vormen van vaardigheden:

- P= productieve vaardigheid
- R= reproductieve vaardigheid
- B= begripsmatige kennis
- F= feitelijke kennis
- C= cognitief
- pm= psychomotorisch
- i= interactief
- r= reactief

In de volgende deelkwalificaties worden competenties gevonden waaraan de student moet voldoen aan het einde van de opleiding. Onder de genoemde competenties wordt de vorm van vaardigheid genoemd.

Deelkwalificatie 204: Interactie in beroepssituaties

Artikel 3.7 De afgestudeerde kan het element van beroepshouding 'functioneel handelen' integreren van de eigen taken.

Dat betekent: zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's

Het gaat hier om een reproductieve en reactieve vaardigheid.

Deelkwalificatie 302 basiszorg

Artikel 12. 5 De afgestudeerde kan een zorgvrager begeleiden.

Dat betekent: begeleiden bij zorgvragen op het gebied van zingeving, ethiek en persoonlijke waarden en normen;

Het gaat hier om een productieve en reactieve/interactieve vaardigheid.

Deelkwalificatie 404: Kwaliteitszorg en deskundigheidsbevordering verpleegkundige
Artikel 7.3 De afgestudeerde kan standpunten innemen over handelwijzen binnen de gezondheidszorg.

Dat betekent: een bijdrage leveren aan de vorming van standpunten inzake ethische vraagstukken.

Het gaat hier om een *productieve en cognitieve* vaardigheid.

Deelkwalificatie 504: Kwaliteitszorg en deskundigheidsbevordering

Artikel 5.1 De afgestudeerde kan standpunten innemen over handelwijzen binnen de gezondheidszorg.

Dat betekent:

1 participeren in ethische commissies.

Het gaat hier om een *productieve, cognitieve en interactieve* vaardigheid.

Deelkwalificatie 512, 513, 514, 515

In de verschillende deelkwalificaties 512, 513, 514 en 515 gaat het over vaardigheden binnen zorgsectors: Intensievere klinische zorg, Kraam-, kind- en jeugdzorg, Psychiatrie en verstandelijk gehandicaptenzorg en Chronisch zieken. In deze deelkwalificaties gaat het er om dat er extra aandacht besteed wordt aan:

- ethische vragen en dilemma's.

Het gaat hier om een *productieve en cognitieve en interactieve* vaardigheid.

Op basis van de genoemde eindtermen in de deelkwalificaties zijn er in hetzelfde rapport activiteiten en interventies opgesteld, welke de verpleegkundige in de dagelijkse praktijk uit dient te voeren. Op het gebied van ethiek zijn dit de volgende vaardigheden:

1C.1.17 Een zorgvrager en naasten begeleiden bij (zorg)vragen op het gebied van zingeving, ethiek en persoonlijke waarden en normen. Een zorgvrager en naasten begeleiden bij ethische dilemma

6.7 Een bijdrage leveren aan de vorming van standpunten inzake ethische vraagstukken.

Met het oog op de toekomst

'Met het oog op de toekomst' (A. Pool et al., 2001) is het resultaat van het vernieuwingsproject 'beroepscompetenties hbo-verpleegkundige'. Dit project is uitgevoerd door de Hogeschool Rotterdam in samenwerking met de HBO-raad en alle Nederlandse hogescholen met een opleiding verpleegkunde. In dit boek worden de competenties beschreven waaraan de student aan het einde van de opleiding moet voldoen. De competenties worden verdeeld onder de verpleegkundige beroepsrollen. De competenties die gerelateerd zijn aan ethiek zullen worden genoemd.

De rol van beroepsbeoefenaar komt tot de volgende competentie:

Bij beroepsinnovatie door de hbo-verpleegkundige
gaat het om

- participeren in ethische commissies;

De rol van zorgverlener komt tot de volgende competentie:

Bij het interpreteren van signalen en meetresultaten met het oog op verpleegkundige interventies

gaat het om

- besluiten nemen op grond van analyses van medische, verpleegkundige en ethische problematiek;

De rol van regisseur komt tot de volgende competentie:

Bij het bevorderen van de herkenning en adequate reacties binnen een team op vragen en behoeften van diep verstandelijk gehandicapten
gaat het om

- ethische discussies leiden;

Conclusie

De landelijk gemaakte besluiten ten aanzien van de verpleegkundecompetenties, *Gekwalificeerd voor de toekomst* en *Met het oog op de toekomst*, geven competenties op ethisch gebied waaraan gewerkt moet worden tijdens de opleiding, en aan het eind behaald zouden moeten zijn. Dit zijn de volgende kerncompetenties:

De student kan:

- Begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek, persoonlijk waarden en normen.
- Bijdrage leveren aan vorming van standpunt inzake ethische vraagstukken.
- Zorgvuldig handelen inzake ethische vragen en dilemma's.
- Participeren in ethische commissies.
- Ethische vragen herkennen
- Ethische vragen benoemen
- Ethische vragen hanteren

Beroepsstandaarden

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de beroepsstandaarden over de leerdoelen voor ethiekonderwijs op de HBO-Verpleegkunde?

Hierbij zullen de volgende documenten worden onderzocht:

- Beroepscode 'Nationale Beroepscode' (NU '91, V&VN, 2007)
- 'Beroepsprofiel van de verpleegkundige' (E. Leistra et al., 1999)

Beroepscode

Een beroepscode bevat ethische en praktische normen en waarden van het beroep en maakt duidelijk wat er van de beroepsgroep verwacht kan worden. De beroepscode kan als richtlijn fungeren voor wat er van een beroepsbeoefenaar verwacht mag worden (NU '91, V&VN, 2007).

Vanuit de beroepscode komen de volgende punten naar voren als het gaat om ethiek.

- 1.1 De verpleegkundige/verzorgende is verantwoordelijk voor haar eigen handelen, bejegening en gedrag.
- 1.3 De verpleegkundige/verzorgende is verplicht om alles geheim te houden wat haar in vertrouwen is verteld. Zij begrijpt zonder woorden wanneer iets vertrouwelijk is.
- 1.4 De verpleegkundige/verzorgende informeert de zorgvrager over zijn rechten en plichten. Daarbij houdt ze rekening met relevante wetgeving, maatschappelijke, culturele en beroepsmatige inzichten.
- 2.2 Verpleegkundige/verzorgende maakt zich niet schuldig aan machtsmisbruik, intimidatie, en ongewenst intimiteiten.
- 2.5 De verpleegkundige/verzorgende, die op basis van haar levensovertuiging en/of geweten bezwaren heeft om de zorgverlening uit te voeren draagt de zorg over aan collega's of derden.

Hoewel er niet expliciet over het woord ethiek wordt gesproken zijn deze gedeeltes tussen de regels door gedrenkt met ethische handelen. Een zekere vorm van ethisch denken zal ten grondslag liggen aan al van de hierboven genoemde punten. Om hieraan te kunnen voldoen zal dus een gedegen ethisch onderwijs gegeven moeten worden.

Beroepsprofiel

In paragraaf 2.3 wordt genoemd dat door de voortschrijdende technologie de verpleegkundige meer te maken krijgt met ethische kwesties, de grenzen van gezondheidszorg en de vraag om palliatieve zorg. Zorgethiek en zingevingvraagstukken zullen een prominentere plaats moeten krijgen in de verpleegkundige zorgverlening. In 3.2 wordt in paragraaf 'de verpleegkundige en de maatschappelijke context' het volgende genoemd: de verpleegkundige dient zich maatschappelijk (zowel methodisch, ethisch, als normatief) te verantwoorden over de keuzen die ze maakt en de wijze waarop ze de beschikbare middelen inzet.

In taakgebied C, Uitvoeren van zorg, wordt in competentie C 3.1 het volgende genoemd: *De verpleegkundige kan de zorgvrager begeleiden bij diverse gemoedstoestanden en bij praktisch, sociale, ethische, en levensbeschouwelijke zaken.*

In taakgebied F, Organisatiegebonden taken, wordt in competentie F 1.1 het volgende genoemd:

De verpleegkundige kan voorwaarden hanteren voor een goed werkklimaat en een goed therapeutisch klimaat. Dit varieert van het signaleren en opsporen van knelpunten tot het formuleren van voorstellen te verbetering van de situatie.

In paragraaf 4.2 worden de taakgebiedoverstijgende competenties beschreven, waarin competentie 6 en 8 voor de beroepshouding worden beschreven:

6. De verpleegkundige is in staat verantwoordelijkheid te dragen voor de eigen werkzaamheden en ze kan haar grenzen hierin bewaken. Zij kan hoge werkdruk en moeilijke werkomstandigheden onderkennen en kan initiatieven nemen om de situatie te veranderen.

8. De verpleegkundige kan in verschillende zorgsituaties de beroepshouding integreren in haar zorgverlening. Ze kan omgaan met ethische kwesties. Zij maakt daarbij gebruik van een verpleegkundige beroepscode, de regels van uit de organisatie en de wetgeving.

Conclusie

Vanuit de beroepsstandaarden worden de volgende competenties op ethisch gebied van de verpleegkundige vereist:

- De verpleegkundige kan verantwoording op ethisch gebied nemen en dragen voor de keuzes die ze maakt in haar eigen handelen en de wijze waarop ze de beschikbare middelen inzet
- De verpleegkundige kan handelen met het normbesef zoals genoemd wordt in de beroepscode
- De verpleegkundige kan de zorgvrager begeleiden bij ethische zaken
- De verpleegkundige signaleert knelpunten en draagt bij aan het verhelpen van de knelpunten door hierin initiatief te tonen
- Bij het verbeteren van de situatie bij ethische kwesties weet de verpleegkundige gebruik te maken van wetgeving, verpleegkundige beroepscodes, en organisatorische regels.

Wetenschappelijk Onderzoek

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 8 onderzoeken gevonden waarin iets relevant over leerdoelen voor het ethiekonderwijs werd gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 3 algemene stromingen: 5 onderzoeken, 2 artikelen waarin een opinie van een deskundige wordt gegeven en 1 losstaand artikel.

Onderzoeken

1. Cameron M., Schaffer M., & Park H.A., (2001) Nursing Students' Experience of Ethical Problems and Use of Ethical Decision-Making models. *Nursing Ethics* 8(5).
2. Klugman C. & Stump B., (2006) The effect of ethics training upon individual choice. *Journal of further and higher education* vol. 30, No. 2, p 181-192.
3. Doane G., Pauly B., Brown H., McPherson G., (2004) Exploring the heart of ethical nursing practice: implications for ethics education. *Nursing Ethics* 11 (3).
4. Park H.A., Cameron M.E., Han S.S., Ahn S.H., Oh H.S., Kim K.U., (2003) Korean Nursing Students' Ethical Problems and Ethical Decision Making South Korea. *Nursing Ethics* 10 (6).
5. Doron I., (2007) Court of Ethics: Teaching Ethics and Ageing by means of Role-Playing. *Educational Gerontology* vol. 33 p 737-758.

Binnen de gevonden artikelen komen er 4 algemene leerdoelen naar voren voor studenten op een verpleegkunde opleiding.

Waar vroeger studenten leerden wat goed en wat slecht was zijn veel problemen daar tegenwoordig te complex voor. Een verpleegkundige moet zelf onderscheid kunnen en durven maken. Ten grondslag ligt hieraan het vermogen om kritisch na te denken over ethische situaties.

Dit is de centrale gedachte van 87 geïnterviewde verpleegkundigen in Canada (G. Doane e.a., 2004) en 97 Koreaanse bachelor verpleegkunde studenten (H.A. Park et al., 2003). Volgens een onderzoek onder 135 Amerikaanse studenten (C. Klugman & B. Stump, 2006) is het zelfs zo dat ethiekonderwijs alleen resulteert dat studenten kritischer gaan nadenken, niet dat waarden en normen veranderen.

Om keuzes te maken in ethische dilemma's is het behulpzaam om een "Ethische besluiten model" te volgen. In empirisch onderzoek onder 73 studenten in Amerika (M. Cameron et al., 2001) en in onderzoek onder 97 studenten in Zuid-Korea (H.A. Park et al. 2003) kwam naar voren dat het studenten ontzettend hielp om zo'n model te gebruiken. In beide gevallen waren de volgende modellen voor handen:

1. Action guides of Beauchamp and Childress,
2. Caring and justice ethical decision-making model,
3. Frankena's mixed deontological theory of obligation,
4. Thiroux's universal ethical principles
5. Value, Be, Do: guidelines for resolving ethical conflict

Het gebruik van deze modellen zou studenten zekerder maken in het nemen van eigen (complexe) beslissingen. Daarnaast zou het gebruik van zo'n model een beslissing overzichtelijker maken. Doordat studenten meer overzicht hebben is de beslissing makkelijker te maken. Beide onderzoeken waren op een zelfde manier uitgevoerd, alleen op een andere tijd en in een ander land. De conclusies, met name voor het hanteren van een beslissingsmodel waren nagenoeg gelijk.

Het herkennen en benoemen van diverse ethische dilemma's waren de laatste 2 algemene leerdoelen die naar voren kwamen uit onderzoek. In alle 5 de genoemde onderzoeken komt het herkennen en benoemen van ethische dilemma's naar voren als een basisleerdoel van ethiekonderwijs. In de praktijk begint namelijk het toepassen van de kennis en vaardigheid pas als de situatie daadwerkelijk herkend wordt!

Als enige van de genoemde onderzoeken gaat Doane in op de persoonlijke kant van ethiekonderwijs. Binnen dit onderwijs zou er ook aandacht moeten komen voor studenten om zichzelf te leren kennen en een nieuwe identiteit als professional te leren ontwikkelen. Volgens de 87 geïnterviewde verpleegkundigen uit het Canadese werkveld zou dat een essentieel deel van het ethiekonderwijs moeten zijn.

Opinie

1. Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).
2. Gastmans C., (2002) A fundamental ethical approach to nursing: Some proposals for ethics education. *Nursing Ethics* 9(5).

Wat heeft een studenten aan goed genoten onderwijs als er vervolgens niets mee gedaan wordt. Dat wordt in het eerste artikel (M. Woods, 2005) afgevraagd. Studenten krijgen tegenwoordig veel beter ethiekonderwijs dan vroeger, maar doordat ze niets leren over de omgeving waarin ze de kennis en vaardigheden moeten toepassen kunnen ze er niks mee. Dat moet natuurlijk worden voorkomen aldus de schrijver. Als het aan Woods ligt wordt het binnen het ethiekonderwijs ook een doel om studenten te leren in wat voor wereld ze later de vaardigheden moeten toepassen.

Het tweede artikel (Gastmans, 2002) legt de basis voor de leerdoelen en werkvormen van ethiekonderwijs binnen het algehele verpleegkunde onderwijs. Een verpleegkundige moet leren het welzijn van de patiënten voorop te stellen.

Hiervoor moet een verpleegkundige leren om te zien wat voor ethische belangen er spelen in een bepaalde situatie. Daarna moeten ze leren om dat in de context van de praktijk in het werkveld toe te passen. Hier zijn de situaties vaak ingewikkelder doordat er mogelijk nog andere belangen een rol spelen.

Overig

1. Woogara J., (2005) International Centre for Nursing Ethics summer school: Teaching ethics to healthcare students. *Nursing Ethics* 12 (1)

In 2005 vond er een 3-daagse conferentie over gezondheidszorg verpleegkundigen en ethiek plaats in het Verenigd Koninkrijk. Vanuit Engeland, Iran, Ierland, Slovenië en Zweden kwamen er docenten en professoren (aantal niet genoemd) samen om over onder meer verpleegkundige beroepsethiek te praten. In het verslag (J. Woogara, 2005) kwam naar voren dat studenten de volgende leerdoelen moesten behalen: (1) studenten kunnen ethische dilemma's analyseren en kunnen een gepaste oplossing bedenken en (2) studenten kunnen belangen behartigen van de patiënt.

Conclusie

Vanuit wetenschappelijk onderzoek oogpunt kan worden gezegd dat voor ethiekonderwijs er een aantal leerdoelen gehanteerd zouden moeten worden binnen het ethiekonderwijs. Volgens meerdere artikelen (onderzoeken zowel als meningen van deskundigen) moeten studenten kritisch kunnen nadenken over ethische situaties. Studenten moeten ethische dilemma's herkennen en kunnen benoemen. Om studenten te helpen tot een beslissing te komen binnen complexe dilemma's zouden ze "beslissingmodellen" moet aanleren en gebruiken.

In de mening van 2 deskundigen moeten er vervolgens als doel gesteld worden dat studenten de kennis en vaardigheden op een dusdanige manier leren dat ze deze ook daadwerkelijk kunnen toepassen in de complexe praktijk.

Leerstof

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de leerstof voor ethiekonderwijs op de HBO -Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'leerstof' zijn de volgende wetten als resultaten gevonden:

- Wet op de erkende onderwijsinstellingen (WEO)
- Besluit op de erkende onderwijsinstellingen

Deze zijn dan weer doorzocht op de zoektermen zoals beschreven in bijlage 2. Hiervan zijn de bruikbare en relevante artikelen gebruikt voor dit onderzoek.

In de gevonden wet- en regelgeving wordt niets genoemd over welke leerstof onderwezen dient te worden.

Conclusie

In de wetgeving wordt niets verplicht gesteld aan de te onderwijzen leerstof ten aanzien van ethiek op de HBO-Verpleegkunde.

Landelijke besluiten

In de onderzochte landelijke besluiten stond geen relevante informatie voor het onderwijsfacet 'leerstof' .

Beroepsstandaarden

In de onderzochte beroepsstandaarden stond geen relevante informatie voor het onderwijsfacet 'leerstof'.

Wetenschappelijk Onderzoek

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 6 onderzoeken gevonden waarin iets relevant over leerstof die aangeleerd zou moeten worden binnen het ethiekonderwijs werd gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 2 algemene stromingen: 4 onderzoeken en 2 artikelen waarin een deskundige een opinie geeft.

Onderzoeken

1. Numminen O., van der Arend A., & Leino Kilpo H., (2009) Nurse educators' and nursing students' perspectives on teaching codes of ethics. *Nursing Ethics* 16 (1).
2. Numminen O., Leino-Kilpi H., van der Arend A., Katajisto J., (2002) Nursing students and teaching codes of ethics: an empirical research study.
3. Dinc L., R.S. Gorgulu (2002) Teaching ethics in nursing. *Nursing Ethics* 9 (3).
4. Parsons S., Barker P.J., Armstrong A.E., (2001)The teaching of health care ethics to students of nursing in the U.K.: a pilot study. *Nursing Ethics* 8 (1).

Vier onderzoeken die gevonden werden hadden een conclusie over de leerstof die tijdens ethiekonderwijs aan verpleegkunde studenten aangeboden zou moeten worden. De beroepscode werden genoemd als basis voor het onderwijs volgens 3 bronnen (O. H. Numminen et al., 2009, Dinc et al., 2002 & O.H Numminen, 2002). In Finland werd door Numminen et al. (2009) in 2 aparte onderzoeken 214 studenten en daarna nog een keer onder 212 studenten en 183 docenten vragen voorgelegd. In Turkije werden de vragen over onder meer de leerstof beantwoord door 113 studenten.

Beroepscodes zijn een beschrijving van waarden en normen voor het vak zou voor studenten een prachtige opstap voor verder onderwijs over ethiek. Verder werden beroepscodes een gids en een belangrijk uitgangspunt voor ethisch handelen genoemd. Studenten moeten daar in elk geval mee bekend zijn. Beroepscodes die werden genoemd waren landseigen beroepscodes (Finland) maar ook de beroepscode van de ICN. Verder onderwijs is wel nodig, er moet meer geleerd worden dan alleen de beroepscodes. Daar zijn 2 onderzoeken (Numminem et al., 2009 & Parsons et al., 2001) het over eens. Basale ethische begrippen en ideeën zouden bijgebracht moeten worden. Daarnaast zouden er volop voorbeelden uit de praktijk binnen de les moeten worden behandeld, om de theorie hedendaagse relevantie bij te brengen.

Opinie

1. Vanlaere L., Gastmans C., (2007) Ethics in Nursing education: Learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics* 14 (6).
2. Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).

Uit beide meninggevendende artikelen komt eveneens naar voren dat beroepscodes bruikbaar zijn om terug te vallen binnen het ethiekonderwijs. Echter de leer over basale ethische begrippen (normen, waarden, diverse modellen om ethische keuzes te maken) mag niet ontbreken. Er worden echter geen concrete boeken of bronnen genoemd waaruit de leerstof gehaald zou kunnen worden.

Ook hier wordt aangegeven dat deze stof wel relevant moet zijn, omdat het anders niet zal worden opgenomen door de studenten.

Conclusie

Vanuit onderzoeksoogpunt kan voor ethiekonderwijs worden gezegd dat gehanteerde leerstof binnen de ethiekonderwijs begint bij de beroepscodes. Zowel nationale als internationale codes bieden een belangrijk uitgangspunt en kunnen voor studenten functioneren als een opstap en een gids. Daarnaast zouden de beginselen van ethiek als leerstof moeten worden aangeboden alsmede relevante voorbeelden uit de praktijk.

Toetsvormen

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de toetsvormen op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'toetsvormen' zijn geen resultaten gevonden. Daarom is er gezocht op de term 'toetsing' en zijn de volgende wetten als resultaten gevonden: (Bij het zoeken hierbij worden veel uitspraken van rechtszaken e.d. als zoekresultaat genoemd. Deze zijn echter niet doorgezocht.)

- Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding
- Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek
- Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB)

WHW

In een tentamen moet volgens artikel 7.10 (WHW) kennis, inzicht en vaardigheden van examinandus onderzocht worden. De manier van toetsen, de studielast etc., wordt beschreven in de examenregel, zoals vereist wordt in artikel 7.13.2 (WHW).

Verder wordt in hoofdstuk 5 ingegaan op de accreditatie en toetsing van de opleidingen. Hieruit is de NVAO uit voortgekomen. Hierop wordt nog verder ingegaan.

WEO

Bij het doorzoeken van de Wet op de erkende onderwijsinstellingen op de term 'leerstof' werd het volgende gevonden. In artikel 12.2 wordt gesteld dat de onderwezen leerstof in zijn geheel moet terugkomen in de examens. Op welke wijze deze toetsing moet plaats vinden wordt niet vermeld.

Besluit WEO

In dit besluit wordt in artikel 16.4 gesteld dat de leden van de examencommissie deskundigen zijn. De deskundigen moeten ruime ervaring bezitten op het gebied van het examineren of kennis bezitten van de te examineren leerstof of onderdelen hiervan.

Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding

Hoewel deze wet als zoekresultaat is gevonden, is er bij het doorzoeken op de zoektermen geen bruikbaar resultaat gevonden.

NVAO

In Nederland wordt het hoger beroepsonderwijs beoordeeld door middel van accreditatie. De Nederlandse Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) is voor dit kwaliteitsoordeel verantwoordelijk. De Inspectie van het Onderwijs houdt hier toezicht op. Accreditatie betekent zoveel als "het verlenen van een keurmerk dat aangeeft dat aan bepaalde maatstaven wordt voldaan". Zonder geldige accreditatie mag een opleiding geen diploma's afgeven. Alle 19 HBO-V opleidingen voldoen hieraan.

Bij de accreditatie worden de opleidingen beoordeeld aan de hand van de volgende onderwerpen:

- Doelstelling en opleiding
- Programma
- Inzet van personeel
- Voorzieningen
- Interne kwaliteitszorg
- Resultaten

Deze onderwerpen zijn om de hele opleiding te toetsen. Voor elk onderwijsfacet van T. Kallenberg et al. (2009) zal genoemd worden welke criteria relevant zijn voor het ethiekonderwijs. Dit is gedaan door deze criteria te doorzoeken op de zoektermen zoals genoemd in paragraaf 3.3.1.

In criterium 2.8 wordt gesteld dat door beoordeling, toetsing, en examens adequaat getoetst moet worden of de studenten de gestelde opleidingsleerdoelen behaald hebben.

Conclusie

Volgens de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderwijs (WHW) moet in een toets kennis, inzicht en vaardigheden aan de orde komen. Ook moet in de toetsing de onderwezen leerstof terug komen, volgens de Wet op de Erkende Onderwijsinstellingen (WEO). De Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) stelt dat de leerdoelen getoetst moeten worden. Bij het opstellen van toetsen voor de verpleegkundige beroepsethiek moet hieraan worden voldaan.

Landelijke besluiten

In de onderzochte landelijke besluiten stond geen informatie voor het onderwijsfacet 'toetsvormen'.

Beroepsstandaarden

In de onderzochte beroepsstandaarden stond geen informatie voor het onderwijsfacet 'toetsvormen'.

Wetenschappelijk Onderzoek

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 2 onderzoeken gevonden waarin iets relevant over toetsvormen binnen het ethiekonderwijs werd gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 1 algemene stroming: 2 onderzoeken.

Onderzoeken

1. Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2002) The impact of three years' ethics teaching, in an integrated medical curriculum, on students' proposed behaviour on meeting ethical dilemmas. *Medical Education* 36 p489-497
2. Dinc L., Gorgulu, R. S., (2007) Ethics in Turkish nursing education programs. *Nursing Ethics* 14 (6).

Toetsing is belangrijk, omdat studenten examengericht leren (J. Goldie et al., 2002). In dit onderzoek onder 111 studenten van een medische opleiding in Engeland werd vastgesteld dat studenten minder vooruitgang toonden als er niet werd getoetst op ethiek gedurende het school jaar. De vorm van toetsing maakt niet eens veel uit, het was van belang dat er überhaupt getoetst werd. Verder wordt er aangegeven dat het moeilijk was om studenten te toetsen omdat bij ethisch handelen zich er veel afspeelt binnen een student. Dat is moeilijk objectief toetsbaar.

In het artikel van Gorgulu en Dinc (2007) komt naar voren dat het moeilijk is om sommige ethische vaardigheden te toetsen. Hoewel door middel van een essay of een casus presentatie het kennis niveau van een student kan worden getoetst is dat moeilijker voor vaardigheden als herkennen van ethische spanningen binnen een echte situatie.

Desalniettemin werd er door 39 teamleiders van verpleegkundigen in Turkije gezegd dat er een redelijk beeld van ethische capaciteiten kon worden gemaakt door het afnemen van een essay, geschreven examen of het presenteren van een casus door een studente.

Conclusie

Volgens de WHW moet in een toets kennis, inzicht en vaardigheden aan de orde komen. Ook moet in de toetsing de onderwezen leerstof terug komen, volgens de WEO. De NVAO

stelt dat de leerdoelen getoetst moeten worden. Bij het opstellen van toetsen voor de verpleegkundige beroepsethiek moet hieraan worden voldaan. De landelijke besluiten en beroepsstandaarden zeggen niets over de vorming van toetsvormen.

Volgens wetenschappelijk onderzoek kan over ethiekonderwijs gezegd worden dat er niet altijd een geschikte toetsvorm te vinden is om alle vaardigheden en houdingen van een student te toetsen. Echter het is wel belangrijk om in elk geval ethische kennis te toetsen. In Turkije werd dit met succes gedaan door middel van het afnemen van een essay, het presenteren van een casus of een geschreven examen. In Engeland kwam daarentegen naar voren dat de vorm niet eens zoveel uitmaakt, studenten zijn examen gericht en zullen altijd beter leren voor een examen dan geen examen.

Werkvormen

Wet- en regelgeving

Hier wordt gezocht naar het antwoord op de volgende vraag:

Wat ligt er vast in de wet- en regelgeving over de werkvormen op de HBO-Verpleegkunde?

Bij het zoeken binnen de website www.st-ab.nl op de zoekterm 'werkvormen' zijn geen resultaten gevonden.

NVAO

De aanleiding van het noemen van de NVAO-criteria wordt beschreven in paragraaf 4.1.5. In NVAO-criterium wordt gesteld dat het didactisch concept overeen komt met de doelstellingen. De werkvormen moeten weer passen bij dit didactisch concept (Artikel 2.7).

Conclusie

Wettelijk worden er geen eisen gesteld aan het gebruik van werkvormen. De Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) stelt dat de werkvormen moeten passen bij de opleidingsdoelstellingen, het didactisch concept.

Landelijke besluiten

In de onderzochte landelijke besluiten stond geen informatie voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van werkvormen'.

Beroepsstandaarden

In de onderzochte beroepsstandaarden stond geen informatie voor het onderwijsfacet 'kwaliteit van werkvormen'.

Wetenschappelijk Onderzoek

Met de gebruikte zoekparameters zijn er 18 onderzoeken gevonden waarin iets relevant over werkvormen binnen het ethiekonderwijs werd gezegd. Deze artikelen zijn in te delen in 3 algemene stromingen: 12 onderzoeken, 4 artikelen waarin door een deskundige een opinie wordt gegeven en 2 verslagen.

Onderzoeken

1. Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2002) The impact of three years' ethics teaching, in an integrated medical curriculum, on students' proposed behaviour on meeting ethical dilemmas. *Medical Education* 36 p489-497
2. Hoffman K. & Sanders S., (2010) Ethics Education in Social Work: comparing outcomes of graduate social work students. *Journal of Social Work Education* Vol 46 No. 1.
3. Numminen O., van der Arend A., & Leino Kilpo H., (2009) Nurse educators' and nursing students' perspectives on teaching codes of ethics. *Nursing Ethics* 16 (1).
4. Dinc L., Gorgulu, R. S., (2007) Ethics in Turkish nursing education programs. *Nursing Ethics* 14 (6).
5. Callister L.C., Luthy K.E., Thompson P., Memmott R.J., (2009) Ethical Reasoning in Baccalaureate nursing students. *Nursing Ethics* 16 (4).
6. Kyle G. (2008) Using anonymized reflection to teach ethics: a pilot study. *Nursing Ethics* 15 (1).
7. Hughes S.J. (2005) Student attendance during college-based lectures: a pilot study. *Nursing Standard* Vol 19 no 47 p 41- 49.
8. Dinc L., R.S. Gorgulu (2002) Teaching ethics in nursing. *Nursing Ethics* 9 (3).

9. Parsons S., Barker P.J., Armstrong A.E., (2001) The teaching of health care ethics to students of nursing in the U.K.: a pilot study. *Nursing Ethics* 8 (1).
10. Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2001) Impact of a new course on students' potential behavior on encountering ethical dilemmas. *Medical Education* 35 p 295-302.
11. Aschcraft P.G., (2006) A Comparison of Student Understanding of Seasons Using Inquiry and Didactic Teaching Methods. *Department of Physics, Clarion University of Pennsylvania*.
12. Wood L.N., Harding A., (2007) Can you show you are a good lecturer? *International journal of mathematical education in Science and Technology* Vol. 38 No. 7 p 939-947.

Er zijn in totaal 12 onderzoeken gevonden.

Het eerste wat naar voren komt is dat ethiekonderwijs anno 2010 vooral praktische en niet alleen meer het leren van droge stof moet zijn. Dit komt in alle hierboven beschreven artikelen naar voren. De artikelen verschillen van soort onderzoek (empirisch, pilot-study, longitudinaal, focus Group, interview) en komen uit 4 verschillende landen (V.S., UK, Finland en Turkije). Helaas komt het nog wel eens voor dat de theorie te ver van de praktijk afstaat volgens studenten, en hier moet verandering inkomen volgens alle 12 bronnen.

Verder komt sterk naar voren dat er binnen het ethiekonderwijs (ongeacht de opleiding) een voorkeur moet zijn voor kleine groepen. (L.N. Wood et al., 2007, L. Dinc et al., 2002, J. Goldie et al., 2002, & J. Goldie et al., 2001). Hierin is meer ruimte voor interactie en discussie.

Daarnaast kwam naar voren dat ethiekonderwijs ook prima op een integratieve manier kan worden gegeven (O. Numminen et al., 2009, L. Dinc et al., 2002, & K. Hoffman, 2010). Dit wil zeggen dat tijdens het doceren van andere onderwerpen ethiek er wordt gehaald. Zowel docenten als studenten gaven aan dat ethiek zo meteen kon worden toegepast op andere onderwerpen zoals dat in de praktijk later ook zal moeten door de studenten.

Typerend werkvormen die als efficiënt werden gezien waren discussie, casus studie/besprekingen, en reflectie (L.C. Callister et al., 2009, G. Kyle, 2008, L. Dinc, 2002). Deze kwalitatieve studie onder 70 Engelse studenten en 2 kwantitatieve studies onder 113 Turkse en 40 Britse studenten gaven aan dat deze 3 werkvormen als meest efficiënt werden ervaren. Met name de combinatie discussie in groepsverband en reflectie achteraf kwam naar voren als zeer leerzaam. Studenten moesten dan stil staan bij een eerdere ervaring en leerden dan van en over zichzelf. In het kwantitatieve Britse onderzoek werd geëxperimenteerd met de methode "anonymous reflection", maar er kwam ook naar voren dat meer onderzoek nodig voor dat deze methode kan worden vastgesteld als effectief. Kritiek wordt er ook geuit op deze werkvormen. (L.C. Callister et al., 2009, O.H. Numminen et al., 2009) De situatie of inhoud die gekozen wordt moet wel relevant zijn met de praktijk. Zo niet dan werkt een casus averechts, en hebben studenten er weinig aan als ze in het werkveld komen.

In een kwalitatief onderzoek waarin 11 Engelse docenten meerder keren werden geïnterviewd kwam naar voren dat een meerderheid wilde dat het zwaartepunt van ethiek binnen de opleiding in de laatste jaren kwam te liggen (Parsons et al., 2001). Studenten zouden dan nog beter voorbereid het werkveld kunnen betreden.

In een kwantitatief onderzoek onder 75 studenten in Amerika (S.J. Hughes, 2005) kwam naar voren dat hoorcolleges over ethiek en recht over het algemeen als saai werden gezien. Het was voor bijna de helft van de studenten reden om zo'n college een of meerdere keren over te slaan. Dit in tegenstelling tot maar 5% van dezelfde studenten die één of meerdere keren een college verpleeg technische vaardigheden oversloegen.

Meningen

1. Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).
2. Gastmans C., (2002) A fundamental ethical approach to nursing: Some proposals for ethics education. *Nursing Ethics* 9(5).
3. MSC. van Vuuren Rozendaal A., (2009) Een casus voor een heel leerjaar. *Onderwijs en Gezondheidszorg* Nummer 1
4. Doron I., (2007) Court of Ethics: Teaching Ethics and Ageing by means of Role-Playing. *Educational Gerontology* vol. 33 p 737-758.

Alle artikelen zijn het hier ook weer met elkaar over eens dat ethiekonderwijs tegenwoordig meer over het aanleren van vaardigheden gaat dan louter kennis. Daarom is praktische onderwijs noodzakelijk, het gat tussen de theorie en de praktijk moet worden gedicht. Echter moet dit wel zo worden aangeboden dat het toepasbaar is in de praktijk van de hedendaagse complexe gezondheidszorg (M. Woods, 2005, C. Gastmans, 2002). De gebruikte situaties moeten eveneens overeenkomen met de praktijk. Tegenwoordig kunnen de ethische situaties heel complex zijn, en ouderwets onderwijs met alleen het aanleren van ethische kennis voldoet niet meer. Discussie, rollenspellen en casusstudies zijn de nieuwe methoden van onderwijs in de huidige tijd (I. Doron, 2007). Dit zegt de opleiding "Gerontology" in Israel in het genoemde artikel. In het Nederlandse artikel "Een casus voor een heel leerjaar" (MSC A. van Vuuren-Rozendaal, 2009) wordt gepleit voor actief leren. Hierin worden studenten aangeleerd om zelf te kunnen leren, dat wordt immers later ook van hun verwacht. De student stelt zelf vragen en gaat zelf de discussie aan, om zo de stof later ook in een andere situatie toe te kunnen passen. Dit is precies wat er met ethiekonderwijs ook zou moeten gebeuren.

Verslagen

1. Woogara J., (2005) International Centre for Nursing Ethics summer school: Teaching ethics to healthcare students. *Nursing Ethics* 12 (1)
2. Leppa C., & Terry L., (2004) Reflective practice in *nursing ethics education: international collaboration*. *Journal of Advanced Nursing*, 48(2), 195-202.

In het eerste verslag (J. Woogara 2005) komt naar voren dat het belangrijk is om een juiste balans te vinden tussen praktisch lesgeven in het ontwikkelen van vaardigheden door middel van bijvoorbeeld discussie en casus studies en in het juist aanleren van de theorie die daar achter zit. Dat kwamen diverse professoren en docenten (exacte aantal niet genoemd) van de ethiek uit een aantal landen met elkaar overeen.

In het tweede verslag (2004) over de online samenwerking tussen een klas Engelse en een klas Amerikaanse studenten komt naar voren dat een casus studie een ideale werkvorm ethische vaardigheden en ethische denken te leren. Studenten zien andere dingen in een casus en met hun antwoorden kunnen ze elkaar helpen om een situatie van een hele andere kant te bekijken, zeker als de studenten uit een andere cultuur komen.

Conclusie

Vanuit wetenschappelijk onderzoek komt een duidelijk beeld naar voren van voornamelijk praktische ethiekonderwijs in een kleine setting. Op die manier komen de werkvormen als een discussie, en een casusstudie goed uit de verf. Achteraf reflecteren op de ethische stof komt ook als een efficiënt middel naar voren. Studenten gaven aan er veel te leren van het 'herbelev' van een voorgaande situatie.

Daarnaast wordt aangegeven dat ethiek prima integratief kan worden meegegeven met hele andere onderwerpen, en dat een aantal mensen graag zou zien dat het zwaartepunt van ethiek aan het einde van de opleiding komt te liggen.

Een kritische voetnoot is wel dat de inhoud van casussen en discussies relevant moet zijn met de praktijk, omdat ze anders geen zin hebben en eerder nog een averechts effect zullen hebben op de ontwikkeling van studenten. Ook moet de algemene theorie die nou eenmaal het makkelijkst kan worden gegeven door les met een meer theoretisch karakter zeker niet uit het oog verloren worden.

Als laatste is het belangrijk dat studenten de aangeleerde stof ook in de praktijk van de complexe gezondheidszorg kunnen toepassen.

Overig

De volgende zoektermen zijn gebruikt bij het doorzoeken van de wetten zoals verder wordt toegelicht in bijlage 2. Hier zullen de resultaten vermeld worden, en de bruikbaarheid van de gevonden wetten en regelingen.

Verpleegkunde

Onder deze zoekterm kwamen 3 relevante zoekresultaten:

- Besluit opleidingseisen verpleegkunde
- Uitvoeringsbesluit WHW 2008
- Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB)

Het 'Besluit opleidingseisen verpleegkunde' is verwerkt onder 'Leerdoelen'. In het 'uitvoeringsbesluit WHW 2008' zijn relevante zoekresultaten gevonden bij het zoeken onder de bovengenoemde zoektermen. De WEB (Wet Educatie en Beroepsonderwijs) geeft in artikel 1.2.1 aan dat deze wet niet geldt voor het hoger onderwijs: beroepsonderwijs bevat niet het hoger onderwijs.

Ethiek

Onder deze zoekterm kwam 1 relevante zoekresultaat:

- Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW)

In artikel 1.7 van de WHW wordt de opleidingsinstelling verplicht tot het opstellen van richtlijnen voor ethische aspecten van de werkzaamheden van de instelling. Verder worden er geen eisen gesteld.

Beroepsethiek

Deze zoekterm gaf als bruikbaar resultaat het 'Besluit opleidingseisen verpleegkunde'. De relevante resultaten zijn verwerkt onder 'Leerdoelen'.

HBO onderwijs

Onder deze zoekterm kwamen 2 relevante zoekresultaten:

- Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW)
- Regeling aanvullende eisen hoger onderwijs en kunstonderwijs 2007

Regeling aanvullende eisen hoger onderwijs en kunstonderwijs 2007

In deze regeling worden eisen gesteld aan verschillende opleidingen. Voor de opleiding 'Verpleegkundige in de maatschappelijke gezondheidszorg' wordt als aanvullende eis gesteld dat er kennis en vaardigheden zijn op het gebied van de gezondheidszorg. Voor de lerarenopleiding 'Verpleegkunde' wordt aanvullend geëist dat er kennis en vaardigheden zijn op het gebied van de gezondheidszorg.

WHW

In deze wet zijn geen verdere relevante artikelen gevonden.

Conclusie

Onder de zoektermen 'verpleegkunde', 'ethiek', 'beroepsethiek' en 'HBO onderwijs' is geen relevante informatie gevonden.

Bijlage 5 - Selectie wetenschappelijke onderzoeken

Als de zoekparameters worden gevolgd zoals beschreven in bijlage 2 komen de volgende onderzoeken en artikelen in aanmerking als gedeelte van een antwoord op de hoofdvraag. Binnen de eerste resultaten is ten eerste gekeken of de titel van een artikel enigszins voldeed aan de inclusie criteria. Bij twijfel werd ook het abstract gelezen.

De volgende artikelen bleven over als zijnde relevant en actueel.

Als een artikel bij een eerder zoekterm als werd gevonden dan wordt deze niet nog een keer vermeld. Zoektermen zijn opgezocht in de volgorde waarin ze worden weergegeven. Zoektermen zijn aan elkaar gevoegd met de zoekterm "AND".

Zoektermen: Verpleegkundige ethiek onderwijs / Nursing ethics education

Academic Search Elite (4)

1. Woods M., (2005) Nursing Ethics Education: Are we really delivering the Goods. New Zealand. *Nursing Ethics* 12 (1).
2. Leppa C., & Terry L., (2004) Reflective practice in *nursing ethics education: international collaboration*. *Journal of Advanced Nursing*, 48(2), 195-202.
3. Gastmans C., (2002) A fundamental ethical approach to nursing: Some proposals for ethics education. *Nursing Ethics* 9(5).
4. Numminen O., Leino-Kilpi H., van der Arend A., Katajisto J., (2002) Nursing students and teaching codes of ethics: an empirical research study.
5. Cameron M., Schaffer M., & Park H.A., (2001) Nursing Students' Experience of Ethical Problems and Use of Ethical Decision-Making models. *Nursing Ethics* 8(5).

HBO Voorsprong (1)

1. MSC. van Vuuren Rozendaal A., (2009) Een casus voor een heel leerjaar. *Onderwijs en Gezondheidszorg* Nummer 1

Zoektermen: Ethiek onderwijs / Ethics education

Academic Search Elite (7)

1. Hoffman K. & Sanders S., (2010) Ethics Education in Social Work: comparing outcomes of graduate social work students. *Journal of Social Work Education* Vol 46 No. 1.
2. Numminen O., van der Arend A., & Leino Kilpo H., (2009) Nurse educators' and nursing students' perspectives on teaching codes of ethics. *Nursing Ethics* 16 (1).
3. Gorgulu, R. S., Dinc L., (2007) Ethics in Turkish nursing education programs. *Nursing Ethics* 14 (6).
4. Vanlaere L., Gastmans C., (2007) Ethics in Nursing education: Learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics* 14 (6).
5. Klugman C. & Stump B., (2006) The effect of ethics training upon individual choice. *Journal of further and higher education* vol. 30, No. 2, p 181-192.
6. Doane G., Pauly B., Brown H., McPherson G., (2004) Exploring the heart of ethical nursing practice: implications for ethics education. *Nursing Ethics* 11 (3).
7. Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2002) The impact of three years' ethics teaching, in an integrated medical curriculum, on students' proposed behaviour on meeting ethical dilemmas. *Medical Education* 36 p489-497

HBO Voorsprong (1)

1. Van der Scheer L., (2002) Ethische reflectie op verzorging en verpleging. *Onderwijs en Gezondheidszorg* 26.

Zoektermen: verpleegkunde, lesgeven van ethiek / Teaching nursing ethics

Academic Search Elite (7)

1. Rosenkoetter M., Milstead J., (2010) A code of ethics for nurse educators: Revised. *Nursing Ethics* 17 (1).
2. Callister L.C., Luthy K.E., Thompson P., Memmott R.J., (2009) Ethical Reasoning in Baccalaureate nursing students. *Nursing Ethics* 16 (4).
3. Kyle G. (2008) Using anonymized reflection to teach ethics: a pilot study. *Nursing Ethics* 15 (1).
4. Woogara J., (2005) International Centre for Nursing Ethics summer school: Teaching ethics to healthcare students. *Nursing Ethics* 12 (1)
5. Hughes S.J. (2005) Student attendance during college-based lectures: a pilot study. *Nursing Standard* Vol 19 no 47 p 41- 49.
6. Dinc L., R.S. Gorgulu (2002) Teaching ethics in nursing. *Nursing Ethics* 9 (3).
7. Parsons S., Barker P.J., Armstrong A.E., (2001)The teaching of health care ethics to students of nursing in the U.K.: a pilot study. *Nursing Ethics* 8 (1).

HBO Voorsprong (0)

Niks

Zoektermen: Ethiek studenten / Ethics students

Academic Search Elite (1)

1. Park H.A., Cameron M.E., Han S.S., Ahn S.H., Oh H.S., Kim K.U., (2003) Korean Nursing Students' Ethical Problems and Ethical Decision Making South Korea. *Nursing Ethics* 10 (6).

HBO Voorsprong (0)

Niks

Zoektermen: Effectief ethiek onderwijs / Effective ethics education

Academic Search Elite (2)

1. Doron I., (2007) Court of Ethics: Teaching Ethics and Ageing by means of Role-Playing. *Educational Gerontology* vol. 33 p 737-758.
2. Goldie J., Schwartz L., McConnachie A., Morrison J., (2001) Impact of a new course on students' potential behavior on encountering ethical dilemmas. *Medical Education* 35 p 295-302.

HBO Voorsprong (0)

Niks

Zoektermen: Verpleegkunde ethiek curriculum / Nursing ethics curriculum

Academic Search Elite (0)

Niks

HBO Voorsprong (0)

Niks

Zoektermen: Ethiek didactiek / Ethics Didactics

Academic Search Elite (0)

Niks

HBO Voorsprong (0)

Niks

Zoektermen: Ethiek docent hoger onderwijs / Ethics teacher higher education

Academic Search Elite (1)

1. Arras J.D. (2006) It's a simple game. *Chronicle of Higher Education* Vol. 52 issue 29.

HBO Voorsprong (0)

Niks

Effectieve docent hoger onderwijs effectiveness teacher "higher education"

Academic Search Elite (2)

1. Brown N., (2004) What makes a good educator? *Assessment & Evaluation in Higher education* Vol. 29 No. 5.
2. Carrnell E., (2007) Conceptions of effective teaching in higher education: extending the boundaries. *Teaching In Higher education* Vol. 12, No. 1 p 25-40.

HBO Voorsprong (0)

Niks

Ethiek onderwijs faciliteiten ethics education facilities

Academic Search Elite (0)

Niks

HBO Voorsprong (0)

Niks

Ethiek leerdoelen / Ethics teaching goals

Academic Search Elite (2)

1. Van Laere L., & Gastmans C. (2007) Ethics in nursing Education: Learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics* 14 (6).
2. Hill A. L. (2004) Ethics Education: Recommendation for an Evolving Discipline. *Counseling and values* Vol. 48.

HBO Voorsprong (0)

Niks

Ethiek leerstof / Ethics teaching content

Academic Search Elite (0)

Niks

HBO Voorsprong (0)

Niks

Effectieve onderwijsvormen hoger onderwijs / Effective teaching methods higher education

Academic Search Elite (2)

1. Aschcraft P.G., (2006) A Comparison of Student Understanding of Seasons Using Inquiry and Didactic Teaching Methods. *Department of Physics, Clarion University of Pennsylvania*.

2. Wood L.N., Harding A., (2007) Can you show you are a good lecturer? *International journal of mathematical education in Science and Technology* Vol. 38 No. 7 p 939-947.

HBO Voorsprong (0)
Niks

Bijlage 6 - Overzicht hogescholen

Overzicht van hogescholen met een HBO Verpleegkunde opleiding

Plaats	Hogeschool
Alkmaar	InHolland Hogeschool
Amsterdam	Hogeschool van Amsterdam
Amsterdam	InHolland Hogeschool
Breda	Avans Hogeschool
Den Haag	Haagse Hogeschool
Deventer	Saxion
Ede	Christelijke Hogeschool Ede
Eindhoven	Fontys Eindhoven
Enschede	Saxion
Groningen	Hanze Hogeschool Groningen
Heerlen	Hogeschool Zuyd
Leeuwarden	NHL Hogeschool Leeuwarden
Leiden	Hogeschool Leiden
Nijmegen	Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
Rotterdam	Hogeschool Rotterdam
Utrecht	Hogeschool Utrecht
Vlissingen	Hogeschool Zeeland
Zwolle	Gereformeerde Hogeschool
Zwolle	Windesheim Zwolle